

O eugenici s moralnog gledišta.

Prof. Andrija Živković.

Summarium.

Post publicationem encyclicae »Casti conubii« et decreti Congr. S. Officii ddto 18. III. 1931, major evadit necessitas tractandi de problemate eugenico.

1. Notae introductoriae: Etiamsi eugenica principaliter scientia biologica vocari possit, de ea tamen iudicium ferre necnon criticam instituere indagationem officium incumbit theologiae morali, quae omnia phaenomena vitae humanae, utpote practico fini inservientia, scrutare debet. Hoc modo metodica inquisitio scientifica nullatenus offenditur, dummodo suprema ejus norma objectiva in veritate stabilienda consistat. Factum propagationis eugenicae in statibus feoderatis Americae et extra ipsos actualitatem rei demonstrat. Accedit iudicium Summi Pontificis et Congr. S. Officii.

2. Unde sumpsit initium? Quaestio de transmissione qualitatum individualium per generationem agitabatur modo quodam intensiori ex quo theoriae evolutionismi inceperunt. Hoc studium promovit in Anglia imprimis Franciscus GALTON sub nomine »stirpiculture« (postea eugenica), in Germania A. PLOETZ et W. SCHALLMAYER sub nomine »Rassenhygiene«. Phaenomena pathologica forte praebent incitamentum diversis metodis practicis, quibus manifestatur intentio et desiderium de stabilitate, immo vero de melioratione quadam semper sanae ac robustae prolis futurae in genere humano. Quod in his rebus major quaedam occupatio hominum hodie cernitur, praeter progressui scientiae, etiam sequelis miseriae magni belli elapsi tribui potest.

3. Definitio eugenicae. In ore auctorum, qui Ch. Darwin sequentes naturalismi fautores nominari possunt, ideam evolutionis nonnisi materialistico modo concipientes, semper est sermo de melioratione stirpis (raçe). E contra auctores catholici verius loquuntur de: a) conservatione qualitatum, quae sanae sunt ac robur gentis pro futuro melius procurant, b) de negativo eugenicae influxu i. e. de modo impediendi translationem phaenomenorum pathologicorum. A tempore Galton usque ad hodiernum diem evolutio quaedam videri potest in modo exponendi doctrinam: praeter factores sociales, primo loco ponuntur factores biologici. Inculcanda est insuper semper differentia qualitatum physicarum et psychicarum, quomodocumque tandem soluta esset quaestio de transmissione earundem. Definitio hos limites non transcendens, sed intra ipsos finem suum scientificum prosequens, non videtur rejicienda.

4. Fundamenta eugenicae. Pro hodierno statu scientiae biologicae fundamentum principale constituit theoria Greg. Mendel de transmissione qualitatum per generationem. Verum sit, quod nec per eam problema sit plene et perfecte solutum, quaestionem tamen magis dilucidavit et relate ad statum ante, multum promovit. Qualitates normales transferuntur in posteros ac abnormales. De modo, quo fit, translatio, quaestio est extra nostram intentionem. Inter doctrinas fundamentales eugenicae adnumerandaę sunt adhuc: hygiena socialis, anthropologia socialis, ethica et psychologia. Neglectis principiis ethicae tota actio et agitatio eugenica adducet ad praxim, quae in vita hominum sociali non potest subsistere. In quo statu, videtur, de facto sita esse hodie sors eugenicae.

5. De fine eugenicae. Fautores eugenicae nostri temporis ambitum suae scientiae ampliaverunt et praeter fines suo tempore a Francis Galton positos, novos proposuerunt. Galton nonnisi positive bonum familiae curare studebat. In quo studio omnes, donec extra fines vere scientificos non vagantur, principiis vero ethicae sequuntur, veram ac utilem excolunt scientiam, quam etiam encyclica »Casti conubii« minime rectae rationi contrariam apellat. Bene ergo distinguentes inter theoreticam et practicam, ponunt inter fines eugenicae theoreticae: studium de statistica familiari, de qualitatibus generationum, de problemate trasmissionis qualitatum, de influxibus idiokineticis, de relatione inter selectionem naturalem et artisticam necnon inter eugenicam et ethicam.

Quae sunt de ratione finis eugenicae practicae, exponentur in articulo sequenti.

Poslije enciklike »Casti conubii«,[1] a naročito nakon dekreta Congr. S. Officii[2] nastala je potreba, da se kod nas u katoličkim časopisima i na zborovima, koji rade o unapređenju kršćanskog života po načelima katoličke crkve, čuje mnogo viši o eugenici i eugenizmu,[3] nego što se do sada čulo i čitalo. Sve do još pred koju godinu ostala je ova mlada naučna grana omeđena gotovo isključivo na krug stručnih prirodoznanstvenih lica, zastupnika antropologije, higijene i biologije. Ali kako je pitanje narodnog zdravlja,

[1] AAS XXII (1930) br. 13. str. 539—592.

[2] AAS XXIII (1931) br. 4. str. 118. Upit stavljen na kongregaciju S. Officii u sjednici od 18. II. 1931. glasi s odgovorom ovako:

»II Quid sentiendum de theoria sic dicta eugenica sive positiva, sive negativa deque ab ea mediis ad humanam progeniem in melius provehendam, posthabitis legibus seu naturalibus seu divinis seu ecclesiasticis ad matrimonium singulorumque iura spectantibus?

R. ad II. Eam esse omnino improbandam et habendam pro falsa et damnata, ut in encyclicis litteris de matrimonio christiano »Casti conubii«, datis sub die 31. XII. 1930.«

[3] Po etimologiji grčka riječ, što znači zdrav rod ili zdravo pokoljenje. Kao nauka s ovim ciljem zove se eugenika, kao pokret s istim ciljem eugenizam.

njegovog porasta i opadanja ujedno i jedno važno pitanje socijalnog značenja, nije eugenika mogla ostati predmetom zanimanja samo prirodoznanstvenih krugova.

Sva se socijalna pitanja moraju sresti s načelima kršćanskog morala i prema njima zauzeti svoj stav. Mi ćemo zato ovdje pokazati, kako se eugenika odnosi prema kršćanskom moralu.

I. Uvodne opaske.

1. Na pitanju bolje narodne budućnosti svi su interesirani; svima je konačno i svakome dužnost, da k tome cilju pridonese svoj udio. I koliko zato eugenika kao nauka o unapređenju ljudske rase, imala svoj korijen u rezultatima prvenstveno bioloških nauka, o modernoj sociologiji, pa etici i psihologiji mora i ona voditi računa. I obratno: niti u načelnim, niti u praktičnim svojim zasadama ne smije eugenika doći u sukob sa spomenutim znanostima. To znači: da se ona u teoretskom svom dijelu ne može, a u praktično-aplikatornom ne smije sukobiti s onim, što je naučno utvrđena svojina spomenutih disciplina. Kako je pak svaka prava tečevina znanosti od koristi, a često i od praktične važnosti u životu, ne može i ne smije katolička moralka propustiti, a da ne kaže, stoje li principi i metode eugenike u suglasju s moralnim principima, koji ravnaju individualnim i društvenim životom. Katoličko moralno bogoslovlje ima bez sumnje i dužnost, da ispita, provagne i ocijeni sve, što kao čin ljudskog razumnog djelovanja može u čovječjem životu da bude sredstvo, što ga vodi ili odvodi od njegovog konačnog cilja. Ako dakle mi s ovog stanovišta pristupamo k ispitivanju i ocjeni eugenike, nitko nam toga u ime nauke ne smije spočitnuti. Ne rijetko prosuđuje i ispituje jedna naučna grana u vidu svojih naučnih principa rezultate druge naučne struke, a pogotovo njihovu praktičnu primjenu. I to čini s potpunim pravom. Gdje se u naučnom radu strogo primjenjuju kao norma samo objektivno utvrđena istina, tamo ne će i ne može doći do sukoba. To je aksiom, koji naučni radnici katoličkog nazora na svijet i život dosljedno zastupaju na svim poljima znanstvenog istraživanja. Eugenika je nauka, koja ima pred očima kao dalnji cilj jednu skroz praktičnu svrhu. Kao takova se dakle vrsta među predmete, o kojima ima etika nužno da kaže svoju riječ.

2. — U našem se socijalnom životu eugenika dovinula jedne razmjerno velike važnosti. Čak možda i više, nego što bi trebalo. To ćemo potanje vidjeti u pregledu njezinog razvitka i praktične aplikacije u društvenom životu u pojedinim zemljama. Pošto je ona u Engleskoj i Americi iz teorije postala praksom, a odavde se širi dalje, ne može nitko, tko u životu naroda uvažava principe morala, proći bez izvjesnog interesa kraj svega onoga, što su eugeničari već do danas proveli, a za što još uvijek prave veliku propagandu.

Činjenica, da o eugenici s tolikim naglasom govori dokumenat kao što je enciklika »Casti conubii«, a zatim rješenje Congr. S. Officii od 21. III. 1931. svjedoči naročito jasno o njezinoj aktuelnoj ulozi u moralnom i socijalnom životu. I svećenstvo i puk mora znati kako će njezine zahtjeve primiti i kako će se prema njima ponijeti. Spomenuta dva crkvena dokumenta pretstavljaju mišljenje službenih, autentičnih forumâ katoličkog naučiteljstva. Oni ne idu za tim da budu jedan meritorni sud o njezinoj vrijednosti kao teorijske nauke, nego više kao praktične aplikacije u životu kršćanskog puka. Misli iznešene u papinskim enciklikama i u rješidbama rimskih kongregacija nijesu doduše obvezatne za vjernike u onom smislu, u komu je za njih obvezatno učenje vrhovnog crkvenog glavara, kad govori »ex cathedra« u stvarima vjere i morala. Ali one su u najvišem stupnju pažnje vrijedne smjernice za živi kršćanski život, tolikog ugleda i tolike moralne snage, da ih nitko ne može trajno ignorirati, hoće li da ostane u intimnom dodiru sa životom Crkve i s njezinom naukom. One dakle daju putokaz vjernicima u pitanjima koja se u svom odnosu prema moralu ne pokazuju jasnima na prvi mah, nego mogu da budu od velike pogibelji po vjersko i moralno stanje i naziranje čak i mnogih članova katoličke Crkve. Kad je dakle vrhovno crkveno naučiteljstvo smatralo potrebnim da progovori u jednoj stvari, koja tolike osvaja svojom novošću i zanimivošću, nema nikakove sumnje, da se zato pokazala evidentna potreba.

Tim je za katoličku javnost naročito naglašena aktuelnost teme, o kojoj ćemo raspravljati.

U našim se katoličkim listovima još nije stručno pisalo o eugenici. Zato će ovaj sistematski prikaz s kritičkim osvrtom s moralnog gledišta, a uzevši obzir i na smisao crkvenih dokumenata o toj stvari, poslužiti za informaciju katoličkoj inteligenciji i kleru svih naših biskupija.[4]

II. Iz kojih se nastojanja izvila eugenika?

1. Pod uplivom ideje evolucije nikla je u naučnom nastojanju engleskih prirodoznanaca misao, da bi se za tumač pojava kod nasljeđivanja jednako uspješno mogao i morao primijeniti i na čovječju rasu bilo koji od principa, što su ih do onda formulirali Lamarck i Charles Darwin. Dok se posvuda zapažalo nastojanje, da se velikoj evolucionoj ideji nađe zadovoljavajući tumač u konkret-

[4] Prva zaokružena radnja o eugenici kod nas jest djelo Dr. Vlada S. Stanojevića: Eugenika. (Higijena čovečjeg začeća i problem nasleđa.) Beograd 1920. — Kraći je prikaz Dr. A. Štampara u I. svesku njegove »Socijalne medicine« (»Politika o populaciji« (str. 19—34); zatim djelo prof. Jovanovića-Batuta: »Preporođaj«. Beograd 1920. — Osim toga ima manjih prinosa i izvještaja u »Glasniku ministarstva narodnog zdravlja«, »Prirodi« br. 2./1931. str. 35: Dr. B. Zarnik: Osnovi i ciljevi eugenike, cfr. osvrt u »Životu« br. 8./1931., str. 388.

noj primjeni na organski život, te objasne neki opći uvjeti razvoja, Lamarck je za pojavu nasljeđivanja postavio jednu naročitu tvrdnju i ako nije izravno istraživao same pojave nasljeđa. Pod uplivom okoline, ustvrdio je Lamarck, prenose se ne samo stare prirođene, nego i novostečene osebine individua s jedne generacije na drugu. To je zanijekao najprije Ch. Darwin, a osobito se odlučno suprotstavio kasnije Aug. Weismann (1885), osnivač t. zv. novodarvinističke teorije o nasljeđivanju. On ne dozvoljava prenosa novostečenih odlika, nego samo onih starih, urođenih.

Pod dojmom tih prirodoznanstvenih teorija praktični su ljudi htjeli imati i neku pozitivnu korist kako za svoj lični život, tako i za život čovječje rase uopće. Dok se u Engleskoj inicijativom Sir Francis Galtona stala širiti i napredovati kao nova nauka eugenika, u Njemačkoj se inicijativom Alfreda Ploetza i W. Schallmayera polagano razvijala t. zv. rasna higijena. Dvije nauke, koje se ništa ne unakrštavaju, a u mnogome poklapaju. Pod konac 19. vijeka one se tek rađaju; od onda do danas, za nepunih 50 godina razvile su se do jednog velikog značenja u modernom socijalnom životu. Prevladalo je ime eugenika za ono, što se htjelo izraziti: jednim nastojanjem za očuvanjem i poboljšanjem čovječje rase. U prvom je redu tu od važnosti higijena začeća t. j. rađanje zdravog poroda; ispitivanje i poznavanje unutrašnjih bioloških činjenica, da se dođe do zdravog naraštaja. Onda dolaze u obzir vanjski faktori, koji imaju utjecaja na začeće i rađanje. O njima valja također voditi računa. Kad dakle danas govorimo o eugenici, mislimo na obje ove vrsti faktora: na vanjske kao i na unutarnje.

Život čovječji je zapravo jedno pozitivno dobro. Jedan dar Božji. On ima svojih ugodnih i neugodnih strana; ima svojih velikih poteškoća i križeva pored razmjerno malo radosti i veselja u ovoj dolini suza. Ali što je najtragičnije u njemu jest činjenica, da se često rađaju djeca, koja fizički mnogo trpe, samo zbog baštine svojih roditelja. Često je prenošenje ove baštine spojeno sa grijehom, ali znade biti i bez njega. Nose tako novi pojedinci kroz čitav život jedan neiskazani teret, pod kojim trpe i duševno — idioti, sifilisom zaraženi, anemičari, škrofulozni — koji im oduzima svu životnu radost i svako veselje. Tragika je u tomu, da na njima, koji samo trpe, nema nikakove lične krivnje. Za njih bi s ljudskog stanovišta govoreći, bilo bolje, da se nisu nikada rodili.

Ima bolesti i mana, koje su nasljedne. Na pogled tih pojava javljala se uvijek u ljudima misao, na koji bi se način predusrelo tomu za budućnost. I ljudi su od vajkada vodili brigu o tomu da im porod ili pokoljenje bude zdravo i napredno. S te je strane eugenika, ovako shvaćena, stara toliko, koliko je star ljudski rod.

No mi danas imamo nešto bliži i tačniji pogled u problem nasljedstva. Mi smo i u tom pogledu napredovali. S ovoga dakle naučnog gledišta porodila se danas jedna veća i intenzivnija skrb za buduće pokoljenje i njegovu sudbinu. S pravom su ljudi preg-

nuli, da im znanost služi u životu i ondje, gdje se čini ili gdje se činilo, da je ona sama sebi svrhom. Konačno sav razmahani tehnički i materijalni progres našega doba ima se zahvaliti baš toj želji, da se naučni rezultati praktički iskoriste u svim mogućim varijacijama i kombinacijama.

2. — Posljeratno stanje narodnog zdravlja i pojava usporenog napretka u pojedinim državama, imalo je za razvoj i razmah eugenike također jedan naročiti poticaj.

Veliki je svjetski rat stajao silno mnogo žrtava i na ljudskim životima. Naročito Ruse, Francuze i Nijemce. Pored svih negativnih posljedica, što ih je taj strašni rat ostavio, osjetila se posvuda baš u pogledu narodnog života i zdravlja jedna jača potreba, da se razumnim i svrsishodnim upravljanjem narodnih snaga, podizanjem narodnog zdravlja i odgajanjem zdravog podmlatka, unaprijed život pojedinih narodâ, pojača njihov usporeni porast i tako otmu polaganom propadanju. Ako je doista ikada trebalo voditi računa o ekonomisanju energijom i snagama u narodnom životu, zapravo o racionalnom njegovom unapređenju i podizanju, o uvjetima njegovog prosperiteta s jedne, a negativnim i štetnim uplivima s druge strane, onda je to slučaj nakon svjetskoga rata. Prosječni se nazadak i opadanje nacionalne snage pokazao gotovo posvuda, a brojčano opadanje ili zastoj kod onih, koji su najviše stradali, čak i kod Nijemaca.[5] Kod njih se kao praktičnih ljudi razvila odmah akcija s ciljem, da društvo, država i pojedinci svim silama porade na unapređenju onih elemenata u nacionalnom životu, koji će iznova podići i u buduće odgajati samo jednu zdravu, snažnu i naprednu rasu. Kod njih se u tu svrhu vrlo razvila i raširila »r a s n a h i g i j e n a«. Sve, što je prikladno da ojača izvore narodne snage, odakle će nicati zdrav i nadaren rod, sve to valja unapređivati; o tom svijesno i savjesno voditi brigu i to umnažati. Padale su dakako i neprovagnute i dosta neoprezno izrečene misli: da jednako tako valja umanjiti broj onih i onakovih, koji su na teret punom narodnom razvoju i koji radi svojih ličnih patoloških svojstava usporuju brzi razvitak zdravih narodnih snaga. Isto tako da valja sve, što pogoduje, i još više što uzrokuje manjkavu sposobnost individua za život, ukloniti i nadomjestiti onim, što će izvoditi povoljni jedan utjecaj. Tako je poslijeratno stanje među narodima bilo jednim jakim poticajem da je sir Francis Galtonova »eugenika« došla do velikog ugleda i izvan krugova biologa i sociologa naših dana. Ako spomenem, da joj je temelj formalno udaren 16. maja 1904. u sjednici »sociološkog društva« u Londonu, kad je sir Francis Galton pročitao svoj referat

[5] »Es ist wirklich das dringlichste Problem der Gegenwart, wie man dem drohenden T o d e s s t r u d e l entrinnen soll, aus dem es in der Geschichte der Völker noch nie eine Erlösung gab«. M u c k e r m a n n: Wesen der Eugenik und Aufgaben der Gegenwart, Berlin 1929., str. 2.

pod naslovom: »Eugenics, it's definition, scope and aims«[6] — bjelodano je, da je eugenika doista mlada znanost.

III. Definicija eugenike kao nauke.

1. — Što je dakle eugenika? Jedni je definišu ovako: nauka o zdravom i dobrom porodu,[7] drugi: nauka, koja ispituje i utvrđuje zakone popravljanja i oplemenjivanja čovječje rase.[8]

Tačnija je Muckermannova definicija, kad pod eugenikom označuje: znanost, koja obuhvata sve, što je prikladno da osigura praizvor, iz kojega jedino izlazi zdravo i nadareno čovječje potomstvo, te u kojem se razvija i odgaja pod povoljnim životnim okolnostima.[9] Leonard Darwin misli, da je eugenika ona nauka, koja nas uči, kako ćemo putem naravnog prirodnog odabiranja moći popraviti sudbinu ljudskoga roda u budućnosti.[10] Bompiani dobro ističe socijalni značaj eugenike, kad veli, da ide za kvalitativnim poboljšanjem čovječje rase, i ako ne misli zanemariti brojčane važnosti[11]. Svakako je vrlo potrebno baciti jedan naglas na individualnost, t. j. na lične kvalitete pojedinca, kako to čini Dr. R. Guchteneere, kad je opisuje ovako: nauka, koja se bavi poboljšanjem rase tim, što povećava ili diže vlastitu vrijednost svakoga pojedinca.[12] Precizno se izražava i Francuz E. Jordan, profesor na Sorboni: Nauci o eugenizmu je objektom studij zakona o nasljedovanju u cilju, da po njemu iznađe sredstva za očuvanje ili unapređenje fizičke vrijednosti rase.[13] Ali još je preciznija i potpunija definicija, koju on daje u svom novijem djelu »Eugenisme et moral«,

---

[6] Dr. H. Muckermann: Wesen der Eugenik und Aufgaben der Gegenwart, str. 4.

[7] Tako Dr. A. Štampar u članku »Politika o populaciji« u knjizi »Socijalna medicina« I. deo, str. 19., izdanje Instituta za socijalnu medicinu u Zagrebu god. 1925.

[8] Ovako Dr. Vlada Stanojević u svojoj knjizi »Eugenika«, higijena čovečjeg začeća i problem nasleđa. Izdanje ministarstva narodnog zdravlja, Beograd 1920., str. I.

[9] Dr. Hermann Muckermann: Wesen der Eugenik und Aufgaben der Gegenwart. Berlin 1929, str. 3 (»Das kommende Geschlecht«, Band V, Heft ½).

[10] Leonard Darwin: Was ist Eugenik? (Preveo Felix Tietze) Berlin 1931, str. 20.

[11] Bompiani prof. dott. Roberto: Eugenica e stirpe, str. 13., Roma 1931. Casa edit. L. Pozzi.

[12] Raoul de Guchteneere: La limitation des naissances, str. 88; Paris 1929., Gabr. Beauchèsne.

[13] Jordan-Viollet - Tiberghien: Eugenisme, sterilisation, leur valeur morale, Paris 1929 (»Edition Spes«), str. 11.

kad pored fizičke vrijednosti rase ističe i moralnu.[14] Ta razlika nije samo akcidentalna, nego upravo bitna. Nije nipošto isključeno, da tako isto shvaća eugeniku i naprijed citirana Muckermannova definicija. Čak i ona Leona Darwina može da pod izrazom »popraviti sudbinu« obuhvati poboljšanje i fizičkih i moralnih kvaliteta ljudskoga roda. Samo što je slabo vjerojatno, da je L. Darwinu stalo do naglašavanja ove razlike. Njemu je kao i njegovom ocu u prvom redu, ako ne isključivo, do fizičkih osebina i do fizičkih odlika ljudske rase. Posebnog nosioca psihičkih kvaliteta materijaliste ne priznaju.

Prema osnivaču Galtonu eugenika je nauka o svim onim socijalnim faktorima, koji su u stanju poboljšati nasljedne, prirođene osebine jedne rase (u smislu: krvna loza) ili ih čak dotjerati do savršenstva.[15] U svom naučnom nastojanju Galton je na temelju opažanja, što ih je činio kod glasovitih ljudi svoga doba, kod svojih studenata i dr. došao i do nekih općih zaključaka. Smatrao ih je nekim »zakonima«, pošto se navodno stalno zapažaju i opetuju.

2. — Ako međusobno isporedimo ove navedene definicije vidimo, da se posve ne pokrivaju. Neke su odviše općenite, pa ističu kao glavni cilj eugenike: poboljšanje ljudske rase. Što međutim ima da znači »poboljšanje« rase«? Možda tip savršenijeg čovjeka? A koju rasu između ovih što žive da uzmemo kao »tip« i ideal ljudskog razvoja? I kakovo bi to križanje rasa imalo da bude i na koji način? Činjenica je, da su izuzevši nekih očito degeneriranih rasa, sve sposobne, da daju kvalitetno prvorazredan rod. Valja biti na čistu: pod pojmom »poboljšanje« rase krije se evolucionistička tendencija, koja uzima evoluciju čovjeka u smislu materijalističkog monizma. Leonard Darwin govori čak o »popravljanju sudbine ljudskog roda«! Takovo je poboljšanje rase po našemu shvaćanju nemoguće, jer mu je osnovica neispravna. Ono odviše jednostrano aplicira na čovjeka metode, kojima se čovjek služi kod životinja.[15a]

---

[14] »De nos jours se constitue une science — l' eugenique — qui a pour objet d'étudier ces lois de l'heredité, en vue de leur demander le moyen de conserver ou d'améliorer la valeur physique et morale de la race«. Edouard Jordan: Eugenisme et morale, str. 5, Paris 1931. (Bloud & Gay).

[15] Cfr. René Brouillard: Causerie de morale, Etudes 20. V. 1931. str. 442; Dr. H. Muckermann, n. dj. str. 5; »Eugenics is the science which deals with all influences that improve the inborn qualities of a race: also with those that develop them to the utmost advantage«; ovako već god. 1883. u knjizi: »Inquiries in to human faculty and its development«.

[15a] »Pourqui, dit-on, l'homme ne fait il pas pour lui-même ce qui lui a si bien réussi avec les animaux? L'assimilation est grossiere et choquante, et de plus absurde, car d'une parte beaucoup de choses sont possibles avec les animaux, qui ne le sont pas avec l'homme; et, d'autre

Ispravnije je zato u definiciji eugenike postaviti pojam očuvanje rase i razvoj takovog zdravog pokolenja. Tomu se shvaćanju najbolje prilagođuje Muckermann, kad govori o »izvoru iz kojega izlazi zdravo i nadareno čovječje potomstvo, te u kojem se razvija i odgaja.« Dakako, da je u tom razvoju uključen i neki stupanj poboljšanja, uzet naravno u relativnom obziru, prema stanju i vremenu.

Od definicije međutim imamo pravo tražiti, da doista bude »verus ac primus modus sciendi«[16] pa da nam ne otkrije samo cilj, nego jedno bliže poznavanje stvari, odnose i red, kojim polaze. U tom se može ovdje zapaziti jedan relativni napredak. Dok Galtonova eugenika ističe socijalne faktore, koji su u stanju poboljšati nasljedne prirođene osebine jedne familije i čitave loze, Muckermann se ne omeđuje samo na socijalne faktore, nego amo računa sve, što je na kojigod način prikladno, da osigura onaj izvor, koji je nosioc dobrih i zdravih priređenih osebina u obitelji. Tu je dakle u prvom redu jače potcrtan upliv bioloških faktora, o kojima Galton nije u prvo vrijeme vodio toliko računa, jer si mendelizam još za onda nije bio dostatno prokrčio puta u znanstvene krugove.[17] Ispravno je zato u eugenici postaviti po važnosti na prvo mjesto biološke, a na drugo socijalne faktore, koji imaju pokazati kako će se najekonomičnije i najsigurnije postići cilj: očuvanje zdrave čovječje rase.

Međutim je u raspravi o definiciji eugenike potrebno istaknuti još jedno: ono, što je istaknuo prof. Jordan, kad je spomenuo »fizičko i moralno« unapređenje rase. Svi gotovo eugeničari polaze nešto svijesno, a nešto nesvijesno onim stazama, što ih je utrô Charles Darwin u svom djelu »Podrijetlo čovjeka«, kad je skrenuo pažnju na to, da kod ljudi jednako kao kod konja i goveda, valja najsposobnijima pružiti mogućnost, da od njih dođe najveći broj djece. Niti zakon, niti običaj da ih ne smije u tom priječiti.[18] To su staze čisto materijalističke ili naturalistčke. Duševne kvalitete nikako nemaju naročitog nekog mjesta u tom shvaćanju. Eugeničari

---

parte, on sait très bien quels types d'animaux on desire et a combien d'exemplaires; qui fixera le type ideal de l'homme?« E. Jordan: L'eugenisme, sterilisation leur valeur morale, str. 12. Paris 1929.

[16] N. Monaco S. I.: Praelectiones logicae dialecticae et critices str. 101., Prati 1910.

[17] Mendel je doduše svoja opažanja publicirao god. 1865., ali su ona ostala nezapažena i tek god. 1900. ponovno otkrivena. Galton je znao za Mendelova otkrića, kako se vidi iz diskusije nakon njegovog predavanja u socijološkom društvu g. 1904. u Londonu.

[18] »Der Wettbewerb muss allen Menschen offenstehen und die Fähigsten dürfen nicht durch Gesetze oder durch die Sitte daran gehindert werden, dass sie am meisten Erfolg haben und die grösste Kinderzahl aufziehen können«. Charles Darwin, Die Abstammung des Menschen (1871.) III. Teil, 21 Kapitel.

pišu i govore kao da je psihički elemenat u životu čovječjem uključen u fizičkom ili s njim bitno istovjetan. Oni ne drže dostatno na oku pitanje: u kakovom su odnosu psiha i najviši njezin intenzitet s fizičkim stanjem i razvojem čovjeka? Da li je genijalnost vezana samo na fizički prvorazredne individue? Pošto činjenice protivno govore, eugeničari rado prelaze preko ove konstatacije i gube se u nabrajanju velikog onog zla i tereta, što se sliježe na čovječanstvo zbog fizički zaostalih, bolesnih i hereditarno opterećenih pojedinaca.

Već ovdje se zato nadaje novo pitanje: jeli kvalitativni uspon i unapređenje čovječanstva zagarantovan samo tamo, gdje su i materijalni uvjeti opstanka i razvoja familije jednako dostatno osigurani? Drugim riječima: izlazi li duševno jak i nadaren rod samo iz familija, koje su materijalno obezbijeđene i gdje je zajamčen jedan besprikoran fizički i moralni odgoj? Je li opet s druge strane redovno izlaze degenerici i prostitutke samo iz siromašnih radničkih ili seljačkih slojeva s velikim brojem djece? Ako se ni u jednom ni u drugom slučaju ne može ekskluzivno odgovoriti na postavljena pitanja, onda je odmah jasno, da se eugenika ne smije i ne može voditi bezobzirno samo svojim postavljenim ciljem, nego mora obazrivo proslijediti na svom putu.

To će biti pogotovo jasno, kad budemo detaljno ogledali metode eugenike.

3. — Imamo li dakle što prigovoriti definiciji eugenike? Ako si jedna nauka tačno opredijeli svoj cilj i sredstva, valja to objektivno uzeti do znanja. Ali, ako svrha nije tačno ni preciznim terminima označena, lako nastaju nesporazumci. Kad je u eugenici govor o unapređenju čovječje rase valja znati: je li ta nauka, koja radi o č o v j e k u, priznaje u njemu dualizam i dosljedno dvovrsno poboljšanje budućih generacija: fizičko i psihičko? Ne stoji li možda na stanovištu, da je čovjek obzirom na psihu samo stupnjevno razvijenija životinja? To treba reći jasno i nedvoumno. Činjenica je, da veći dio eugeničara o toj stvari ne daje jasnog odgovora. Sav trud i čitavo nastojanje ide kod mnogih za isključivo fizičkim ciljem. Čak prof. Jordan govori god. 1930. o eugenizmu, kojemu je isključivo fizički cilj pred očima, a popravlja se godinu dana kasnije, gdje izričito luči fizičku i moralnu stranu poboljšanja čovječje rase.

S našeg stanovišta nemamo ovako precizno postavljenoj definicije eugenike što prigovoriti. Pogotovo ne bi imali razloga onda, ako se više približi pojmu rasne higijene, kako se razvijala kod Nijemaca. Onda je ona upravo jedna potreba i jedna od prvih socijalnih dužnosti ljudskih. Dakako, da onda eugenika po sebi nije ništa novo, jer su ljudi od postanka vodili neku brigu o svojoj budućnosti i o zdravim budućim naraštajima. Ali je svakako nova za naše vrijeme i prema našem savremenom shvaćanju nauke i naučnih metoda, pošto u jednoj određenoj grani sistematskim načinom istražuje puteve i traži sredstva, po kojima ima da se dovine postavljenog cilja.

Ovaj se naš odgovor ima shvatiti u vezi s onim, što je rečeno u I. dijelu: Uvodne opaske, o stvarnoj povezanosti eugenike s etikom i psihologijom. Prava znanost ne može i ne smije doći u sukob s etičkim načelima. Ni eugenika, dok ide za pravom koristi ljudske prirode, ne može doći u sukob ni s naravnim moralnim, a ni s pozitivnim crkvenim zakonima. Ako je ona ipak došla pred sud crkvenog naučiteljstva i tamo bila osuđena, kako smo već spomenuli, znak je da je skrenula s puta, koji joj sama priroda stvari određuje. Crkveni dokumenat (riješenje kongregacije S. Officii od 18. III. 1921.)[19] daje ključ za razumijevanje svoga negativnog mišljenja, kad za sredstva, kojima eugenika hoće da poboljša čovječanski rod veli, da se ne obaziru na naravne, Božje i crkvene zakone, koji se tiču braka i naravnih prava pojedinca (»posthabitis legibus seu naturalibus seu divinis seu ecclesiasticis ad matrimonium singulorumque iura spectantibus«). To znači, da je eugenika prema onomu, što d o i s t a brani i provodi zanemarila najosnovniji naučni obzir, koji je u znanstvenom radu prijeko potreban. Po svojoj definiciji ona ne mora stupati tim putevima. Kad ipak njima stupa, onda to nije naučni diktat, nego samovolja i bezobzirnost pojedinaca, koji nauku tendenciozno izrabljuju.

IV. Osnove nauke o eugenici.

1. — Povijest je jasna knjiga iz koje čitaju svi, koji hoće i koji znaju: kako posvema nestade nekada slavnih i jakih nacija, čim su stale brojčano nazadovati, a moralno propadati. Jedno je zlo s drugim u vezi. Moralni nazadak vuče sobom ograničenje poroda, sterilnost čitavih obitelji i tako pologano konačnu propast naroda.

Radi toga je na mjestu, da nacionalisti i državnici vode brigu o snazi, rastu i opstanku naroda. Pravo imaju, kad vele, da nije dostatna samo skrb o kvaliteti, već da se ni kvantitet ne smije pustiti s vida. U jednom se i u drugom smjeru moraju harmonično razvijati eugenička nastojanja u interesu narodnosti. Tek će tako snaga naroda potpuno doći do izražaja, a po tomu, tako se bar nadaju, i budućnost njegova biti više osigurana.

Eugenici je u prvom redu osnovica nauka o nasljeđivanju (genetika). Ona je počela sa studijem pojava kod životinja i bilina, a nastavila studijem bioloških zakona kod procesa, što se odigrava, dok sazrijevaju seksualne celule u momentu oplodnje i odmah nakon nje. Nasljeđivanje se vrši po jednom specijalnom biološkom zakonu, po kojemu rođeni individuum poprima izvjesne smjernice razvoja i izvjesni način reagiranja, sličan svome roditelju.[20] Ta se sličnost djece roditeljima ne očituje tek u morfološkom obziru t. j. u crtama lica, formi tijela i sl., nego također u fiziološkom i psihičkom po-

[19] AAS XXIII (1931) br. 4. str. 118.

[20] B o m p i a n i R.: Eugenica e stirpe. Parte I.: Le premesse biologiche dell'eugenica, str. 22; Dr. Vlada S t a n o j e v i ć: Eugenika, I. deo: Biologija nasleđa, str. 5 i sl.

gleđu. To je poznato isto tako kao i činjenica, da se sličnost ne proteže samo na oca ili samo na majku, nego da su značajke isprepletene, da sižu po koje koljeno unatrag, a da se po često po koja odvaja svojom osebitošću. Sve pak ove mogućnosti ne dolaze slučajno i bez reda, nego po nekim stalnim zakonima, koji su danas u svojoj aplikaciji utvrđeni dobrim djelom i za čvjeka.

Kako se mogu naslijediti normalne osebine (boja kože, kose, forma ustiju, nosa, sposobnost pamćenja, umjetnički, matematički, glazbeni talent),[21] tako se mogu i doista se nasljeđuju i abnormalne karakteristike (albinizam, srašteni prsti, hemofilija, (krvna bolest) zečja usna, anomalije u rastu, spolnim organima, skleroza i dr.).

Prikaz načina i razvoja ovog prenosa pada izvan okvira ove radnje.[22]

2. — Za eugeniku su od naročite važnosti pojave patoloških nasljeđa, o kojima kao pojavama nema nikakove sumnje. To su: tuberkuloza (redovnije: tuberkulozna sklonost), kronična obolenja (žučni kamen, šećerna bolest, debljina, rheuma), sifilis, nervoza, alkoholizam i polagano stvaranje jedne skroz patološke konstitucije. Tumač ovim pojavama, fiziološki proces i tačan izvor nije uvijek, a ni svuda u stanju pružiti ni medicina, ni biologija, ni farmakologija. Ali »ma kako se tumačile pojave patološkog nasleđa i njihov postanak, ipak ostaje jedno glavno i jedno utvrđeno, a to je, da se bolest isto tako nasledno prenosi s kolena na koleno, kao što se nasledno prenosi i zdravlje. Red i način toga naslednog prenošenja bolesti ima svoj pravilnik u mnogome danas još tajanstven i zagonetan. Mi taj pravilnik za sada ne znamo u detaljima, ali ga znamo u općim i glavnim potezima«.[23]

---

[21] U pitanju nasljeđivanja duševnih osebina sasvijem je dosljedno provedeno materijalističko stanovište, što ga zauzima Dr. V. Stanojević u citiranom djelu kad piše: »Posle konstatovanja nasleđa fizičkih odlika se à priori može izvesti i drugi zaključak, a to je, da su isto tako nasledne i da se s kolena na koleno prenose i duševne osobine. Ovo je jasno zato, što su obe ove pojave — fizičke odlike kao i duševne osobine — u stvari i u suštini jedno isto, jer obe one označuju dva stanja, pojave i osebine materije i njene energije i ništa drugo. Duh i duša za Nauku ne postoje bez materije, jer čovečija čula ne znaju za njih, kad su van materije«. Eugenika n. dj. str. 61. — Ovakav su grubi materijalizam ljudi, iole filozofski školovani, davno ostavili. Prava je šteta, da se u medicinskim krugovima dosta često susreću nazori, koji su davno prevladani. U sistemu njihovog naučnog obrazovanja opaža se manjak filozofije.

[22] Teorija o germinalnoj plazmi, koja se dijeli u t. zv. generativni i somatički dio; nauka o broju hromosoma, kao nosiocima osebina; Mendelovi zakoni o prenosu; utjecaj ambijenta. Cfr. opširno kod Bompiani, o. c., str. 25. i sl.

[23] Cfr. Dr. V. Stanojević n. dj. str. 101.

Samom problemu fiziološkog nasljeđivanja pridonio je najviše Gregor Mendel[24] svojom metodom, kojoj imamo zahvaliti najveći dio našeg znanja o pojavama nasljeđa.

Mendelizam je znanstveno utvrđen za pojave kod bilina i životinja. Mora se priznati, da nema razloga, zašto se ne bi u jednom izvjesnom stupnju primijenio i na čovječji organizam. Ali tu valja odmah istaknuti, da kod prenosa čovječjih osebina osim čistih fizioloških uvjeta ima faktora, koji na jedan posve drugi način upotpunjuju i usavršuju čovjekova moralna i intelektualna svojstva. To su tradicija, povijest i okolina njegova.

Mendelovi su rezultati, i ako za prvo vrijeme gotovo nezapaženi, imali kasnije glavni udio u razvoju eugenike. S napretkom biologije i studijem stanice kao biološke osnovne jedinice, te razvojem t. zv. genetike, kao nauke o rađanju u biološkom obziru, napredovala je eugenika i higijena uopće. Galton je kasnije imao u Londonu svoj institut i svoje naučne pomagače, koji su dijelom nastavili njegovo djelo u Engleskoj, a dijelom ga prenijeli i u druge zemlje, naročito Ameriku i Holandiju. Još je za njegova života (god. 1908.) osnovano prvo eugeničko društvo pod imenom »Eugenics education society« sa svrhom, da razvija zanimanje ne samo za teoretske naučne razultate njegovih istraživanja, nego prije svega za njihovu praktičnu primjenu u životu. Tako se polagano razvio jedan organizovani pokret s istim ciljem i na istim osnovicama.

3. — Međutim nije bez važnosti konstatacija, da »pitanje nasleđa još nije konačno rešeno, još postoji spor« (str. 34). »Moderna biologija nije još dala konačno rešenje zamršenog problema nasleđa. Ali ima izvesnih stvari, koje su postale jasne, ima izvesnih zakona, koji su nesumnjivi« (str. 47).[25] To valja istaći i ovdje posebno naglasiti baš poradi onih biologa kojima njihov materijalistički nazor onemogućuje jedno rezervirano, umjereno stanovište u svim pitanjima, što amo ulaze. Gdješto nije u pitanju nasljeđa još danas tako jasno i tako nesumnjivo, da bi se moglo govoriti o rezultatima evi-

[24] »S otkrićima i radovima Mendela se desila stvar, koja je u naučnom svetu česta. Mendel je svoje radove naštampao 1865. godine u jednom malom i lokalnom časopisu u Brnu. Kako su ovaj časopis čitali više ljubitelji, nego li naučnici, eksperimentatori, to je ubrzo ovaj rad bio zaboravljen. U takovom je zaboravu ostao sve do god. 1900., kada je u biologiji otpočeo intenzivan rad na pitanjima o nasleđu. Otpočela su istraživanja po laboratorijima, činjeni su najraznovrsniji opiti i eksperimenti ukrštavanja. Između ostalih otkrića i tekovina prilikom ovih radova, bilo je slučajno, ponovno otkriće od zaborava Mendelovih radova. Zakoni Mendelovi su bili ponova ispitani i provedeni na bilju i u svemu potvrđeni od strane biologa de Vriesa, Čermaka i Korensa«. Dr. V. Stanojević n. dj., str. 24.

[25] Dr. Vlada Stanojević, Eugenika str. 34., 47.

dentnog karaktera. Baš naprotiv! Nekim velom mistične tajnosti ogrnula se ovdje priroda i neda k sebi blizu. Dokle se zakoni mendelizma mogu aplicirati višim bićima? I je li s njihovom aplikacijom kod čovjeka riješeno pitanje nasljedstva? Šta je sa stečenim osebinama: da li se i one prenose na potomstvo? Kakav je upliv okoline na čovjeka? Ima biologa, koji se izražavaju vrlo obzirno i oprezno.[26]

Ne pobijajući dakle onoga, što je doista u objektivnom smislu tečevina moderne biologije, mi smo dužni istaći na kakovim se znanstvenim temeljima osniva čitava zgrada. Onda će nam, kako je posve naravno, biti razumljivo, čak i opravdano ono rezervirano stanovište Crkve, kako je došlo do izražaja u napred citiranim crkvenim dokumentima.[27]

4. — Među osnove eugenike moraju se ubrojiti i one nauke i naučne grane, na koje ona mora uzeti obzir u svom radu. To su: a) socijalna higijena, b) socijalna antropologija i c) etika i psihologija.

Ideal čitavog ovoga novog naučnog istraživanja, kao i materijalni objekt studija eugenike, jest o b i t e l j. Valja prema tome pribrojiti k osnovnim faktorima ove mlade discipline sve, što joj bilo kako ima da služi i pomaže pri postavljanju njezinih premisa, iz kojih će pokraj zakona o nasljedovanju izvoditi i iznalaziti sredstva, da po njima osigura zdravu budućnost ljudskom rodu. Da se ona u svojim načelnim zasadama ne može isključivo obazirati i oslanjati na biologiju, više je nego jasno nakon svega što smo do sada rekli. Čovjek je socijalno biće, nadareno razumom i slobodnom voljom. Osim bioloških zakona vladaju njegovim životom i zakoni etike i psihologije. Oni se ne mogu, a konačno u interesu nauke, ni ne smiju mimoići ili zanemariti. To valja posebice naglasiti radi činjenice, što se zapaža kod propagatorâ eugenike, biologâ i sociologâ, koji uzimaju premalo obzir na principe i zasade ostalih napomenutih nauka. Nama je ovdje na umu napose istaknuti etiku i psihologiju kao nauke, bez kojih se društvena jedinica kao što je obitelj, apsolutno ne može ispravno razumjeti, niti ocijeniti. Ona je u svojim funkcijama, pa i u onima, koje za eugeniku dolaze jedino u obzir, vođena izvjesnim određenim i vrlo odgovornim zakonima. Seksualni život na pr. nije tek biološka, nego u izvjesnom stupnju i psihološka funkcija. Čitav proces u životu čovjeka prolazi u tom poslu drukčije, nego kod životinje, a vrlo često drukčije, nego što bi se očekivalo u normalnom razvoju prilika. Ima pojava, koje će se dati razumjeti jedino sa psihološkog stanovišta.

---

[26] Prof. C u e n o t (Nancy), predsjednik internac. eugeničkog kongresa 1921. u New-Yorku, cfr. Etudes 5. VI. 1931. str. 580; prof. Jéan Pieri, Ch. Grimbert.

[27] AAS, XXII (1930), br. 13. str. 539 i sl.; AAS XXIII (1931), br. 4, str. 118.

Čovjek je nadalje kao razumno biće podvržen etičkom naravnom zakonu. On ga upoznaje i priznaje, na kakovom god stupnju kulture bio, jer ga osjeća neposredno u svojoj savjesti. Takova se sila u razvoju i trajanju našega života ne može ostaviti po strani. Jer ako se na nju ne uzme obzir, moraju nužno nastati smetnje i zablude, koje odvode ne samo pojedinca, nego bi odvele i društvo od pravoga cilja. Ako zato ljudi jednoj moralnoj jedinici u našem slučaju obitelji, postavljaju izvjestan cilj, kao što ga postavlja eugenika, nikako se taj drugotni, podređeni, akcesorni cilj ne smije kositi s primarnim, općim ciljem, što ga je postavio Stvoritelj naravi. Zadaća eugenike dakle ne smije doći u suprotnost s naravnim moralnim zakonom. Isto se to mora ustvrditi za socijalnu higijenu, te za antropologiju i etnologiju. I ove nauke imaju svoje principe, izvađene iz života za život i svoj zasebni formalni objekt. No materijalni je objekt njihovog naučnog ispitivanja jedamput isti kao i u eugenici; drugiput je doduše različit, ali se toliko približava, dodiruje i veže s objektom eugenike kao nauke, te je jedna, da je tako nazovem, obazriva naučna metoda prvi preduvjet solidnog znanstvenog napretka.

Mi dakle napose ističemo, da je moderna eugenika odviše jednostrano fiksirala svoju polaznu tačku. Nije tačna tvrdnja, da je ona isključivo osnovana na biologiji. Ona je na tom putu povukla zaključke, po kojima je došla u sukob s etikom i psihologijom. Ne može biti ispravno u eugenici ono, što je u oprečnosti s principima etike. Ako se pak stavimo na stanovište kršćanskog morala, pa osim naravnih etičkih zakona uzmemo u obzir i svrhunaravni cilj čovjekov, te pozitivni moralni zakon, objavljen po Kristu, onda se metode što ih propagira moderna eugenika (neomaltuzijanizam, ženidbeni certifikati, kontrola poroda, sterilizacija) pogotovo ukazuju kao metode, protiv kojih je Crkva opravdano morala nastupiti, i to najenergičnije.

V. Zadaća ili ciljevi eugenike.

1. — Već je Galton u svojem predavanju od 16. V. 1904. iznio u glavnim potezima 5 zadaća, za kojima ima težiti eugenika kako ju je on shvaćao.[28]

1° Prva joj zadaća š i r i t i upoznavanje onih zakona o nasljedivanju, koji su naučno dokazani. Skrbiti oko što intenzivnijeg i dubljeg naučnog rada u pitanjima nasljedstva.

2° Baviti se i z u č a v a n j e m p i t a n j a, koliko su pojedine familijarne grane (grupe) pridonijele k porastu ili padu boljeg i jačeg narodnog života. U kakovom su odnosu stajale one između sebe i kakav im je bio podmladak.

3° S a b i r a t i p o d a tke, iz kojih će se vidjeti, kako nastaju i pod kakovim se prilikama razvijaju obitelji s većim brojem djece, koja zauzimlju bolje položaje u životu radi svojih ličnih svojstava.

[28] Cfr. Dr. H. Muckermann n. dj. str. 6.

4[3] Ispitivati, koji su i kakovi uplivi najodlučniji kod sklapanja brakova. Eugenika ima da postupa u smislu Darwinove teorije o umjetnom ili svijesnom odabiranju, da se umnožaju zdrave i prirodno nadarene obitelji.

5[0] Peta joj je zadaća, da teži za sve većim i jačim oplemenjivanjem koljenâ i tako podigne nivô nacije. U tom je smislu sâm Galton svoju nauku najprije nazvao »stirpiculture«, a kasnije je prihvatio ime eugenika.

Kako se vidi Galtonova je eugenika u prvom redu jedna naučna skrb za obitelj, u jednom skroz pozitivnom smjeru. To znači, da mu nije bila prva briga, kako da se spriječe negativni uplivi kod pojedinaca i kod familije i tako predusretne štetnim posljedicama u razvoju čovječanstva, nego kako da se unapredi, osigura, poboljša i podigne pozitivni zdravi elemenat, koji koristi i oplemenjuje. Makar da nije mogao, a nije ni htio mimoići pitanja, kako da se postupa s onima, što su društvu na teret kao fizički ili kao moralni degenerici, valja reći, da su ovaj problem negativne eugenike izradili tek njemački i američki istraživači i to istom u proteklim decenijima.

2. — Novija se eugenika razdijelila u t. zv. teoretsku i praktičnu. Zapravo je i teoretskom dijelu jedan praktični cilj pred očima; tek tako u sistematskom izlaganju dolazi jasnije do izražaja ono, što u naučnom pogledu ostaje u granicama same nauke, a što je prešlo i zašlo na tuđe polje. Teoretski dio ima dati smjernice, prema kojima će se nauka razvijati i odrediti granice dokle će sizati. Pošto je eugenika prvenstveno praktična nauka, razumljiva je težnja za što jačom primjenom u životu; no sa svim tim ne smije se njezina aplikacija u praksi izviti iznad i izvan okvira načelnih njezinih teoretskih mogućnosti. Vodeći računa o stanju savremenih životnih prilika nije nipošto suvišno tražiti puteve, na kojima će se pomoći ljudskom rodu, da se dijelom regeneriše tamo, gdje je potreba, a dijelom održi, pa i poveća svoj kreativni kapacitet. Ali i bez osvrta na savremene prilike među pojedinim narodima, eugenika ima općenito kao nauka svoju potpunu opravdanost. Njezina je zadaća jedan posve jasan postulat zdrave ljudske težnje i jednog posve normalnog, zdravog i moralnog shvaćanja. Ne samo da je postulat zdravog uma, nego je i zahtjev budne moralne svijesti, da se čovjek brine za svoje potomstvo tako, da pred njim nikada ne bude kriv. Moralna je dužnost pojedinca, koji osniva obitelj, da ne zoblje grožđa, od kojeg će mu sinovima ili unucima utrnuti zubi. Razumljivo je zato i opravdano, da enciklika »Casti conubii« hvali ovo eugeničko nastojanje i opravdava ovakovu zadaću eugenike. »Što pak iznose za socijalnu i eugeničku indikaciju na jedan dozvoljen i pošten način i unutar određenih granica, može se o tom, a i mora voditi računa«.[29] Prof. Dr Grosam si postavlja pitanje,

---

[29] »Quae iam afferuntur pro sociali et eugenica indicatione, licitis honestisque modis et intra debitos limites, earum quidem rerum ratio haberi potest et debet«. AAS, XXII (1930) br. 13. str. 564.

što sadržaje enciklika »Casti conubii« o eugenici i odgovara: Ponajprije nešto, što je za tu mladu nauku vrlo dragocjeno, naime, priznavanje njezinog glavnog cilja, koji je u enciklici sažet u riječima: ona hoće da pruža spasonosne savjete u pogledu rađanja jednog zdravog i jakog podmlatka. To nastojanje ona označuje hvalevrijednim: rectae rationi utique contrarium non est. Crkva dakle i ovdje ponovno dokazuje, da ima smisla i razumijevanja za svaki pravi napredak u ljudskom spoznavanju sve i ako je ono još nesavršeno. Zastupnici ove mlade znanosti mogu se od srca radovati ovom prvom crkvenom priznanju njezinog glavnog cilja.[30] Isto to ističe i prof. Vermeersch u popratnim opaskama k samom tekstu enciklike.[31]

a) Prva je zadaća teoretske eugenike,[32] da izradi jednu tačnu i preglednu obiteljsku statistiku. Dok se socijalna higijena i socijalna antropologija bave pojedincem, eugenika ne će da ima brige s individuom. Ono, što obitelj prenosi na potomstvo to je jedna supraindividualna osebina. Taj zdravi osnovni vez između otaca i sinova, ili ta karakteristična zdrava nit, što se provlači od generacije do generacije, to je po mišljenju prvog njemačkog eugeničara Dr Fritza Lenza ona norma, koju treba pod svaku cijenu sačuvati i usavršiti u interesu narodne budućnosti. Lenz ju je nazvao »die gröstmögliche Lebenstüchtigkeit«, a Muckermann je zove »idioplasmatisch gesunde Familie«. U potpunoj saglasnosti sa zakonima biologije i etike valja dakle u ovakovoj obitelji, koja u sebi ne nosi nikakove bolesne sklonosti, sve ono što se odvaja od ove norme uništiti, ako je škodljivo ili unaprijediti, ako je korisno i plemenito. Ističem, da Muckermann po nekoliko puta naglašuje, da taj rad mora biti u suglasju s biološkim i etičkim zakonima.[33]

---

[30] Dr. J. Grosam: Lehren der Enzyklika »Casti conubii« über Sterilisation und Eugenik, Linzer Quartalschrift 1931. br. 4. str. 783.

[31] A. Vermeersch S. I.: Annotationes u Periodica de re morali, canonica, liturgica tom. XX. (V.) fasc. 1. str. 60.

[32] Tako ih formuliše Muckermann n. dj. str. 23., a njegovo je mišljenje o ciljevima eugenike za nas bogoslove najmjerodavnije.

[33] Hermann Muckermann je svećenik, bivši član družbe Isusove, koji se sekularizirao iz želje, da se potpuno i bez ikakovih zapreka posveti studiju biologije. On o sebi, uz priznanje zahvalnosti redu, veli ovako:

»Im Jahre 1926. kam in der Entwicklung meiner öffentlichen Wirksamkeit der Entschlus zur Reife, eine rückhaltlose Hingabe, letze Verfestigung und zukünftige Sicherung der gesamten Lebensarbeit zu erreichen. Meine Bitte um die Säkularisation, die von allen Ordensverpflichtungen befreit, ohne das Priestertum selbst anzutasten, wurde aus Rücksicht auf die Vollendung meiner Aufgabe von den zuständigen Autoritäten erfüllt. So war es mir möglich, mich ausschliesslich meiner Aufgabe zu weihen und im September 1927. als freier Forscher die Leitung der Abteilung Eugenik im Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik in Berlin zu übernehmen, das auf rein wissen-

On dobro znade, da je danas velik broj onih, koji ne vode računa o nikakovom naravnom zakonu, pa ni o etičkom kao nekom zakonu. I zato on na tom mjestu izrično veli: »Die Verknüpfung der biologischen und ethischen Ordnung ist für di ganze Gestaltung der Eugenik der Zukunft entscheidend,«[34] da se kasnije povrati na istu stvar i da je istakne kao jednu od zadaća teoretske eugenike.

Pošto su svi podaci, što ih statistika pruža, redovno podaci za osobe, mora teoretska eugenika nastojati da stvori jednu statistiku obitelji. Iz nje bi se imalo vidjeti stanje i položaj pojedinca u koliko je on član izvjesne obitelji ili narodne grupe. Eugenika dakle mora omogućiti jedan t. zv. nadindividualni pogled, uperen u glavnom na specifični rasni značaj, što ga jedna obitelj pridaje potomstvu.

b) Druga je zadaća teoretske eugenike studij problema o kvaliteti narodnog porasta. Mnogima je sva nada i čitavo zadovoljstvo u brojčanom porastu pučanstva. To međutim nije zadaća eugenike, barem nije u prvom redu. Na njoj je da istraži, kako se odvija porast kod onih obitelji, koje imaju sva pozitivno dobra svojstva, a kako kod onih, koje pokazuju simptome slabije nadarenosti ili čak jedne degeneracije. Je li veći broj zdrave i nadarene djece u obiteljima akademski obrazovanih ljudi ili u obiteljima radnika i seljaka? Ako nije, zašto nije? Stoji li činjenica da intelektualno nadarena djeca sa sela obnavljaju svježinu i snagu gradova i gradskih potomaka? Nije li istina takođe da ima dosta slučajeva, te je i u obiteljima inteligenata broj djece jednako velik kao kod siromašnijih i priprostijih ljudi? Jesu li naročito nadarene obitelji redovno kvantitativno u zaostatku? U svim tim pitanjima treba postići bar neku relativnu izvjesnost. Prema njoj će se tada moći udesiti sredstva ili odabrati putevi, kako da se postupa u danom slučaju.

c) Treća joj je zadaća da studira rezultate naučnog istraživanja o nasljedovanju svojstava u koliko mogu i moraju doći u obzir u eugenici. Na tomu najviše i počiva čitava nauka kao takova. Ima nasljednih svojstava, koja eugeničara ne zanimaju, jer nemaju izravne veze s ciljem njegove nauke. Ima pak slučajeva, koji nijesu ispitani, a pogotovo nijesu istraženi, pod onim specijalnim vidom, što ga zastupa eugenika kao nauka o zdravom rađanju potomstva. Tu je eugenici široko polje rada.

d) Četvrta je zadaća eugenike kao teoretske znanosti briga, da istraži u koliko pojedine pojave u životu familije (n. pr. prejako uživanje alkohola) mogu ili ne mogu da utječu na promjenu

---

schaftlicher Grundlage zuletzt der deutschen Familie und somit der Erhaltung und Vermehrung der gesunden Träger deutscher Zukunft dient. Berlin, im September 1927 H. M.«

Djela su mu: Erblichkeitsforschung und Wiedergeburt von Familie und Volk (2sv.); Grundriss der allgemeinen Biologie; Neues Leben (4 knjige); Kind und Volk (2sv.).

[34] N. dj. str. 22.

osnovne ili matične nasljedne klice (stanice). To su t. zv. idiokinetički utjecaji, za koje valja ustanoviti kako i u koliko doista proizvode promjene, te da li uvijek i da li samo u negativnom ili možda i u pozitivnom smislu. Pitanje ne samo zanimivo, nego i veoma važno. Mnogo je već pod izvjesno znati, da takove i slične pojave proizvode ili izazivaju neko novo, drugačije stanje, kud i kamo je više, ako se može ustanoviti, da na tom putu nije moguće samo pogoršanje, nego i poboljšanje.

e) Od interesa je znati također u kakovom snošaju imaju biti naravni i umjetni (kulturni) obir ili odabiranje. Kakovim se putem ima poći, da se zaštiti i očuva nadarena obitelj, a da se ne pruža zaštita manje nadarenoj ili manje vrijednoj obitelji. Društvo, istina, nastoji, da pomogne onima, koji su potrebni, naročito u higijenskom i ekonomskom obziru. Djela milosrđa i socijalne organizirane pomoći nisu ipak u našem društvenom životu na posljednjem mjestu.[53] No ni iz daleka nisu ni tako ni toliko uznapredovala, da bi mogli reći, e smo u toj točki odveć daleko. Nego u pitanju očuvanja idioplasmatski zdravih obitelji, misli M., da društvo nije učinilo gotovo ništa. To je međutim samo djelomično ispravno. Moglo bi se doduše činiti, da između eugenike i socijalne higijene postoji jedan diametralno oprečan stav. Socijalna higijena ide za tim, da spašava ono, što bi bez socijalne pomoći moralo podleći i što prema svom kvalitativnom stanju predstavlja baš ono manje vrijedno, manje sposobno ili nadareno, za što eugeničari od reda, pa i sâm Muckermann, makar da je svećenik, u cilju otstranjenja upotrebljavaju oštre izraze kao: abzudämmen (die belasten), Ausmerzung (der belasteten).

Ne znači međutim da se jedno i drugo stanovište ne da spojiti i da je sav rad društva isključivo posvećen socijalnoj higijeni, a na štetu eugenici. Društvo ima moralnu dužnost, da se brine i potpomaže one, koji su pomoći potrebni, a sami nijesu u stanju, da si pomognu. Djela socijalno-karitativnog karaktera ne smiju prestati, a da društvo ne povrijedi naravnog moralnog i pozitivnog Božjeg zakona, koji kad veli: Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe, traži ne samo afektivnu, nego i efektivnu ljubav.

To isto društvo provodi međutim u isto vrijeme prema zahtjevu zdrave eugenike u nekom stupnju mnogo toga, što mu je moguće učiniti za unapređenje, zaštitu i očuvanje idioplasmatički zdrave obitelji. Ne možda sistematski i organizirano, nego prema zahtjevu zdrava morala i budne svijesti. To mu se konačno na-

---

[53] Muckermann čak veli: »Niemand, der den Gang der gegenwärtigen Kultur beobachtet wird leugnen können, dass wir uns gerade zu erschöpfen, um der Minderwertigkeit zu dienen ...« N. n. mj. str. 26. Ovakav način govora nije posve u duhu katoličke Crkve. To se vidi iz ovog stava enciklike »Casti conubii«: »Homines in primis non terrae et tempori, sed caelo et aeternitati generari«. AAS, XXII (1930) br. 13, str. 565.

daje kao jasan i neposredan izvod iz spoznanja, da je Bog gospodar našega života, i da smo mi odgovorni i onda, kad ga predajemo svojim potomcima.

f) Ipak velik dio eugeničara nije znao izbjeći na oko logičkom izvodu, da bi u interesu baržeg, što jačeg i snažnijeg razvoja »idioplasmatički zdravih obitelji« valjalo na neki način »stati na put manje vrijednima (»minderwertige«). Zato Muckermann, osjećajući svu težinu ovoga zaključka, ističe kao šesti zadatak teoretske eugenike, da valja isto tako brižno ustanoviti odnos između etike i eugenike. On dobro veli i po drugi puta, da eugenika ne smije doći u sukob s naravnim moralnim zakonom. Ako ga zanemari, ne će imati uspjeha. »Ohne tiefste Verwurzelung im Nährboden der Ethik wird alles Wirken erfolglos bleiben!... Und ich zweifle nicht daran, dass durch gemeinsames Bemühen eine Grundlage erreicht wird, die in Uebereinstimmung bleibt mit der sittlichen Lebensordnung.«[36]

Muckermann je ovo pisao godine 1929 u najboljem uvjerenju, da na tom putu, u eugeničkom nastojanju, kojemu je sâm lično mnogo pridonio, najbolje služi svojoj otačbini svome narodu i svojoj savjesti. Njegovom je radu i njegovu stanovištu dala enciklika »Casti conubii« i rješenje kongregacije S. Officii jedan jači autoritet i veću važnost. Nije, istina, vjerojatno, da će moderni eugeničari radi toga zastati na svom putu i okaniti se svojih pretjeranih zahtjeva. Ali trijeznom nastojanju onih ljudi, koji priznaju i poštuju naravni moralni zakon dana je mogućnost, da u kršćanskom narodu formiraju s jedne strane promicatelje zdrave eugenike, a s druge strane da se ujedinjeni uspješno odupru nekršćanskim metodama jedne nekršćanske znanosti.[37]

Ono što Muckermann naziva zadaćom t. zv. praktične eugenike, obradit ću u posebnom poglavlju pod naslovom: »Metode eugenike«, jer držim, da tamo spada.

Ovako postavljenim zadacima teoretske eugenike ne da se razložno ništa prigovoriti. Šta više: naučni karakter eugenike

---

[36] N. n. mj. str. 27.

[37] »Es wäre übrigens ein Irrtum, anzunehmen, das die Kirche jeden gesunden eugenischen Gedanken ablehnt. Keineswegs kann man, wie auch Muckermann hervorhebt, aus der Enzyklika »Casti conubii« bedingungslose Ablehnung der Eugenik herauslesen, sondern nur die Ablehnung voreiliger und unkritischer praktischer Anwendung«. Dr. A. Niedermayer, Fakultative Sterilität ohne Verletzung der Sitengesetze, Limburg a/d Lahn 1931., str. 79. — U tom se smislu izrazio i H. Muckermann u članku: Die Enzyklika »Casti conubii« und die Eugenik« Köln. Volkszeitung Nro 93 (21. februar 1931).

uopće bio bi po našem mišljenju danas na višem stupnju, da je i anglosaska eugenika[38] sebi prije postavljala ovakove zadatke, nego što je razvijala propagandu i po Americi privodila u život praktike, za koje nema sigurnih naučnih temelja. Kako je očito, u ovim se zadacima ide za tim, da se znanstveno istraže i dovedu do jednog stupnja naučne sigurnosti osnovi onih metoda, koje se mogu u životu uspješno primijeniti. Mlada je nauka međutim prebrzo prešla od teorije na praksu. Tomu je dijelom pridonio praktični duh anglosaski, a dijelom već dobrano razmahana agitacija za neomaltuzijanizam u njihovim zemljama.

[38] Čini se, da je razvoj i nastup baš t. zv. anglo-saske eugenike (Engleska i Amerika) izazvao riješenje crkvenog naučiteljstva u tom pitanju. Bližnji povod su dali jači propagandistički nastupi i organizacije posljednjih godina u Francuskoj i Italiji.

Razvitak misnog kanona u rimskoj liturgiji.

Dr. Dragutin Kniewald.

Evolutio Canonis Missae in Liturgia Romana.

Summarium.

1. Difficilis quaestio de origine et evolutione hodierni Canonis solum ita resolvi potest, ut praeprimis omnes illae additiones, quae certo saeculo IV. posteriores sunt, e Canone elimimentur.

2. Abstrahendum est ergo ab additionibus sub Leone I, Gregorio Magno ac Sergio papa factis.

3. In Canone ita restituto duae orationum series recognosci possunt. Una eucharistiam consecrativa, quam Summus Pontifex vel Episcopus proferebat et altera, ad quam orationes »Te igitur«, Memento vivorum ac mortuorum, cum orationibus respectivis pertinent. Hanc alteram seriem ex parte non Summus Pontifex nec presbyter in genere missam celebrans, sed diaconus ministrans alta voce proferebat.

4. Ex comparatione Canonis Romani (sine additionibus posterioribus) cum Canone descripto ab auctore saeculi IV. »De sacramentis« parallelismus quasi completus resultat.

5. Comparatio autem Canonis Romani ommissis illis, quae saeculo IV. in Canonem inserta sunt, cum anaphora Hippolyti, prout exstat in sic dicto fragmento Veronensi, non solum similitudinem, sed quasi identitatem ostendit simulque »preces diaconales«, i. e. »memento« cum orationibus adiacentibus nec non orationem »Te igitur« revera interpolationem saeculo IV. factam esse ostendit.

6. »Epiclesis« in fragmento Veronensi antiquissima omnium est, nec consecrativa specierum eucharisticarum, sed deprecativa gratiae Spiritus Sancti pro omnibus, qui species consecratas (vel etiam forse dona ab episcopo benedicta) percipiunt.

7. Comparando anaphoram s. Hippolyti ac per eam Canonem Romanum primitivum cum antiquissimis anaphoris orientalibus ad notitiam unitatis relativae liturgiae primitivae in tota christianitate pervenimus.

8. Per anaphoram s. Hippolyti facilis via paratur ad ea, quae de celebratione missae s. Iustinus Martyr narrat saeculo II.

9. Schema evolutionis Canonis Romani cum notis historicis.

10. Sacrasanctum missae sacrificium primis tribus saeculis Romae lingua graeca celebrabatur. Sub finem saeculi III. vel primo initio saeculi IV. lingua latina invaluit. Tum fragmentum Veronense, tum Canon in scripto seaculi IV. »De sacramentis«, tum Canon hodierni Missalis Romani in sua parte primitiva e graeca in linguam latinam translatus ese videtur. Canon Romanus, prout hodie exstat et prout saeculo VI, V, IV exstabat, non quidem totaliter ex apostolica traditione receptus est, attamen anaphora s. Hippolyti phasim illam intermediam constituit, quae Canonem Romanum hodiernum cum liturgia tempore s. Iustini et tempore apostolico coniungit.

---

1. Počevši od VI. v. upotrebljavala se grčka riječ »Kanon« da se njom označi najsvečaniji dio euharistijske molitve, te znači: pravilo, kako se vrši konsekracija euharistije. Čini se, da se ovaj dio liturgije, koji je istovjetan s istočnom anaforom, samo u rimskoj liturgiji zove kanonom. Prvi put susrećemo ovaj naziv kod sv. Grgura I., koji piše Ivanu u Sirakuzi: »orationem dominicam mox post Canonem dici statuistis«.[1] No već se u pismu pape Vigilija Profuturu, g. 538., nalazi neki trag ovom nazivu: »Quapropter ipsius canonicae precis textum direximus subter adiectum«.[2] Prije se taj dio mise u Rimu zvao: prex, precatio, agenda, actio.

Mnogo se raspravljalo o tome, gdje počinje kanon mise, da li naime predslovlje već spada u kanon ili ovaj počinje tek s molitvom »Te igitur«. U Gelasianumu čitamo prije »Sursum corda«, dakle prije predslovlja: »Incipit canon actionis«. Liber pontificalis smatra takoder, da je s predslovljem započela »actio«, jer veli, da je papa sv. Siksto odredio »ut infra actionem sacerdotis incipiens populus hymnum decantaret »sanctus, sanctus«. No prema današnjem Rimskom Misalu Kanon počinje iza »Sanctus« i svršava, kako se čini, pred »Pater noster«. Nema dakle sumnje, da u današnjem rimskom obredu kanon počinje s »Te igitur«. I to ne samo prema rubrikama i vanjskom rasporedu misala, nego i po samom nutarnjem sastavu. Jer danas je predslovlje glasna molitva, dok se kanon moli tiho. Predslovlje je mnogo više u vezi s crkvenom godinom, odnosno s otajstvom ili svečanošću, koja se svetkuje, nego s idejama kanona. Kanon doduše počinje s riječi »igitur«, pa se čini, kao da se time veže na ono, što je prethodilo, ali u stvari te veze s današnjim predslovljem nema. U drugu je ruku sigurno, da u doba prije nastanka današnjeg rimskog kanona anafora ili euharistijska molitva počinje s dialogom prije predslovlja. Predslovlje je prvotno bila molitva izrazito euharistijska.

U doba se sv. Grgura pape I. svršavao kanon prije »Pater«, jer ovaj papa piše: »orationem vero dominicam idcirco mox post

[1] Epist. lib. IX, ep. XII; lib. II. ep. LIX. PL LXXVII, 956.
[2] PL LXIX 18.

precem dicimus...«[3] Amen, kojim se završuje doksologija »Per ipsum et cum ipso«, ujedno je prirodni završetak pravila euharistijskog posvećenja.

Današnji se rimski kanon mnogim dodacima razlikuje od prvotnog. Prvotni je kanon bio neprekinuta euharistijska molitva, koja se završavala doksologijom i odgovorom vjernika »Amen«. Današnji je kanon vjerojatno nastao u IV. v., ali su se i kasnije dodavale pojedine molitve. Kao sastavljači se prvotnog rimskog kanona spominju sv. Leo papa, papa Gelasije, sv. Damas, papa, sv. Grgur, papa. U zbilji će prvotni kanon biti stariji, a spomenuti su pape utjecali tek na pojedinosti u kasnijem razvitku prvotnog kanona. Sv. Grgur I. papa spominje, da je kanon sastavio neki »scholasticus«.[4] Jedva da je i on sam znao nešto više o tom učenjaku, koje su onda zvali »scholasticus«. Preostaje dakle da najprije promotrimo, koji su to kasniji dodaci i izmjene u kanonu, pa da ih izlučimo. To će biti prvi korak do upoznavanja približnog oblika i opsega prvotnog kanona.

2. Neke podatke o kasnijim dodacima i izmjenama u Kanonu možemo crpsti najprije iz Liber Pontificalis. Tu se veli za sv. Leona papu (440—461.): »Hic constituit ut intra actionem sacrificii diceretur: sanctum sacrificium (et immaculatam hostiam)«.[5] Duchesne misli da je ovaj umetak unesen protiv manihejaca.

O papi Grguru I. (590—604.) veli Liber Pontificalis: »Hic augmentavit praedicationem canonis: diesque nostros in tua pace dispone et caetera«.[6] To je umetak u molitvu »Hanc igitur« u kojoj je svećenik redovno izricao posebnu nakanu, za koju prikazuje sv. misu. Sličan se umetak uostalom nalazi već u Leonianumu »in natali episcoporum«, t. j. na godišnjicu posvećenja za biskupa: »diesque meos clementissima gubernatione disponas«.[7] Papa Grgur I. vjerojatno je dodao ovaj umetak radi kuge, glada i rata, koji su u ono doba harali Rimom i cijelom Italijom.

Papa Sergije (687—701.) odredio je »ut tempore confractionis dominici corporis Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis, a clero et populo decantetur«.[8] Bit će, da je razlog, zašto je Sergije uveo ovo pjevanje, bio ceremoniel papinske mise, koji je tražio dulje vremena za lomljenje posvećenog kruha, pa je zato uvedeno pjevanje, da puk u tom razmaku ne ostane besposlen.[9]

Dok su ovi podaci bez sumnje vjerodostojni, podaci o odredbama pape Aleksandra i Siksta mogu biti smatrani apokrifnima ili barem nesigurnima.

---

[3] Epist. 1. IX, ep. XII, PL LXXVII, 956/7.

[4] Ep. 1. IX, ep. XII.

[5] LP ed Duchesne, 239.

[6] LP ed Duchesne, 312.

[7] Kard. Schuster, Liber Sacramentorum, Torino-Roma, Marietti 1924, II, 60, 73.

[8] LP ed Duchesne, 376.

[9] Isp. Kard. Schuster, o. c. II, 60.

Osim ovih dodataka i umetaka imamo i tekstova, koji su nekad bili u rimskom kanonu, a danas ih nema. Tako na pr. papa Gelazije govori o epiklezi, koja danas, bar u tom obliku, ne postoji: »Nam quomodo ad divini mysterii consecrationem coelestis Spiritus invocatus adveniet, si sacerdos et qui eum adesse deprecatur, criminosis plenus actionibus reprobentur?«[10]

I sam poredak pojedinih molitava u kanonu nije i ne može biti onaj, koji je bio u početku. Euharistijska je molitva u početku, kako je i prirodno, bila jednostavna u svom slijedu misli. A danas na nekim mjestima nema više te jednostavnosti ni prirodnog veza. Bjelodano je na pr. da se »Te igitur« ne veže sa »Sanctus« ni za samo predslovlje u današnjem obliku. Kao što današnje predslovlje zajedno sa »Sanctus« prekida na čas slijed misli euharistijske molitve, tako isto i spomen za žive zajedno s »Communicantes« i spomen za mrtve zajedno s »Nobis quoque peccatoribus«. U prvotnom kanonu ili anafori nije bilo ovih molitava.

Sve to daje povod protestantskim teolozima, koji nastoje da ne samo u teološkom, nego i u tehničkom pogledu smanje vrijednost i ugled euharistije: »Misa je sve prije nego umjetnina. Nebrojena su mjesta, gdje se opažaju pukotine i prekidi, poredak nipošto nije jasan i logičan«.[11] To je preoštar sud, jer previše generalizuje. No istina je, da današnji kanon nije nipošto u svemu jasan i logičan u svom poretku. Zato je i teško reći, kako je postao današnji rimski kanon.

3. Bickell misli, da je liturgija Apostolskih konstitucija u svojoj biti najstarija formula, najbliža apostolskim vremenima, a zatim nastoji dokazati, da je misa liturgija Apostolskih konstitucija izgrađena po ritualu židovske pashe. Bunsen smatra, da je rimski kanon u doba Grgura I. zbirka raznovrsnih elemenata bez naročitog poretka, koja potječe iz IV. v. Najvažniji uzroci ovoj zbrci molitava, koju zapažamo, jesu, po Bunsenu, promjena prvotnog načina prikazivanja i umetanje diptiha u kanon.[12] Zaboravilo se, da je čitanje diptiha funkcija, koju vrši đakon, te se i one molitve, koje je glasno molio đakon, uvrštavaju u tekst kanona, što ga moli svećenik.

Molitvu je »Te igitur« molio svećenik sve do: »una cum famulo tuo Papa nostro«. U tom je času započeo đakon s molitvom, koja je u vezi s imenima onih, što se naročito spominju u svetoj misi, odnosno, za koje se prikazuje sv. žrtva. To je bila molitva »Memento« (vivorum). Međutim je svećenik bez točke, naime nastavljajući rečenicu, proslijedio: »una cum Papa nostro... communicantes et memoriam venerantes...« »Communicantes se, drugim

[10] Ep. ad Elpidium, cf. Thiel, Epist. Rom. Ponitif. I, 486, Dictionnaire d'Archéologie chretienne et de Liturgie (AL) II/2, 1899.

[11] M. Schian, Grundriss der praktischen Theologie, 1928, 110.

[12] Isp. Bickell, Messe und Pascha, Mainz 1872; Bunsen, Analecta Antenicaena 1854, III, 51, 278.

riječima, ne odnosi na ono, što slijedi, nego na predašnqe i označuje živu zajednicu s rimskim Papom. Dok je svećenik spominjao imena papa i apostola, spominjao je đakon glasno imena onih, za koje se prikazuje sv. žrtva. U to je svećenik započeo molitvu »Qui pridie« i približio se činu posvećenja kruha i vina, pa je đakon prekinuo svoju glasnu molitvu, odnosno nabrajanje onih, za koje se prikazuje sveta žrtva, te ga je nastavio iza konsekracije, slično, kako se danas u pjevanoj misi prekida »Sanctus« i nastavlja poslije konsekracije s »Benedictus«. Tako je, poslije konsekracije, đakon nastavio sa spomenom, ali na taj način, da je poslije konsekracije spominjao vjerne mrtve. Tako možemo stilski protumačiti i veznik »etiam« u Memento mortuorum: »Memento e t i a m, Domine...« Ova se molitva nikako ne veže o predašnju u današnjem rimskom kanonu, ali je lijepo vezana o »Memento vivorum«, što ga je glasno molio đakon. Vrlo je vjerojatno, da je molitva »Te igitur« nastala u isto doba, kao i »Memento«. Obje molitve pokazuju čak i iste stilske osebine, pa možda potječu i od istoga pisca. U objema se nalazi izvjesna gradacija, koja se izriče riječju »in primis«, u objema dolazi »tibi offerimus«. Vjerojatno radi izvjesne harmonije ili simetrije, koja je nastala s »Memento vivorum« i »mortuorum«, sastavljena je u isto doba i stilski slično izgrađena današnja molitva »Nobis quoque peccatoribus«, koja je otvoreni pendent današnjoj molitvi »Communicantes«, tek s tom razlikom, da je molitvu »Communicantes«, kako je već rečeno, molio svećenik, a molitvu »Nobis quoque peccatoribus« odmah iza »Memento mortuorum«, đakon, i to g l a s n o.[13] Nasuprot je svećenik molio kanon t i h o, i to već iz praktičnih razloga, jer je đakon, radi vjernika, molio g l a s n o, pa je svećenik toga radi morao moliti tiho, da ne bude zbrke. U tomu bi možda bio početak prakse, da se Kanon u rimskoj liturgiji moli tiho.

Već sv. Augustin spominje u svojim Ispovijestima običaj, da se u misi sjećamo vjernih mrtvih: »Nadahni, Gospode moj, nadahni sluge svoje...: da se svi, kojigod ovo čitali budu, sjete kod oltara Tvoga Monike, službenice Tvoje i Patricija, nekoć muža njezinoga...«[14] Sv. Augustin svjedoči, da je u njegovo vrijeme bio običaj spominjati sve vjerne mrtve: »Non sunt praetermittendae supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes, aut filii, aut cognati, vel amici, ab una eis exhibeatur matre communi.«[15]

Ne radi se samo o tomu, da se sv. žrtva prikazivala za žive ili mrtve, nego upravo o tomu, da su se i m e n a živih i mrtvih vjernika

---

[13] Isp. Cabrol, Canon romain, AL II/2, 1847—1905.

[14] Ispovijesti sv. Augustina, preveo dr. Andrija Živković, Zagreb 1930, IX, 13, str. 230.

[15] De cura pro mortuis, c. IV, PL XI 596.

spominjala kod sv. žrtve. Sv. Ciprijan veli: »Episcopi antecesores nostri... censuerunt ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret: ac si quis hoc fecisset non offeretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare...«[16] Ovo spominjanje živih i mrtvih vjernika kod sv. žrtve, ovo uvrštenje u diptihe, bilo je smatrano kao dokaz pravovjernosti, kao naročita čast i kao znak crkvene zajednice.[17] Što više, uvrštenje u diptihe ili u Kanon (otale riječ: kanonizacija), značilo je u neku ruku, u kasnijoj epohi, proglašenje svetim.[18]

Spomen je živih i mrtvih vjernih bio u običaju kod sv. žrtve na zapadu i na istoku. No zapad polaže naročiti naglasak na popis živih vjernika, a istok na popis pokojnih. Vjerojatno je ova razlika nastala toga radi, jer je istok više i dulje čuvao prijelaz iz katekumenske mise u misu vjernih, a vrlo je rano dokinuo stari običaj, da p u k prikazuje kruh i vino za sv. žrtvu, dok je, nasuprot, zapad rano dokinuo uklanjanje katekumena, a zadržao stari običaj, da vjernici prikazuju kruh i vino.[19]

U današnjem se rimskom kanonu nalazi spomen živih prije pretvorbe, iza molitve »Hanc igitur«, a spomen mrtvih iza pretvorbe, iza molitve »Supplices te rogamus«. Oba se spomena nalaze unutar samog kanona. Nasuprot se u galikanskoj, mozarapskoj i ambrozijskoj liturgiji diptisi čitaju prije kanona, čak i prije predslovlja, kod samog prikazanja. Istu pojavu opažamo i kod istočnih liturgija: .»Iza čitanja evanđelja.. đakon stavši na obično mesto (ovde ambon) govori sugubu jekteniju, u kojoj moli za dobro arhiereja, vladara, klira, za one, koji prinose darove i čine dobro u sv. crkvi... Za vreme ove jektenije čita sveštenik tajno molitvu, u kojoj priziva Božja milosrđa na verne... Posle sugube jektenije govori đakon pred carskim dverima jekteniju za umrle, za vreme koje sveštenik čita molitvu... Ovu jekteniju za umrle ne nalazimo u starim grčkim kodeksima liturgija ni u današnjem grčkom evhologiju, samo u ruskim služabnicima. Zatim dolazi jektenija za oglašene...«[20]

Ova je razlika između rimskog običaja molenja diptiha unutar kanona i istočnog, galikanskog, mozarapskog i ambrozijskog običaja, da se diptisi mole prije mise vjernih, postojala, kako to neki tumače, već početkom V. vijeka, kad je papa Inocent I. pisao 417. biskupu u Eugubium: »De nominibus vero recitandis, antequam preces sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet: quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis; ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit

---

[16] Ep. I (LXVI) Ad Presbyt. et diaconos et plebem Furnis consistentes, PL IV, 411.

[17] Isp. cijeli niz imena, koja su radi krivovjerstva ili drugih delikata bila brisana iz diptiha: Cabrol, Diptyques, AL IV/1, 1057/8.

[18] Ib. 1058.

[19] Ib. 1059/60.

[20] Dr. L. Mirković, Pravoslavna liturgika, II 77/8.

nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandae, ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda: ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quae ante praemittimus — ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus.«[21] Premda se ovaj tekst na prvi mah čini vrlo laganim i razumljivim, on to ipak nije. Postoje dva različita tumačenja.

Dom Cagin[22] *ukazuje na činjenicu, da diptisi ne sačinjavaju dio prvotne anafore*, kako nam je sačuvana u veronskom fragmentu. U drugu ruku navodi Dom Cagin mnoge sakramentarije kao dokaz, da je postojala predaja, u kojoj se djelomično sačuvalo stanje rimskog kanona, sasvim različito od današnjeg, koje je zajamčeno od VII. v. amo, stanje, u kojem je i rimska liturgija čitala diptihe prije kanona i prije predslovlja. Gore spomenuto pismo pape Inocenta I. tumači dakle Dom Cagin ovako: Ono pretpostavlja jednu molitvu, preporuku žrtvenih darova i spominjanje imena. Zloupotreba, koja se uvukla u eugubijsku crkvu i o kojoj govori ovo pismo, sastojala se u tomu, da su se imena spominjala u katekumenskoj misi (»Inter alia quae ante praemittimus«) ili u najmanju ruku prije »collectio *post precem*«: »*antequam precem sacerdos faciat*«. Inocent stavlja ovaj spomen na pravo mjesto, u misu vjernih: »inter sacra mysteria«, ali diptisi ostaju i nadalje prije kanona. Dom Cagin misli, da je diptihe na njihovo današnje mjesto u kanonu stavio papa Grgur Veliki, koji je promijenio i mjesto Molitve Gospodnje i o kojemu veli Ivan đakon, da je u sakramentariju mnogo toga izostavio, a nešto i izmijenio. Nije isključeno, da je razlog ovoj promjeni bila zloupotreba, koju tako snažno ističe sv. Jeronim:

»Quod multos facere conspicimus clientes et pauperes et agricolas: ut taceam de militantium et iudicum violentia, qui opprimunt per potentiam, vel furta committunt, ut de multis parva pauperibus tribuant et in suis sceleribus *gloriantur. Publiceque diaconus in ecclesiis recitet offerentium* nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est, placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia . . .«[23]

»Dicamus istud capitulum principibus ecclesiarum. »Quid est quod dilectus meus in in domo mea fecit scelera multa?« Vel certe divitibus qui, quum aliena diripiant et non auferant malitias cordis sui, putant se Dei clementiam mereri . . . at nunc publice recitantur offerentium nomina, et redemptio peccatorum mutatur in laudem; nec meminerunt viduae illius in Evangelio . . .[24]

Možda je na zapadu uveden običaj, da se diptisi čitaju unutar kanona i t i h o, a ne, kako je to prije bila uobičajeno, i kako je to i danas *na istoku, glasno, da se izbjegne ovakvim i sličnim* zloupotrebama i prigovorima.

Drugo tumačenje ovog zanimljivog, ali tamnog Inocentova pisma daje kard. Schuster. On drži, da se zloupotreba, koju pobija Inocent,

---

[21] Ep. XXV, PL XX, 553.
[22] Dom Cagin, Eucharistia, Paris 1912, 183, 289 ss.
[23] Super Ezechiel. 1. VI. c. XVII, PL XXV 175.
[24] Super Jerem. 1. II. c. XI. PL XXIV. 784.

sastojala u tomu, što se imena spominju p r i j e Kanona, odnosno prije ovih preporuka u Kanonu: »Ut accepta habeas et benedicas... Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus... pro his quoque...« Prema kard. Schusteru se diptisi u doba Inocenta I. u Rimu čitaju »inter sacra mysteria«, t. j. unutar Kanona.[25]

Bunsenova je dakle ideja bila vrlo plodonosna, te će danas jedva biti koji liturgičar od imena, koji ne bi prihvaćao ovih zasada, koje su, dakako, u jednu ruku pošle dalje od samog Bunsena, a u drugu opet nisu drugo nego hipoteze u općenitim konturama. Čim se zađe u pojedinosti, već se liturgičari ne slažu, već postoje različiti sistemi, koji hoće protumačiti postanak današnjeg rimskog kanona. No premda se ne može striktno povjesno, t. j. dokumentarno, dokazati ovih hipoteza, ipak zasad samo one mogu protumačiti i sam tekst današnjeg Kanona, i razliku u manuskriptima različitih kodeksa, i pojedine, ako i rijetke, sasvim jasne podatke, što ih imamo iz povijesti.

Postoje, dakle, dvije skupine molitava u današnjem Rimskom Kanonu. Jednu skupinu sačinjavaju molitve institucije i konsekracije presvete žrtve. Ta je skupina jedinstvena i sadržajno i stilski međusobno logički povezana. Uz ovu skupinu postoji i druga, kojoj pripadaju molitve »Te igitur« i oba »Memento« s pripadnim molitvama. Ova skupina nije pripadala prvotnom kanonu, nego je kasnije pridometnuta, i to vjerojatno kao molitva đakona i vjernoga puka, a pojedine su molitve možda i promijenile prvotno mjesto. U te molitve treba ubrojiti i »Sanctus« zajedno s predslovljem, kako nam je danas sačuvano, naime sa spomenom različitih otajstvâ iz života Spasiteljeva i pojedinih svetaca. Prvotna euharistijska zahvala nije sadržavala ovog elementa, nego je bila sasvim općenita zahvala Gospodu za njegova dobročinstva: »gratias egit, benedixit, fregit et dixit...«. Današnji je oblik nastao u isto doba, kad i netom spomenute promjene. To je bilo vjerojatno u IV. vijeku, kad se kršćansko bogoslužje smjelo javno i svečano pojaviti, te je poprimilo mnogo novih oblika.

Do IV. bi dakle vijeka čin mise bio u prikazanju kruha i vina, u konsekraciji (»Qui pridie«) i u anamnezi. Sve do doba Grgura pape I. svršavao je Kanon s doksologijom: »Per ipsum et cum ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus Sancti omnis honor et gloria«. Vjerni je puk odgovarao: »Amen« i time je bila završena ž r t v a. Đakon je tada — još u doba Grgura I. — glasno pozivao: »Si quis non communicat det locum«, kako pripovijeda sam Grgur I.[26] Slijedila je pričest. Papa je Grgur I. umetnuo između doksologije »Per ipsum« i između pričesti, koja je bila integralni dio mise, molitvu Gospodnju. On sam kaže, da je to odredio »quia mos apostolorum fuit ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent. Et valde mihi inconveniens visum est

[25] Kard. Schuster, Liber Sacramentorum, II, 58/9, 65.

[26] Dialog. II, XXIII.

ut precem quam scholasticus composuerat super oblationem diceremus, et ipsam traditionem quam Redemtor noster composuit, super eius Corpus et Sanguinem non diceremus. Sed et Dominica oratio apud Graecos ab omni populo dicitur; apud nos vero a solo sacerdote«.[27]

Uostalom tu treba primijetiti, da je i za Grgura I. doksologijom »Per ipsum« bio kanon dovršen, kako on sam veli: »orationem vero dominicam mox post precem dicimus« i kako svjedoči i Pavao dakon u životopisu sv. Grgura (II, 20.) govoreći: »Kyrie eleison cantari praecepit et orationem dominicam mox post canonem, super hostiam censuit recitari«. To, uostalom, i nije bila tako velika novost. Grgur I. uveo je Oče naš kao svećenikovu svečanu i glasnu pripravu za sv. pričest vjerojatno pod grčkim utjecajem, kojemu je bio izložen za svog boravka u Carigradu, te i on sam opravdava svoju odredbu protiv onih, koji su joj prigovarali, pozivajući se na praksu grčke crkve. K tomu je i u zapadnoj crkvi, kako nam svjedoči sv. Augustin, Oče naš bio praksom uveden kao neka opća priprava za sv. pričest. Sv. Augustin veli: »quam totam petitionem fere omnis Ecclesia dominica oratione concludit«.[28] Novost se sastojala tek u tom, što je Grgur I. odredio, da ovu molitvu, koju su na mnogim mjestima (da li i u Rimu, to ne znamo) molili svi vjernici zajedno, kao pripravu za sv. pričest, moli svećenik. Po njegovim je riječima glavni razlog toj njegovoj odredbi bio u tomu, što je mislio, da su apostoli mjesto svake druge anafore molili Oče naš i onda izvršili konsekraciju.

Rekonstruiramo li dakle prema rečenim rezultatima prvotni rimski kanon i isporedimo li ga s onim, što znademo iz »De sacramentis«, (IV. v.), s anaforom sv. Hipolita i s fragmentom egipatske liturgije, srodne aleksandrijskom tipu, te s anaforom Serapiona i sv. Marka, moći ćemo doći do zanimljivih konstatacija.

4. Izlučimo li one stavke i odlomke, koji su kasnije dodani, dobivamo ovaj oblik rimskog kanona u IV. v., koji ćemo najprije isporediti s Kanonom, kako ga crta spis »De sacramentis«, također iz IV. v.

Rimski kanon.	De sacramentis.
Dominus vobiscum... Sursum corda... Vere dignum et iustum est... nos tibi semper et ubique gratias agere... Sanctus...	Reliqua omnia quae dicuntur in superioribus a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur,
Te igitur... una cum famulo tuo Papa *nostro*... (et *antistite nostro*... et Rege... et omnibus	

[27] Ep. 1. IX, ep. XII.

[28] Ep. CXLIX. ad Paulinum, n. 1., PL XXXIII, 636.

orthodoxis atque Catholicae et Apostolicae fidei cultoribus) communicantes et (diem sacratissimum ... celebrantes, sed et) memoriam venerantes...

Oratio petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris:

Interim a diacono alta voce:

Memento, Domine... muniamur auxilio. Hanc igitur oblationen... ut placatus accipias.

ubi venitur ut conficiatur sacramentum, iam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed sermonibus Christi. Vis scire quia verbis coelestibus consecratur? Accipe quae sunt verba:

Quam oblationem tu, Deus, in omnibus benedictam, adscriptam, ratam, rationabilemque facere digneris, ut nobis corpus et sanguis fiat D. n. I. Ch.

Fac nobis hanc oblationem adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem, quod figura est corporis et sanguinis D. n. I. Ch.

Formulu konsekracije vidi dolje, str. 217.*

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi, Filii tui, D. n., tam beatae passionis, necnon et ab inferis resurrectionis, sed et in coelos gloriosae ascensionis, offerimus praeclarae Maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aetaernae et calicem salutis perpetuae.

Ergo memores gloriosissimae eius passionis et ab inferis resurrectionis et in coelum ascensionis, offerimus tibi

hanc immaculatam hostiam, incruentem hostiam, hunc panem sanctum et calicem vitae aeternae.

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es munera pueri tui iusti Abel. et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam.

Supplices te rogamus omnipotens Deus, iube haec perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum in conspectu divinae Maiestatis tuae...

Et petimus et precamur ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui iusti Abel et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.

Paralelizam je obiju tekstova sasvim bjelodan. Čini se, da je stilizacija »De sacramentis« nešto jednostavnija, pa prema tomu starija, odnosno, možda je i rimski kanon i »De sacramentis« nešto različiti prijevod istog grčkog vrela. »De sacramentis« odaje veću starinu i jednostavnost, dok rimski kanon prevodi nešto slobodnije i zanosnije. Zadnja se molitva iz spisa »De sacramentis« nalazi doslóvce u koptskoj liturgiji, ali prije konsekracije i prije »Sanctus«: »ut suscipias in sancto coelesti et spirituali altari tuo, in sublimitate coelorum, per ministerium archangelicum tuum, sicut ad te suscepisti munera iusti tui Abel, sacrificium patris nostri Abrahae...«[29] Ova ista koptska liturgija pokazuje, uostalom, i istu značajku gledom na umetke raznih molitava sa strane dakona; dok svećenik dalje moli svoje molitve, dakon glasno moli: »Memento, Domine, pacis unius, unicae, sanctae, catholicae et apostolicae Ecclesiae.« (Domine, miserere, pjeva vjerojatno puk). »Et illorum omnium, Domine, quorum nomina recitantur. Domine miserre. Solve captivos, salva eos qui necessitate patiuntur, esto Domine, nobis custos et protector in omnibus.«[30] Sve to potvrđuje, da su gornje hipoteze o umetanju molitava bile ispravne.

5. Kad smo tako u neku ruku rekonstruisali rimski kanon IV. v., možemo da pođemo naprijed i da pokušamo rekonstruisati rimski kanon III. vijeka. U tu ćemo svrhu isporediti rimski kanon s Hipolitovom anaforom, za koju je utvrđeno, da je nastala u III. vijeku. Ali sad ćemo, kako se samo po sebi razumije, morati u rimskom Kanonu izostaviti ne samo kasnije dodatke, nego i sve ono, što je očito nastalo ili dodano u IV. v.

Rimski kanon.	Veronski fragmenat.
Gratias agamus Dno Deo nostro. Vere dignum et iustum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, per Christum, Dnum nostrum.	Gratias tibi referimus, Deus, per dilectum Puerum tuum Iesum Christum, quem ultimis temporibus misisti nobis Salvatorem et Redemptorem et Angelum voluntatis tuae; qui est verbum tuum inseparabile, per quem omnia fecisti et bene placitum tibi fuit: misisti de caelo in matricem Virginis, quique in utero habitus incarnatus est et filius tibi ostensus est ex Spiritu Sancto et Virgine natus: qui voluntatem tuam complens et populum sanctum tibi adquirens extendit manus suas cum pateretur ut a passione liberaret eos qui in te crediderunt:

[29] Amédée Gastoué, Alexandrie-Liturgie, AL I/1, 1192.
[30] Ib. 1191/2.

Qui pridie quam pateretur	qui, cumque traderetur voluntarie passioni ut mortem solvat, et vincula diaboli dirumpat, et infernum calcet, et iustos illuminet, et terminum figat et ressurectionem manifestet:
accepit panem in (sanctas ac venerabiles) manus suas et elevatis oculis in coelum ad te, Deum Patrem, omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens:	Accipiens panem gratias agens dixit:
Accipite et manducate ex hoc omnes. Hoc est (enim) corpus meum.	Accipite, manducate, Hoc est corpus meum, quod pro vobis confrigentur.
Simili modo, postquam coenatum est, accipiens et hunc praeclarum calicem (in sanctas ac venerabiles manus suas) item tibi gratias agens benedixit deditque discipulis suis dicens:	Similiter et calicem dicens:
Accipite et bibite ex eo omnes. Hic est enim calix sanguinis mei, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.	Hic est sanguis meus qui pro vobis effunditur.
Haec quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis.	Quando hoc facitis, meam commemorationem facitis.
Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi, Filii tui, D. n., tam beatae passionis, nec non et ab inferis resurrectionis,	Memores igitur mortis et resurrectionis eius:
offerimus praeclarae Maiestati tuae, de tuis donis ac datis, Hostiam puram, Hostiam immaculatam, Panem sanctum vitae aeternae et calicem salutis perpetuae	offerimus tibi panem et calicem gratias agentes tibi, quia nos dignos habuisti adstare coram te et tibi ministrare.
Supra quae propitio ac sereno vultu...	

Supplices te rogamus, omnipotens Deus, iube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime Altare tuum, in conspectu divinae Maiestatis tuae:	Et petimus ut mittas Spiritum Sanctum tuum in oblationem sanctae Ecclesiae:
ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui corpus et sanguinem sumpserimus, omni benedictione coelesti et gratia repleamur	in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis, in repletionem Spiritus Sancti ad confirmationem in veritate:
per Dominum n. I. Chr. Per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti omnis honor et gloria per omnia saecula saeculorum. Amen.	ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum I. Chr., per quem tibi gloria et honor, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum. Amen.

I opet je sličnost tako očevidna, da se ne možemo oteti dojmu, da su oba obrasca srodna. Imade doduše i nekih razlika, ali te nisu bitne, nego više stilističke. Razlika je u predslovlju gledom na količinu teksta dosta velika, ali se sadržajno gotovo gubi, kad uzmemo u obzir, da je predslovlje bilo određeno samo u temi (»gratias agens«) a inače, stilski, da je bilo gotovo slobodno. U predslovlju se veronskog fragmenta izriče zahvala Bogu, što je poslao Sina svoga da nas spasi. To je ujedno i tema svakog današnjeg predslovlja, samo je promjenljivi umetak stilski kao potisnuo u pozadinu ovu misao.

Značajna je razlika između obje anafore u tomu, što rimski recitativ počinje »Qui pridie quam p a t e r e t u r«, a veronski fragmenat po istočnom običaju »Qui cum t r a d e r e t u r«.

U rimskom je Kanonu recitativ stilski više razvijen, isto i druge neke molitve, koje su, uostalom, u suštini identične. Ruke se Spasiteljeve u rimskom kanonu zovu »sanctae et immaculatae«, kao što se u kasnijim istočnim anaforama zovu »blaženima i bez ljage«[31], u liturgiji sv. Jakoba »svetima, čistima, neokaljanima i besmrtnima«, u liturgiji sv. Ivana Zlatoustog i sv. Marka »svetima, čistima i neokaljanima«. Moguće, da je i to dodatak Grgura I. pape, pod utjecajem s istoka. Poznato je, da u različitim liturgijama vlada velika raznolikost s obzirom na riječi konsekracije. U našem je slučaju gotovo potpuna identičnost, samo je u veronskom fragmentu formula znatno kraća, što je očiti znak jednostavnosti i starine.

Najznatnija je razlika u tomu, što u veronskom fragmentu nema molitve »Supra quae«, ali teško je dokazati, da je ona u III. vijeku bila doista sastavni dio i rimskog kanona.

[31] AL I/2, 1907.

6. Vrlo je zanimljiva epikleza u veronskom fragmentu. Ona se nalazi iza konsekracije i zaziva izrijekom Duha Svetoga nad darove, što ih Crkva prikazuje, ali ne u svrhu, da ih Duh Sveti pretvori u tijelo i krv Kristovu, kako to čine neke epikleze istočne crkve iz kasnijeg doba, nego samo u svrhu da posveti svojom puninom sve one, koji primaju presveto tijelo i krv Gospodnju. Stvarno je ta epikleza istovjetna s drugim dijelom molitve »Supplices te rogamus« u rimskom kanonu. Stoga i drže neki liturgičari ovu molitvu epiklezom. Drugi nasuprot smatraju, da je rimska epikleza u molitvi »Quam oblationem« prije konsekracije, dok treći drže, da rimski Kanon uopće nema epikleze.

Možda je epikleza sv. Hipolita ključ za riješenje teškog pitanja epikleza u istočnoj crkvi. Jer nema sumnje, da imade i u priznatim liturgijama takvih epikleza, kojih stilizacija kao da pretpostavlja, da se pretvorba zbiva tek na osnovu same epikleze. Hipolitova epikleza nasuprot pretpostavlja, da se pretvorba već izvršila uslijed riječi Spasiteljevih, te sada moli milost Duha Svetoga za one, koji primaju tijelo i krv Kristovu u sv. pričesti. Kako ova anafora potječe iz prvih decenija III. vijeka, zaslužuje naročitu pažnju i treba da je poredimo s epiklezama u ostalim istočnim anaforama. Tu ćemo naići na činjenicu, da je epikleza u širem smislu riječi, naime zaziv Duha Svetoga uopće, sastavni dio gotovo svih liturgija od starine. Ta činjenica imade svoj osnov u Hebr. IX, 14.: »Koliko će više krv Krista, koji je DUHOM SVETIM samoga sebe prikazao neokaljana Bogu, očistiti savjest našu od mrtvih djela, da služimo Bogu živomu«.[32] No konsekrativna se epikleza javlja tek u IV. v. Starije epikleze nisu konsekrativne. Najstariji primjer epikleze jest upravo epikleza sv. Hipolita, a u njoj nema traga konsekrativnoj kakvoj moći ili tendenciji. Ta će biti nastala u IV. v. uslijed dosad nepoznatih utjecaja. Takva je epikleza Serapionova, suvremenika sv Atanazija, koja je nastala oko 350. To je najranija pojava konsekrativne epikleze.[33]

Neki bi htjeli vidjeti epiklezu u jednoj molitvi prije konsekracije, što se nalazi na 3. fragmentu Crum, rukopisu VII. ili VIII. v., koji pripada liturgiji aleksandrijskog tipa, pa iz toga hoće izvesti, da i u rimskom Kanonu postoji epikleza i to prije konzekracije, u molitvi »Quam oblationem«.[34] Ova molitva glasi: »Reple et nos gloria tua quae apud te est et mittere dignare Spiritum Sanctum tuum in has creaturas et fac panem quidem corpus Dni et Salvatoris nostri I. Chr., calicem autem sanguinem Novi (Testamenti). Quia Dnus n. I. Chr., in qua nocte tradebatur ...«[35] Smatram, da se ne smiju

[32] Isp. i Rim. XV, 16; I. Tim. IV, 5.

[33] Isp. F. Cabrol, Épiclèse, AL V/1, 142—183. Dr. O. Teofil Harapin daje u svojoj opširnoj radnji: «Epikleza s povjesnog i teološkog gledišta«, u Bogoslovskoj Smotri 1924, 386, i 1925, 262, 395, dobar prikaz ovog pitanja.

[34] Isp. F. Cabrol, Canon Romain, AL II/2, 1891—3.

[35] Ib. 1892.

praviti prenagli zaključci iz te molitve, koja je svakako epikleza u širem smislu te riječi. Ali se ne smije zaboraviti, da nam taj fragmenat nije sačuvao čitavu anaforu, nego samo do uključivo: »Quotiescumque manducabitis...« A postoje analogni slučajevi, gdje se prije konsekracije javlja epikleza u širem smislu, zapravo neka želja u smislu epikleze, a onda dolazi iza konsekracije konsekrativna epikleza. Tako na pr. u egipatskoj anafori iz VI. v.: »Sanctus... Plena sunt coelum et terra gloria tua. Perfice tibi (hoc) sacrificium benedictione, quae est de te, descendente (scilicet) super illud Spiritu tuo Sancto et benedicendo benedic et mundando munda has hostias tibi honorabiles positas coram te, hunc panem et hunc calicem«. Zatim slijedi recitacija zadnje večere s riječima konsekracije, anamneza i onda konsekrativna epikleza: »Precamur te Domine... ut Spiritum Sanctum... mittere digneris super nos et super has hostias ante te positas easque mundare, hunc panem et hunc calicem, ut hunc panem facias corpus vivificans D. n. Chr. (Amen) et hunc calicem sanguinem vivificantem item eiusdem Dei et Salvatoris nostri in remissionem peccatorum et vitam aeternam eis, qui eum participaverint (Amen)«.[36] U ovoj je epiklezi doduše očita reminiscencija prvotne redakcije, u smislu posvećenja onih, koji se pričešćuju, ali nema sumnje, da je ova epikleza bitno konsekrativne stilizacije. Moglo bi se dakle pretpostaviti, da je isti slučaj i u anafori fragmenta Crum. Sačuvana je naime samo prva epikleza u širem smislu riječi, posve slična netom spomenutoj, a ona, koja je m o ž d a slijedila iza konsekracije i koja je m o ž d a također bila konsekrativne stilizacije, nije nam sačuvana, jer fragmenat prestaje iza riječi »Quotiescumque...«.

Treba na kraju pripomenuti, da se potpuno analogna molitva završnoj molitvi veronskog fragmenta nalazi u fragmentu Crum, samo se nažalost ne može ustanoviti pravo mjesto, kamo spada. Možda je to prinosna molitva: »...gratia doni tui fiat in virtutem Spiritus Sancti, in confirmationem et augmentum fidei, in spem futurae vitae aeternae, per D. n. I. Chr., per quem tibi Patri gloria cum Sancto Spiritu in Saecula. Amen.«[37] Kad bi se moglo dokazati ili ustanoviti, da je to završna molitva, na kraju anafore, poput one u anafori sv. Hipolita, bio bi to peremptorni dokaz, da u ovoj egipatskoj anafori nema konsekrativne epikleze. Uz to bi ova anafora bila tada u uskoj vezi s anaforom sv. Hipolita, a po njoj i sa rimskim kanonom. Jer iz svega, što smo dosad izveli, valja zaključiti, da je rimski kanon u III. v. bio vrlo sličan, ako ne i istovjetan s anaforom sv. Hipolita.

7. Preostaje još da isporedimo anaforu sv. Hipolita, i po njoj i rimski kanon, i istočnim anaforama najstarijeg doba. Kako se u rimskom kanonu »Memento« nalazi prije konsekracije, ne ćemo pogriješiti, ako kao poredbenu građu uzmemo najstarije anafore ale-

[36] Isp. AL I/2, 1907.

[37] Isp. AL II/2, 1891.

ksandrijskog »prepositivnog« tipa. Vidjeli smo, uostalom, kako postoji izvjesna analogija između »De Sacramentis« i koptske liturgije (»prepositivni« tip), te između anafore sv. Hipolita i egipatskog fragmenta Crum (premda je ovaj bez sumnje znatno kasniji od Hipolitove anafore). Trebat će dakle Hipolitovu anaforu isporediti sa Serapionovom anaforom, s anaforom sv. Marka i s egipatskim fragmentom Crum, koji, kao rukopis, potječe iz VII. ili VIII. vijeka, pa je prema tomu najstariji dosad nađeni liturgijski rukopis. Serapionova anafora potječe doduše iz V. vijeka, ali je do nas došla u rukopisu iz XI. v.[38] I anafora sv. Marka potječe iz V. vijeka, ali je najstariji sačuvani rukopis tek iz XI. ili početkom XII. v.[39]

Isporedujući spomenute anafore opažamo ponajprije, da sve imadu predslovlje. Serapionova i Markova imadu i uvod u predslovlje, koji u Hipolitovoj nije zabilježen. Kod sv. Hipolita imade predslovlje više značaj molitve z a h v a l n i c e, dok je u Serapionovoj i Markovoj anafori više pjesma h v a l e, a ne zahvalnosti za dobročinstva. Zato se u objema ovim anaforama na predslovlje nadovezuje Sanctus, kojega kod sv. Hipolita nema. U egipatskom fragmentu Crum nije sačuvan početak predslovlja, nego tek prijelaz iz samog predslovlja u Trisagion, i onda Sanctus. Sve ove tri anafore predstavljaju dakle već po tomu jedan tip, a anafora sv. Hipolita drugi, jednostavniji i stariji. Možda je Sanctus, zajedno s odnosnim prijelazom u predslovlju, umetnut na prijelazu iz III. u IV. v., a možda i ranije, ali u tom slučaju ne kao molitva svećenikova, nego v j e r n i k a. U ovom bi drugom slučaju bila možda vjerojatna predaja, koju je zabilježio Liber Pontificalis, da je papa Siksto (115—125) odredio: »ut intra actionem sacerdos incipiens (cum?) populo hymnum decantaret: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth et caetera«.[40] Sanctus bi dakle mogao biti prvotno određen da ga pjevaju vjernici. Tomu mišljenju pogoduje i činjenica, da Sanctus i danas još pjevaju vjernici, odnosno namjesto vjernika kor, pa je vjerojatno tek kasnije prešlo u običaj, da i ovaj odlomak, poput drugih u misi, koji su prvotno bili određeni da ih pjevaju vjernici, moli i sam svećenik.

Iza Sanctus dolazi u tri različite variacije, bitno uostalom posve slične, kod triju spomenutih istočnih anafora, molitva, da Gospod moću svojom blagoslovi nazočnu žrtvu. U egipatskom fragmentu Crum i u anafori po sv. Marku zaziva se u tu svrhu poslanje Duha Svetoga, a u anafori Serapionovoj zaziva se samo moć Božja. Kod sv. Hipolita nasuprot nema traga takvoj molitvi, nego se odmah na predslovlje, koje je vrlo veliko, nadovezuje recitativ zadnje večere: »qui cumque pateretur ...«. Dakle i opet: Hipolitova je anafora jednostavnija i bliža prvotnom svetkovanju svete žrtve od ostalih.

---

[38] Isp. AL II/2, 1893.
[39] Isp. AL I/1, 1194.
[40] LP ed Duchesne, 56/7.

Sve tri istočne anafore imadu: »in qua nocte t r a d e b a t u r«, dok kod sv. Hipolita čitamo: »qui cumque t r a d e r e t u r voluntarie passioni...«.

Tada slijedi kod svih recitativ posljednje večere s riječima konsekracije. Kod Serapiona nema Spasiteljevih riječi: »ovo činite na moj spomen«, dok se kod svih ostalih nalazi. Isto tako nema kod Serapiona anamneze, a ima je i anafora po sv. Marku i egipatski fragmenat Crum i Hipolitova anafora.

Kod svih se nalazi i epikleza, ako i ponešto različita, tek je nema egipatski fragmenat. No vrlo je vjerojatno, da je i on imao epiklezu, jer se ovako svršava: »Mortem tuam annuntiamus et resurrectionem tuam confitemur et deprecamur...«. Tu je prekinut tekst na tom fragmentu. No to je upravo mjesto, gdje kod svih spomenutih anafora dolazi epikleza. Vjerojatno je, da je i u egipatskom fragmentu bila epikleza, jer se anamneza svršava s riječi: »confitemur«, a tada slijedi p r o š n j a, koja se nadovezuje na anamnezu: »et deprecamur...«. Nešto se dakle molilo od Gospoda na tom mjestu. Što? Vjerojatno ono isto, što istim riječima veže sv. Hipolit za anamnezu: »Memores igitur mortis et resurrectionis eius... et petimus ut mittas Spiritum Sanctum tuum...«. Zanimljivo je, da Hipolitova i Markova anafora spominju u epiklezi poslanje Duha Svetoga, dok Serapionova anafora govori o Logosu Božjem.

8. Uzmemo li sada u obzir, da liturgija sv. Jakova, antiohijskog, postpositivnog tipa, posve jednako teče, kao i liturgija po Serapionu i sv. Marku, osim što se litanija ne uvrštava u predslovlje, nego nadovezuje na anamnezu i epiklezu, možemo utvrditi relativnu istovjetnost čina mise po svemu kršćanskom svijetu u prva tri vijeka. Isporedili smo naime oba istočna liturgijska tipa sa Zapadnim tipom, koji je, uostalom, ovisan od aleksandrijskog. Taj zapadni liturgijski tip, anafora sv. Hipolita, ujedno može da predstavlja onaj razvojni stepen anafore, kakva je bila u III. v., koji se može povezati i dovesti u sklad s onim, što je sv. Justin govorio o sv. žrtvi: »Affertur dein ei qui fratribus praeest panis poculusque aquae et vini; qui accipiens laude et gloria Patrem omnium prosequitur per Filii et Spiritus Sancti nomen, et pro iis quibus ab Eo dignamur abunde gratias reddit. Postquam preces et gratiarum actionem compleverit, omnis qui adest populus gratiose dicit: Amen!« Ono dakle, što je već Bickell ustvrdio, da je naime liturgija apostolskih konstitucija u svojoj biti najstarija nama sačuvana liturgija i najbliža apostolskim vremenima, treba konkretizovati u tom pravcu, da je bit liturgije, koju prikazuju apostolske konstitucije, najbolje sačuvana u Hipolitovoj anafori (ne govoreći o drugim dijelovima liturgije). Nesumnjivo je anafora u najprvo apostolsko doba bila velikim dijelom inspirisana nasljedovanjem onoga, što je Spasitelj činio na zadnjoj večeri. A Spasitelj je doista vršio obred, koji je bio propisan za pashu. Dakle je svakako anafora u nekoj vezi i ovisnosti i od tog obreda. No ta veza i ovisnost nije izravna, nego

neizravna, preko zadnje večere. A kasnije se ni apostoli (osim možda prolazno i samo mjestimice, u isključivo židovskim kršćanskim općinama) nisu naročito obazirali na ovaj starozavjetni obred, koji je bio tuđ svima onima, što su pridolazili Gospodu iz poganstva. K tomu su toliki drugi utjecaji bili djelotvorni, naročito psihološke potrebe tadašnje crkve, to o izravnom utjecaju ili o nasljedovanju ovog starozavjetnog obreda u izgrađivanju mise ili anafore ne može danas više biti govora.

9. Razvitak nam rimskog kanona prikazuje naredna shema, u kojoj smo uzeli u obzir sve ono, što smo dosad utvrdili i neke nove momente, o kojima dosad nije bilo prilike da posebice govorimo.

(Vere) dignum et iustum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere,* Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus . . . per Christum, Dominum

* »Qui (qui fratribus praeest) ea accipiens laude et gloria Patrem omnium prosequitur per Filii et Spiritus Sancti Nomen, et pro iis quibus ab Eo dignamur abunde gratias reddit pro suis viribus et populus iure adclamat: Amen.«[41]

nostrum. a [Per quem maiestatem tuam laudant angeli, adorant Dominationes, tremunt Potestates, Coeli coelorumque Virtutes, ac beata Seraphim, socia exultatione concelebrant. b (Cum quibus et nostras voces ut admitti iubeas deprecamur, supplici confessione dicentes:)

a Vjerojatno kasniji dodatak iz IV. v.

b Možda poziv đakona vjernicima, kao uvod za Trisagion; Sanctus odaje tragove antifonarnog pjevanja (opetuje se Hosanna in excelsis). Možda je to bio izmjenični pijev đakona i vjernika.

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth.

Pleni sunt coeli et terra gloria tua.

Hosanna in excelsis.

Benedictus, qui venit in nomine Domini.

Hosanna in excelsis.]

c [Te igitur, clementissime Pater, per JESUM Christum, Filium tuum,

c Kasniji dodatak iz IV. v.

[41] S. Iustinus, PG VI, 427/9.

Dominum nostrum, supplices rogamus ac petimus, uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec † sancta sacrificia illibata: in primis quae tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo, Papa nostro N. [d] — et Antistite *nostro* N. et *omnibus* orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus.

[e] (Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et *omnium circumstantium*, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suae, tibique reddunt vota sua aeterno Deo, vivo et vero.)

— [f] communicantes et memoriam venerantes imprimis gloriosae semper Virginis Mariae [g] Genitricis Dei et Domini nostri JESU Christi, sed et bea-

[d] »Et antistite nostro ... cultoribus« nema Gr. ni Gel.

[e] Što je označeno zaporkom ( ) nije prvotno govorio svećenik, nego je glasno molio đakon.

[f] Prvotno je tekst tekao ovako: »... toto orbe terrarum. Una cum famulo Papa nostro N. *communicantes et memoriam venerantes* ...«

[g] Papa Vigilije piše 538. biskupu Profuturu: »Ordinem precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. *Quoties vero Paschalis, aut Ascentionis Domini, et Pentecostes et Epiphaniae Sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subiungimus*

quibus commemorationem sanctae solemnitatis, aut eorum facimus, quorum natalitia celebramus; caetera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter et ipsius canonicae precis textum direximus subter adiectum, quem, Deo propitio, ex apostolica traditione suscepimus. Et ut charitas tua cognoscat quibus in locis aliqua festivitatibus apta connectes paschalis diei preces similiter adiecimus«.[42]

Ova »capitula diebus apta« nisu drugo, nego oni umeci, koji se i danas još na Uskrs, Uzašašće, Duhove, Bogojavljenje, Božić i veliki četvrtak umeću između riječi »Communicantes« i spomena Bl. Dj. M. Umetak je na Bogojavljenje još onaj prvotni, kad se (na istoku) na taj dan slavilo rođenje Kristovo: »diem sacratissimum celebrantes, quo Unigenitus tuus in tua tecum gloria coaeternus in veritate carnis nostrae visibiliter corporalis apparuit«. Dok se ovaj umetak zadržao u svojoj prvotnoj redakciji sve do danas, uza sve to, što Bogojavljenje nije više svetkovina rođenja Gospodinova, sasvim su se iz rimskog Kanona izgubili umeci »eorum, quorum natalitia celebramus«. Ipak je još u molitvi kod prikazanja »Suscipe sancta Trinitas« ostao trag ovom spomenu. Cijela je ta molitva građena vrlo slično današnjoj molitvi »Communicantes«. Spominje se najprije muka, uskrsnuće i uzašašće Gospodinovo, zatim Bl. Djevica, sv. Ivan Krstitelj, sv. apostoli Petar i Pavao, a onda se nastavlja: »et istorum et omnium sanctorum . . . quorum memoriam agimus in terris.«[43]

torum Apostolorum [h] ac Martyrum tuorum Petri et Pauli, Andreae, Jacobi, Johannis, Thomae, Jacobi, Philippi, Bartholomaei, Matthaei, Simonis et Thaddaei, Lini [i] Cleti, Clementis, Xysti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Johannis et

[h] Spominje se 12 apostola, u koje je ubrojen i sv. Pavao. Ovaj je popis naročito sastavljen prema Mt. X, 2; Mk III, 16; Lk VI, 14; Dj. Ap. I, 13, ali nije posve sukladan ni s jednim od biblijskih popisa.

[i] Iza sv. apostola slijedi pet rimskih biskupa. To je vjerojatno bio popis rimskih biskupa, određen za diptihe. Siksto, koji se spominje na četvrtom mjestu, to je papa Siksto II.,

[42] Vigilii Papae Epistolae, PL LXIX, 18.

[43] Isp. Kard. Schuster, Liber Sacramentorum, II, 59, 66/7.

Pauli, Cosmae et Damiani, et omnium Sanctorum tuorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuae muniamur auxilio.

mučen 258. Njegov se đakon Lovro spominje odjelito od njega toga radi, jer su sv. Kornelije i Ciprijan bili biskupi, pa im se htjela odati počast metnuvši ih odmah iza rimskih biskupa. Kornelije i Ciprijan slave se u Rimu zajedno, jer su mučeni u isti dan, ako i ne iste godine. I ostali su mučenici, koji se spominju, naročito poštivani u Rimu, te imadu i naročita svoja svetišta. Za nas je važno, da rimsko svetište sv. Krisogona (Krševana) potječe još iz prve polovice IV. v.[44] Kako se sv. Krisogon, koji je za cara Dioklecijana poslan iz Rima u Akvileju, i kod nas naročito štovao, bio bi vrlo zanimljiv studij svetišta sv. Krševana u našim krajevima.

[j] Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

[j] Prvotno po svoj prilici nije bilo ovog završetka.

Hanc igitur [k] oblationem [l] servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus Domine, ut placatus accipias, diesque [m] nostros in tua pace disponas, atque ab aeterna damnatione nos eripi et in electorum tuorum jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum. Amen. [n]

[k] »Igitur« nema ovdje, kao ni kod »Te igitur« posljedično značenje, nego znači v e z u ove prošnje s prikazanjem kruha i vina, koja je na čas bila prekinuta drugim prošnjama.

[l] Ova je molitva vjerojatno istovjetna s »commendatio oblationum«, o kojoj govori papa Inocent I.[45]

[m] Za papu Grgura I. veli Liber Pontificalis: »Hic augmentavit in praedicationem canonis: diesque nostros in tua pace disponas et caetera«.[46]

[n] Amen ne postoji u Gr. ni u Gel.

Quam oblationem tu, Deus, [o] in omnibus, quaesumus, bene✝dictam, adscri✝ptam, ra✝tam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis Corpus et Sanguis fiat dilectissimi Filii tui, Domini nostri JESU Christi. Qui pridie, quam [p] pateretur,

[o] Ova je molitva vjerojatno udešena prema prekonsekrativnim epiklezama u drugim liturgijama, ali nije upravljena na Duha Svetog, nego na prvu Božansku osobu.

[p] Za papu Aleksandra I. (105—115) veli Liber Pontificalis: »Hic passionem Domini miscuit in praedicatione (praecatione) sacerdotum quando missae celebrantur« (LP ed. Duchesne, 127). Vjerojatno se ovaj podatak odnosi, u koliko je uopće pouzdan, na »Qui pridie quam p a t e r e t u r«, jer sve ostale anafore imadu »in qua nocte t r a d e b a t u r«.

---

[44] Isp. Kard. Schuster, o. c. 69; J. P. Kirsch, Die Stationskirchen des Missale Romanum, Freiburg, Herder, 1926, 186—189.

[45] Isp. Kard. Schuster, o. c. 70/3.

[46] LP ed Duchesne 312.

tur, accepit * panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in caelum ad te, Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens, benedi†xit, fregit deditque discipulis suis, dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes:

Hoc est enim Corpus meum.

Simili modo, postquam coenatum est, accipiens et hunc praeclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens, bene† dixit, deditque discipulis suis, dicens: Accipite et bibite ex eo omnes:

Hic est enim calix Sanguinis mei, novi et aeterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

Haec quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi Filii tui, Domini nostri, tam beatae passionis, nec non et ab inferis resurrectionis, sed et in caelos gloriosae ascensionis, offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam † puram, hostiam † sanctam, hostiam † immaculatam, panem † sanctum vitae aeternae,

* Formula konsekracije u »De sacramentis« glasi:

In sanctis manibus suis accepit panem, respexit in coelum ad te, Sancte Pater omnipotens, aeterne Deus, gratias agens benedixit, fregit fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: accipite et edite ex hoc omnes:

Hoc est enim corpus meum quod pro multis confringetur.

Similiter etiam calicem postquam coenatum est, pridie quam pateretur accepit, respexit in coelum ad te, sancte Pater omnipotens, aeterne Deus, gratias agens benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: Accipite et bibite ex hoc omnes:

Hic est enim sanguis meus. (PL XVI, 463.).

et calicem † salutis perpetuae.

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus est munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam. hostiam [r]

[r] Liber Pontificalis veli za papu Leona I.: »Hic constituit ut intra actionem sacrificii diceretur: sanctum sacrificium et caetera«.

[r] Supplices te rogamus, omnipotens Deus, jube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinae maiestatis tuae, ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui Cor† pus et San†guinem sumpserimus, omni benedictione caelesti et gratia repleamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen. [s]

[s] Ovaj je završetak kasnije umetnut, vjerojatno, u doba, kad je u svećenikov kanon uvršten i Memento mortuorum, što ga je prije, zajedno s molitvom »Nobis quoque peccatoribus«, glasno s pukom molio đakon. Opazili su tada, da se slijed misli time prekida, pa su između »Supplices te rogamus« i »Memento etiam« stavili ovaj završetak, koji je zapravo istovjetan sa završetkom u današnjoj molitvi »Nobis quoque peccatoribus«.

[š] (Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N., qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis. Ipsis, Domine et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et

[š] Glavna molitva đakonova, koji nastavlja »Memento«, prekinut konsekracijom.

Budući da je prvotno molitvu »Memento etiam« glasno molio đakon nastavljajući »Memento«, prekinut konsekracijom, te je onda nastavio: »Nobis quoque peccatoribus«, glasila je molitva »Supplices« ovako: ». . . et gratia repleamur, per eundem Chr. D. n.; per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi Deo Patri omni-

pacis, ut indulgeas, deprecamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

potenti in unitate Spiritus Sancti omni honor et gloria per omnia saecula saeculorum«. Puk je odgovorio: Amen. Time je anafora, to jest čin mise, bio završen. Sad je počimala pričest. To je u skladu s onim, što referira sv. Justin: »Postquam preces et gratiarum actiones compleverit omnis qui adest populus gratiose dicit: Amen.«[47]

Nobis quoque peccatoribus, [t] famulis tuis, de multitudine miserationum tuarum sperantibus, partem aliquam et societatem donare digneris cum tuis sanctis Apostolis et Martyribus, cum Joanne, Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Petro, Marcellino, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete, Caecilia, Anastasia et omnibus Sanctis tuis, intra quorum nos consortium, non aestimator meriti, sed veniae, quaesumus, largitor admitte, per Christum Dominum nostrum;) [v] per quem haec omnia, Domine, semper bona creas sancti†ficas, vivi†ficas, benedicis et praestas nobis. Per ip†sum et cum ip†so et in ip†so est tibi, Deo Patri † omnipotenti, in unitate Spiritus † San-

[t] Kao što je spomen mrtvih pendent spomenu živih vjernika, tako je i molitva »Nobis quoque peccatoribus« pendent molitvi »Communicantes«. U ovoj se molitvi nastavlja niz apostola i mučenika, započet u molitvi »Communicantes« (zapravo: »Et memoriam venerantes«). Spominju se sv. Matija i Barnaba, jer nisu bili spomenuti uz ostale apostole. No još prije njih, iz hronoloških razloga, spominje se sv. Ivan Krstitelj i sv. Stjepan prvomučenik. Zatim slijedi sv. Ignacije Antiohijski, mučen u Rimu, te rimski mučenici Aleksandar, Petar i Marcelin, Agnes i Cecilija, kartaške mučenice Felicita i Perpetua i konačno Anastazija, Agata i Lucija. Ove je dvije posljednje mučenice u kanon uvrstio vjerojatno papa Grgur Veliki.[48]

[v] Molitva se »per quem haec omnia« vjerojatno ne odnosi na posvećene prilike, premda i u tom slučaju može imati dobar i teološki dubok smisao. No povjesno govoreći čini se, da je nakon molitve »omni benedictione et gratia repleamur« biskup blagosivao ulje za bolesnike i druge prirodnine, koje su donosili vjernici. Tako ima anafora sv. Hipolita na kraju ovu bilješku: »Si quis oleum offert, secundum panis oblationem et vini et non ad sermonem dicat, sed simili virtute gratias referat dicens: Ut oleum hoc sanctificans... Similiter si quis caseum et olivas offeret, ita dicat: Sanctifica lac hoc... In omni vero benedictione dicatur: Tibi gloria, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia et nunc

[47] PG VI; 427.

[48] Isp. Kard. Schuster, o. c. 92. O sv. Anastaziji isp. Kirsch, Die Stationskirchen, 97/8.

et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.«[49] I danas još na tom mjestu biskup na veliki četvrtak posvećuje sv. ulja, a i u votivnoj je misi »pro sponso et sponsa« još i danas ovdje mjesto nekom naročitom blagoslovu. To su još tragovi prvotne prakse. Tek je zadnji redaktor rimskog kanona zaboravio na ovu praksu, pa je sve to prenio jednostavno na posvećene prilike. I doista se i za njih lijepo može reći, da ih Gospod stvara, blagosilje i podaje nama po G. n. I. Kr. No redaktoru je izbjeglo, da se malo teže u liturgijskom jeziku posvećene prilike mogu označiti naprosto s »haec omnia«, dok se ova fraza vrlo dobro može protumačiti, ako se odnosi na ulje, uljike, sir i slične prirodnine, koje su vjernici donisili da ih svećenik blagoslovi.[50] Redaktoru je rimskog Kanona bilo čudno, da ova formula dolazi iza zaključne doksologije, pa ju je naprosto uvrstio u tekst euharistijskog kanona. Uostalom, kad se pomnjivo i opetovano čita epikleza sv. Hipolita, dobiva se dojam, kao da nije isključeno, da se ni ova epikleza ne odnosi na euharistijske prilike, nego na one prirodnine, koje su vjernici donijeli da budu blagoslovljene: »Et petimus ut mittas Spiritum tuum Sanctum in oblationem Sanctae Ecclesiae; in unum congregans des omnibus qui percipiunt ...« Čita li se u vezi s blagoslovima, koji slijede i koji moraju imati uvijek isti završetak, kao i ova molitva, čini se, da je možda ova epikleza zaziv Duha Svetoga nad darove, što su ih vjernici donosili. No to je samo jedna smiona hipoteza, koju iznosim, i koja bi trebala da bude posebno proučena.

cti, omnis honor et gloria z per omnia saecula saeculorum. Amen.

z Kod riječi »omnis honor et gloria« treba svećenik prema rubrici rimskog Misala da podigne malo kalež s hostijom. To je zaostatak prvotnog podizanja, kojim se, iza svršenog Kanona, a prije lomljenja za sv. pričest, vjernicima pokazalo Presveto, da mu se poklone. Današnje se podizanje počelo uvoditi u XII. v. kao reakcija na Berengarovo krivovjerje, te se tim podizanjem htjelo posvjedočiti vjeru Crkve

[49] F. Cabrol, Saint Hippolyte et son oeuvre liturgique, AL VI/2, 2415.
[50] Isp. Kard. Schuster, o. c. II. 92/3.

u realnu prisutnost Spasiteljevu pod posvećenim prilikama.[51]

Sada slijedi molitva Gospodnja sa svojim uvodom. Za Grgura I. papu veli Ivan đakon: »orationem dominicam mox post canonem super hostiam censuit recitari« (Život sv. Grgura pape, II, 20). Na ovom se mjestu moli Oče naš u liturgiji sv. Jakoba, sv. Marka, sv. Vasilija, sv. Ivana Zlatoustog, u ambroziskom, mozarapskom i starom galikanskom obredu. No to je već prijelaz iz Kanona u pričešće. Stoga se na veliki petak, u bogoslužju preosvećenih darova, koje nije drugo nego svećenikovo pričešće, izostavlja Kanon i počinje se odmah s uvodom u Oče naš.

10. U Rimu se kroz prva tri vijeka liturgija vršila grčkim jezikom. Negdje na prijelazu iz III. u IV. v., možda iza Dioklecijanovih progona, kako misli kard. Schuster,[52] možda i nešto prije, drugim kojim povodom, počelo se liturgijsku anaforu prevoditi sa grčkog na latinski. Vjerojatno je to bilo najprije za ruralne crkve, gdje se vršilo bogoslužje za pretežno obični svijet, a onda se taj običaj prenio i na liturgiju, što ju je služio papa. Hipolitova je anafora u veronskom fragmentu po svemu prijevod s grčkoga. Isto će tako biti i rimski kanon IV. v. i kanon iz spisa De Sacramentis, također iz IV. v., prevedeni s grčkoga. Pravi će se, dakle, i potpuni smisao pojedinih, u prvi mah možda teških riječi ili fraza pronaći poredbom s paralelnim grčkim tekstovima, o kojima je latinski kanon ovisan. Tako na pr. u molitvi »Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae...«, te »Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta...«. Sasvim je bjelodano, da je obje molitve sastavljao, odnosno prevodio isti čovjek, jer su pisane istim načinom i stilom. U obim je molitvama govor o »servi tui« u jednu ruku i u drugu o »plebs sancta«. U latinskom tekstu nije jezično tako jasno, da redaktor pod »servi tui« misli svećenstvo s biskupom na čelu, a pod »plebs sancta« sve ostale vjernike. Isporedi li se latinski

[51] Nauku je Berengarovu osudio Leo IX, 1050, Viktor II. 1055, Nikola II. 1059, Grgur VII. 1078. i 1079. U rimskom je saboru 1079. Berengar morao potpisati ovu prisegu: »Ego Berengarius corde credo et ore confiteor, panem et vinum, quae ponuntur in altari, per mysterium sacrae orationis et verba nostri Redemptoris substantialiter converti in veram et propriam ac vivificatricem carnem et sanguinem I. Chr. D. n. et post consecrationem esse verum Christi corpus, quod natum est de Virgine... et verum sanguinem Christi... Sic credo nec contra hanc fidem ulterius docebo...« Isp. D 355.

[52] O. c. II, 101.

tekst s grčkim tekstom apostolskih konstitucija, te s tekstom egipatskog crkvenog pravila i Testamentom Domini, naći ćemo, da sve anafore odmah iza konsekracije, upravo na mjestu, gdje je rimska molitva »Unde et memores«, spominju one, »quos dignos habuisti adstare coram te et tibi ministrare«, »ut staremus coram te et tibi ministrare«, »ut staremus coram te et tibi sacerdotio fungeremur«, »stare coram te et tibi sacerdotio fungi«.[53] U rimskom je kanonu dakle »servitus« istovjetno sa »sacerdotium«, a »servi« sa »sacerdotes« ili liturgi uopće. To nas vodi u doba, kad je papa vršio liturgiju okružen klerom i pukom, te je čitav kler koncelebrirao sa papom. Tako je razumljiva neke vrste kontrapozicija »servitutis nostrae« i »nos servi tui« prama ostalom vjernomu puku. Kasnije je zadržan ovaj prvotni tekst, premda se uvodila služba Božja po selima, gdje ju je služio samo jedan svećenik, a i kod papinskih je misa polagano nestalo koncelebracije.[54]

Sve u jednu dakle možemo smatrati dovoljno utvrđenim, da je današnji rimski kanon bio prvotno sastavljen grčki. Negdje na prijelazu iz III. u IV. vijek preveden je s grčkog na latinski. Bit će, da je prvi takav prijevod bio već veronski fragmenat. U IV. se vijeku prvotna anafora znatno proširila, vjerojatno još uvijek na osnovu dotadašnjih službenih grčkih tekstova, koji su ipak dosta izmijenjeni. Tomu je pridošlo umetanje onih molitava u samu svećenikovu anaforu, koje su dotad za vrijeme anafore glasno s pukom molili đakoni.

Papa Vigilije (537—555.) piše Profuturu: »Quapropter nos ipsius Canonicae precis textum dirigimus supter adiectum, quem, Deo propitio, ex apostolica traditione suscepimus«.[55] Često se susrećemo s ovom mišlju, da rimska liturgija potječe od apostola. Bit će, da je ova pretpostavka bila razlogom, zašto Liber Pontificalis tačno bilježi sve kasnije male promjene i dodatke, što su ih odredili kasniji pape. Ipak rimski kanon i bez ovih dodataka i promjena, kakav je bio u IV. v., ne potječe od apostola. S apostolskim ga vremenima veže, o tom danas ne može biti više razborite sumnje, Hipolitova anafora (veronski fragmenat). To je ujedno najstariji do danas otkriveni tip prvotne anafore, u glavnim crtama zajednički čitavom tadašnjem kršćanskom svijetu. Kad se u IV. v. kršćanstvo konačno oslobodilo progona i kad je liturgija razvila sav svoj sjaj u kršćanskim bazilikama, pošao je istok svojim, a zapad opet svojim putem. Nije isključeno, da je onaj »scholasticus«, o kome govori Grgur Veliki, da je sastavio kanon, upravo redaktor današnjeg rimskog kanona, koji je, uostalom, bitno istovjetan s kanonom u doba Grgura Velikog, Leona Velikog, Inocenta I. i pape Damasa.[56]

---

[53] Isp. AL III/2, 2778.
[54] Isp. P. de Puniet, Concélébration liturgique, AL III/2, 2470—2488.
[55] PL, LXIX, 18.
[56] Isp. Kard. Schuster, o. c. II, 107.

Kritičko-egzegetski tumač Iv. 21, 25.

»A ima i mnogo drugo, što je učinio Isus, no kad bi se sve to redom zabilježilo, mislim, da ni sam svijet ne bi mogao obuhvatiti knjiga, koje bi se imale napisati.« Iv. 21, 25.[1]

Dr Nikola Žuvić.

Résumé: Su premier lieu j'ai essayé revendiquer l'authenticité de Jean 21. 25, car les codes connues et l' antiquité chrétienne est unanime à l'admettre. Theodore Mops. est pleïnement isolé nient l'authenticité.

Dans les autres parties il y a des exemples des hyperboles de la littérature profane et des apocryphes les queles justifient cette ci de Jean 21, 25. qui vint du genie de la langue sacré. Dans le regardes litteraires cette ci ne differe pas de celles-là. Après l'exposition des principes consacrés par la tradition j'ai marqué les opinions des commentateurs de diverses époques.

Comme le quatrième évangile est un document historique aussi ce verset j'ai expliqué contre le *μικροκόσμος,* symbolisme et mysticisme comme une hyperbole historique. Cette ci n'est pas aussi grande quand nous lions les évangiles avec le soin ou nous relevons plus fois les allusions aux faits de Seigneur pas écrits par les évangelistes mais bien connus par Jean. Ce tout qu'il a devant les yeux. Jean a démontré sa these que Jésus est vraiment le Messager, Fils, Oint de Dieu, Dieu-même par la citation de quelques unes miracles de Jésus. Mais voyant Jean qu'il y aura des ames petites et incredules (selon le dit de st. Augustin »les mots pour les fidèles, les signals pour les incredules) il a ajouté que Jésus a fait beaucoup des autres choses qu'il pourrait toujour écrire, mais il faut se borner, est impossible de tout dire.

Grčki tekst: *"Εστιν δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησους, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδ' αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρήσειν τὰ γραφόμενα βιβλία.*

Vulgata: Sunt autem et alia multa, quae fecit Jesus: quae si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros.

---

[1] Dr. Franjo Zagoda, Sveto Pismo Novoga Zavjeta, Zagreb 1925.

Evanđelje je sv. Ivana valjda najviše od svih biblijskih knjiga bilo predmetom napadaja i kritike, negiranja i izvraćanja. Kako sa čitavim djelom tako i s pojedinim retcima, pa i sa zadnjim retkom 21, 25. prošlost je mnogoput maćuhinski postupala. Kod mnogih ovaj redak ne prolazi ni danas bolje. Jedni mu niječu autentičnost ili samomu ili s predašnjim 21, 24., ili pak zabacuju cijelo 21. poglavlje. U tumačenju i određivanju značenja, daje se našem retku svakakav smisao. Ovom ću se raspravicom na sve obazreti i pokušati sa svoje strane štogod doprinijeti afirmaciji njegove autentičnosti i protumačiti misao sv. evanđeliste.

I.

Nestle uz redak postavlja znak, da ga treba čitava ispustiti. Tischendorf odbacuje ovaj redak 25. zajedno sa 24., jer se ne nalaze u ℵ, koji je on otkrio. Međutim on i na drugim mjestima postupa i protiv teksta svoga ℵ. Ali pravi razlog njegova zabacivanja naših dvaju redaka jest unutar samog evanđelja, čijim se auktorom sam Ivan očituje, što Tischendorf u opće niječe. Teodor Mopsuetenski je jedan od prvih protivnika i redak 25. jednostavno ispušta.

Ovi se retci 24. i 25. nalaze gotovo u svim kodeksima, recenzijama i prijevodima. Kodeksi **A, C, D** i **von S.** mjesto *χωρήσειν* imaju *χωρῆσαι*. Wordsworth-White ispuštaju riječ posse, jer da se nije nalazila kod sv. Jeronima, a unesena je u Sikstino-Klementinskom izdanju. Dodavaju riječ: amen na koncu svega.[3]

Čitavo poglavlje 21. odbacuju racijonalisti s razloga, što je Ivan u 20, 30. 31. već zaključio svoje Evanđelje, gdje se poziva na *πολλὰ μὲν οὖν ἄλλα σημεῖα* pred svjedocima *μαθηταί*, ispred kojih je dokazao svoje Božansko poslanje i čudesima potvrdio svoje riječi.[4]

Poglavlje 21. mogao je sv. Ivan napisati i kasnije. Usko se međutim povezuje s predašnjima po riječima 21, 1. *μετὰ ταῦτα,* koje sv. Ivan često upotrebljava, kad nastavlja pripovijedanje; tako na pr. 3, 22; 5, 1. 14; 6, 1 i dalje. Jednako u svojim poslanicama i apokalipsi na više mjesta.

Zaključak 20., 30. i 31. se odnaša na 20, 19—29, gdje sv. Ivan govori o ukazanju Isusovom poslije uskrsnuća, o nevjeri sv. Tome, o opomeni Isusovoj i o ispovijesti apostola. Evanđelista završuje

---

[2] E. Nestle, Novum Testamentum Graece et Latine, ed. 10., Stuttgart 1930, p. 296.

[3] Wordsworth - White, Nonum Testamentum Latine secundum editionem sancti Hieronymi ad codicum manuscr. fitd., Londini 1911 (ed. minor) p. 278.

[4] Intimni uzrok, što se zabacuje ovo poglavlje je primat, koji Isus daje Petru u 21, 15 i sl. i odnosu na Mat. 16, 16 i sl., o čemu napose govore dogmatičari. O ovoj stvari objekcija međutim ne veli ništa. Promatrat ću je, kako je postavljena.

odlomak u smislu i stilu, kako već proizlazi iz riječi Isusovih, da vjerujemo i ne dotaknuvši se svega. Ovaj zaključak 20., 30. i 31. je rekapitulacija onog, što je neposredno pripovijedao, ali ne takva, da njome ujedno zaključi svoju knjigu.

To isto nam potvrđuju i unutarnji razlozi kao stil, riječi i konstrukcije isključivo Ivanove, bez obzira na sadržaj. Ivan nije 21. poglavlje direktno napisao zato samo, da potvrdi vjeru. On nastupa kao historičar, koji zna za Isusova djela i u ovom ih poglavlju nastavlja pripovijedati. Sva mu je djela „*Καθ' ἕν* — per singula — redom« nemoguće napisati.

Ako bi Iv. 21. bilo nadodano od drugih,[5] začudno je, kako savršeno oponašaju Ivanov stil, njega u retku 24. označuju auktorom, u retku 25. upotrebljivaju prvu osobu. Još je čudnije, ako su se već htjeli sakriti iza apostola, da su pustili na mjestu zaključak 20, 30. 31.[6]

Dva su retka 24. 25. nužni zaključak poglavlja 21; bez njih bi knjiga izgledala osječena, manjkava. Drugi evanđeliste zaključuju Mat. 28, 20. obećanjem Isusove prisutnosti do konca svijeta, Mk. 16, 19. 20. Isusovim uzašašćem i njegovom pomoći u apostolatu, Lk. 24, 52. uzašašćem. Uvijek završuju, kako je i naravno s Isusom. Ivan bi 21, 23. završio epizodom o sebi. Navedeni razlozi, vanjski i unutarnji, govore za Ivana kao auktora.

Da moje tvrđenje ne bi izgledalo bezobzirno i bez dokaza, ja ću iznesti u pozitivnoj formi najteži prigovor protivnika i riješiti ga gramatički, u kontekstu i prema paralelnim mjestima.

Kažu, da ova dva retka Iv. 21, 24. 25. nije napisao sv. Ivan. Nadodali su ih izdavači ili koji od efeških kršćana odmah poslije smrti Apostola zato, da potvrde svoje osvjedočenje u autentičnost, Ivanova evanđelja. To najbolje dokazuje u retku 24. plural *οἴδαμεν*. Na poteškoću, koju susretamo, ako se stavimo na stanovište protivnika, donosimo drugu poteškoću, na koju nailazimo u retku 25. *οἶμαι;* našto nam protivnici negativno odgovaraju pitajući, kako bi Ivan mogao miješati osobe, sad govoreći u singularu, sad opet u pluralu.

Odgovoriću po redu. Iv. 21, 25 *οἶμαι* = znači m i s l i m, držim, puto, a r b i t r o r; to je subjektivno uvjerenje Ivanovo, s u b j e k t i v n a j e to istina, ne ispituje, dok tako govori, je li i objektivna vrijednost jednaka. Na sve ima takav utisak. Mogao bi se čovjek u pojedinom slučaju u takovom svom mišljenju i prevariti, zato je u izjavi skromniji. Držim, smatram, mislim...[7]

---

[5] Protivnici dijele pisca od izdavača, a da zato ne donose nikakvih dokaza.

[6] A l o y s i u s G. d a F o n s e c a, (rukopis) Quaestio Johannea p. 53 ss.

[7] I, čini mi se, kao da čujem, gdje sv. evanđelista izgovara ovo polagano, otegnutim i tihim glasom.

Protivno je u 21, 24. Ivan ne izjavljuje samo svoga mišljenja. Činjenica je to koja postoji, objektivna istina, koja bi ostala makar se i protivno mislilo; od svoje zbilje ne može ništa izgubiti. Ivan ju izjavljuje svečano bez bojazni, da bi se mogao prevariti: znam ja — *οἴδαμεν* — mi znamo, Mi[8] Ivan, najčasniji među vama, *πρεσβύτερος*. To je mogao jedini sv. Ivan, časna ličnost, koji je vidio Gospodina, i bio štovan i ljubljen od svih. Da potvrdi autentičnost svoje knjige, u doba kad su se već širili krivi spisi pod imenom kojeg od apostola,[9] trebalo je jače potvrde. Jest, Mi Ivan Presbiter smo to napisali...

Neki predlažu[10], da se možda *οἴδαμεν* Iv. 21, 24 odnosi na svojstvo apostola kao takvog i prema tome su uključeni svi apostoli kao i u početku Ivanova evanđelja 1, 14. Ivan završujući dogmatski prolog o *Λόγος*-u veli: *καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ*. Koji? Mi oni isti, koji Iv. 2, 11 *ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν*. Sam piše, u prologu nikog od apostola ne spominje, pa ipak se na njih pozivlje, jer je zajedno s njima vidio slavu Jedinorođenog. Oni su s njime zajedno *αὐτόπται*[11]. Ispred Iv. 21, 24 stoji, da su *μαθηταί* 21, 14 svjedoci, da je Ivan, *ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ ὁ γράψας ταῦτα*. Oni znaju, *οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς αὐτοῦ ἡ μαρτυρία ἐστίν*. Na ove se Ivan pozivlje, jer po samim riječima Isusovim, apostoli će za njega svjedočiti kao pratioci iz početka: čuli su me i vidjeli sve: *ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε*[12]. Za istinitost svega svjedoče, jer *καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία*[13]. Apostoli moraju biti svjedoci istog Isusa, istog nauka njegova u Jeruzalemu, Judeji, Samariji i do kraja zemlje[14].

Lakše, u ostalom, razumijemo ovaj *οἴδαμεν* i o jednom sv. Ivanu, nego li bi kadri bili razumjeti *οἶμαι* 21, 25 za više njih. Ja barem nikako ne shvaćam[15]. Ivan sam o sebi (jednom, naravno!) miješa, kao i Isus[16], sad plural, sad opet singular. Na pr. 1 Iv. 1, 1 .... *ὁ*

---

[8] »Plurale majestethicum«, koji još i danas upotrebljavaju papa, biskupi, kraljevi i druge visoke vlasti, kad nastupaju u svojstvu svoje visoke službe.

[9] Razna acta, evanđelja, apokalipse i poslanice apostolâ apokrifne, od kojih se za mnoge ne zna vrijeme postanka.

[10] Dr. Heigel, Die vier Evangelien, Freiburg i. B. 1916, S. 326--363.

[11] Lk. I, 2.

[12] Iv. 15, 27.

[13] Iv. 19, 35.

[14] Dj. Apost. 1, 8. »Gospodin upozoruje, da Otac nebeski određuje, kad će se kraljevstvo pojaviti i da će Njegovo kraljevstvo biti općenito. Apostoli bit će Kristovi svjedoci po svem svijetu«. Dr. Fr. Zagoda, Nav. djelo, str. 214.

[15] Gramatika i sintaksa uopće ni ne bilježe mogućnost takva govora i pojma.

[16] Iv. 3, 11. 12.

ἀκηκόαμεν ὃ ἑωράκαμεν, dalje 12, 14. καὶ ταῦτα γράφομεν. U istoj poslanici: pogl. 2, 1 ταῦτα γράφω, dalje 2, 3. 5.: Καὶ ἐν τούτῳ, γινώσκομεν, a još dalje: retci 7. 8. opet singular οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω. Ivan govori o sebi više manje u trećem licu, sakriveno[17]. Ali kad je dovršio svoje djelo o Bogu-Čovjeku, za kojeg je spreman na sve, u emfazi, da naglasi autentičnost svog djela, da pojača svoju tvrdnju, mijenja lice u svečani plural[18]. Nije razložno pomišljati[19], da bi efeški svećenici ili drugi vjernici — što su u višem položaju, tim teže — bili tako slobodni ili nesavjesni, te da bi posred svetih, od Boga nadahnutih riječi, umetnuli svoje. Još više, da bi to učinili bez skrupula, kad su znali, da će sv. Crkva taj tekst primiti cjelovit i kao Božju riječ[20], napisanu od apostola ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς. Pogotovo se ne bi usudili bili svećenici ili drugi časni kršćani efeški svjedočiti ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων (καὶ ὁ) γράφας ταῦτα„ kad nijesu vidjeli događaja[21].

Ivan nigdje u evanđelju ne piše svog imena. Ali to nije ni potrebito. Kako raspoznajemo razne auktore po dikciji i sadržaju, tako bez velikog truda možemo da uočimo odmah, što je napisao učenik, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς. To je Ivanova μαρτυρία[22] dobro zasvjedočena ἐσφράγισεν[23] to njegov σφαγίς i σήμειον, to Ivanov χάραγμα[24] ljubavi. U starim kodeksima nema diobe na poglavlja i retke.[25] Svadje se nalaze ova naša dva retka.[26] Jasnih i samostalnih razloga nemamo, da ih danas odbacimo. Jer Ivan sam upotrebljava jednake riječi u 2 Iv. 12. i 3 Iv. 13, znak je, da su mu izrazi bili familijarni.

Već kod prvih tumača Novog Zavjeta nalazimo komentirano i ovo mjesto: kod Origena, sv. Ćirila Aleksandrijskog, Krizostoma, Augustina i drugih. Jednako i kod teologa i skolastika, od kojih da navedem samo jedno opće poznato mjesto. Sv. Beda Časni u 3. knjizi svog komentara evanđelju sv. Marka veli: »Solent Gentiles, qui contra Ecclesiam maledicta scripsere,

---

[17] Naved. mjesto Iv. 19, 35. i dr.

[18] Dr. Allioli, Die heilige Schrift, 6. Aufl. Bd. 8. Landshut 1846. k ovom mjestu: »Die gesteigerte Redeweise gleicht hier der obigen c. 12, 19: Pharisaei ergo dixerunt ad semetipsos: Videtis quia nihil proficimus?«

[19] Jačeg izraza osim »nije razložno« ne upotrebljavam.

[20] 1 Timot. 2, 13.

[21] Poznata je svetost prvih kršćana i veliko štovanje, kojim su susretali Apostole i njihove spise kao i same uspomene na njih. Izjave sv. mučenika pred sucima i mučiteljima bjelodano svjedoče o njihovoj vjeri u Božansko podrijetlo sv. Pisma i pojedinih mu dijelova.

[22] Iv. 3, 28—30.

[23] Iv. 3, 33.

[24] Apokal. 14, 11.

[25] Diobu na poglavlja i retke, kako ju u Novom Zavjetu imamo danas, proveo je oko 1550. god. Robert Stjepan.

[26] Osim gore navedenog ℵ* Sinajitskog kodeksa.

improperare nostris, quod non habuerint plenam fidem Dei, quia numquam montes transfere potuerint. Quibus respondendum est, non omnia scripta esse, quae in Ecclesia sunt gesta, sicut etiam de factis Christi et Domini nostri Scriptura testatur.«[27] Nitko ne sumnja, da se ove riječi jasno odnose na naše mjesto.

Po sebi se nameće jedno teološko-katoličko pitanje, po kojem bi se možda lakše i jednostavnije dala afirmirati autentičnost ovih dvaju redaka. Dekret Tridentinskog sabora — koji kasnije ponavlja Vaticanum i enciklika Leona XIII., »Providentissimus Deus« — govori o vulgati i njezinim dijelovima. Kanon, koji glasi: »Si quis antem libros integros cum omnibus suis partibus.... vulgata.... habentur, pro sacris et canonicis non susceperit«[28] ne ulazi direktno u pitanje autentičnosti ni vulgate ni njezinih dijelova. Vatikanski je koncil opetovao i usvojio kanon Tridentinskog i epitete »sacris et canonicis« je protumačio po formalnim uzrocima, naime »quod sunt a Deo inspirati, et ut tales Ecclesiae traditi«,[29] čime stvar biva dakako još jasnija. Rekao sam, barem ne direktno. Premda je teško teološki utvrditi inspiraciju i kanoničnost onih dijelova, koji bi bili ne-autentični, pogotovo u savezu s jednom autentičnom knjigom. Niti bi radili u namisli sv. Crkve, kad bi se služili kao negativnim argumentom u dekretu »Lamentabili« osuđenom 15. točkom: »Evangelia usque ad definitum constitutumque canonem continuis additionibus.... aucta fuerunt«,[30] jer znanstvenom istraživanju sv. Crkva ne postavlja zapreka, pače ga zahtjeva.

II.

Katolička egzegeza ima biti tradicijonalna. Biće uspješna i bez bojazni, da egzegeta zastrani u tumačenju sv. Pisma, kada slijedi načela, koja su postavili sv. Oci. To je izričita i ujedno opravdana želja sv. Crkve. Sv. naš zemljak Jeronim postavljen nam je za uzor u tom radi obsežnog rada i čiste nauke. »Utinam Catholici omnes auream Doctoris Maximi regulam sequentur, et Matris dicto audientes, intra terminos antiquos a Patribus positos[31] et ab Ecclesia natos se modeste contineant.«[32] Sv. Jeronim daje ta načela, ali ne na jednom mjestu, kao da bi ih htio sistematski utvrditi, nego zgodimice u svojim raznim djelima. U kratko rekao bih, da go-

[27] Homilija na blagdan sv. Grgura Čudotvorca; Rimski Brevijar 17. studenoga — PL 92, 274.

[28] D(enzinger) B(anwart) 784 — E(nchiridion) B(iblicum) 45.

[29] DB. 1787 — EB 91.

[30] Acta Apost. Sedis 40 (1907), 470—478 — DB 2015 — EB 199.

[31] Prov. 22, 28.

[32] Enciklika Benedikta XV., »Spiritus Paraclitus od 15. IX. 1920. prilikom 1500. godišnjice smrti sv. Jeronima. Acta Apost. Sedis 12 (1920) 380—422. — DB 2186 — K 188 (2188) — EB 457—508 (487).

vori: de inventione i de expositione sensus. Za prvo zahtjeva, da se ispitaju sve prilike — slično onome, što rade moralisti u zahtjevu za svaki moralno dobar čin: quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando.[33] Kod ekspozicije se u glavnom zalaže za historijski, literarni smisao, iz kojeg slijedi i na kojem se bazira spiritualni.[34]

Od Otaca Istočne Crkve je katolička hermeneutika kodificirala, rekao bih, neka načela sv. Ivana Krizostoma, kao na pr. »Scopus auctoris est attendendus«.[35] »Inspirando Spiritus Sanctus utitur *συγκαταβάσει*: usibus et modo humani sermonis atque humanae intelligentiae sese aptat. Sed simul S. Scriptura habet *ἀκρίβειαν*, hoc est, veritatem rerum et proprietatem locutionum«.[36] »Historia cognoscenda et proprietas sermonis observanda est«.[37]

U ovoj svojoj radnji tumačeći Iv. 21, 25, držaću se ovih načela Sv. Otaca i onih opće hermeneutike. Najprije da iznesem nekoliko primjera, što su drugi rekli. Slijedeći historijski red, navesti ću nekoliko od sv. Otaca, zatim teologa do današnjih egzegeta.

Mnogi su u tumačenju Iv. 21, 25. izveli vrlo lijepe zaključke. Neki su riječi uzimali previše materijalno, računali matematički, davali riječima značenje sve drugčije, nego li obično imaju u životu ljudi. Drugi su se čak ismjehivali i iznesli stvari, koje njima samima nimalo ne služe na čast. Mnogi pak preskromno uzimaju uzvišene riječi i zaključuju, da je sv. Ivan ovim retkom htio reći, da nema dovoljno materijala za pisanje.[38]

Origen tumači ovo naše mjesto o spoznaji pozivajući se na Mat. 19, 11 *οὐ πάντες χωροῦσιν τὸν λόγον τοῦτον*[39] i na Apok. 10, 4 *σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταί, καὶ μὴ αὐτὰ γράψῃς*.

Rupert Tuicijski veli, da ih zato nije bilo moguće napisati, jer su neshvatljiva. Sv. Ivan Hrizostom i s njim Teofilakt riješavaju kratko ovo mjesto, koje da je istinito *μετὰ*

---

[33] Praefatio in Epist. ad Ephes: »... Commentatoris esse in sensum Prophetae et Apostoli ingredi, intelligere cur scripserint, qua sententiam suam ratione firmaverint, quid adhibuerint in Veteri Lege proprium Idumaei, Moabitae, Amonitae... quid rursum in Novo Testamento Romani, Galatae. Corinthii...«, PL 26, 469.

[34] Epist. ad Fabiol. 1, 1. In Isaiam 4, 174: »Historiae tamen primum locum esse dandum et ubi plena intelligentia et aedificatio habeatur, reiciendà est allegoria et quaevis spiritualis interpretatio. Spiritualis interpretatio sequi debet ordinem historiae. — PL 22, 698.

[35] In Ps. 3. homil. initium — PG 55, 35.

[36] PG 55, 71 i 53, 121.

[37] PG 56, 157. 158.

[38] Papiri su u Efezu bili vrlo rijetki. Mogao ih je kupiti čovjek, kao i za pisanje posebno pripravljene kože magaraca i drugih životinja, samo za skupe novce.

[39] *τοῦτον* fali kod Origena, B i nekih latinskih prijevoda.

πίστεως, to jest, imaš vjerovati. Nekima je ovaj redak dao povoda, te su zašli u Kristološka pitanja dijeleći u Kristu Božansku od njegove Čovječanske moći. Ima tumačitelja, koji *τὸν κόσμον* našega retka uzimaju za čovjeka, da je apostol govorio o mikrokozmu, koji ne može sve shvatiti. Sv. Leon Veliki govori duhovito pjesnički: »Excedit... humani eloquii facultatem divini operis magnitudo; et inde oritur difficultas fandi, unde adest ratio non tacendi... Et ideo numquam materia deficit laudis, quia numquam sufficit copia laudatoris.«[40]

Sv. Augustin: »Non spatio locorum, credendum est mundum capere non posse, quae in eo scribi quomodo possent, si scripta ferret? Sed capacitate legentium comprehendi fortasse non possent: quamvis salva rerum fide, plerumque verba excedere videantur fidem. Quod non fit quando aliquid quod erat obscurum vel dubium, causa et ratione redita exponitur: sed quando id quod apertum est vel augetur vel extenuatur, nec tamen a tramite significandae veritatis erratur: quoniam sic verba rem quae indicatur excedunt, ut voluntas loquentis nec fallentis appareat, qui novit quo usque credatur, a quo vel ultra quam credendum est vel minuitur loquendo aliquid, vel augetur. Hunc loquendi modum Graeco nomine, non solum Graecarum, verum etiam Latinarum litterarum magistri Hyperbolem vocant. Qui modus, sicut hoc loco, ita in nonnullis aliis divinis litteris invenitur, ut est: Posuerunt in coelum os suum: et, Verticem capilli perambulationum in delictis suis: et multa hujusmodi, quae Scripturis Sanctis non desunt, sicut alii tropi, hoc est locutionum modi. De quibus operosius disputarem, nisi Evangelista terminante Evangelium suum, compellerer meum terminare sermonem«.[41]

Sv. Ćiril Aleksandrijski veli, da je između bezbrojnih čudesa i preslavnih djela Spasiteljevih izabrao Evanđelista ova, koja slušateljstvu donose najveću korist za vjeru i ćudoređe — *αἰ ἐκ μυρίων ἐλήφθη ταῦτι ....*[42] Sv. Izidor Peluzijski u svojoj poslanici na ovo mjesto veli, da je čovjek mali svijet i sastoji se iz svih elemenata kao i ostali svijet. Već objavljena čudesa ne razumije, zato se ne pišu još uzvišenija, jer ih »svijet« ne može obuhvatiti: *ἐπειδὴ κόσμος σύντομος ὁ ἄνθρωπος ἐστι πάντων τῶν τοῦ κόσμου συμπληρωτικῶν μετέχων στοιχείων. Ἃ τοίνυν ὁ ἄνθρωπος ἀπέθανος ὤν, ὡς τὰ πολλὰ οὐκ ἐχώρει θαύματα, ὡς ὑπεφυῆ καί θεῖα, τῶν καὶ πώποτε φθασάντων, ὑψηλνότερα καὶ μεγαλοπέστερα, ταῦτα μὴ χώρειν τὸν κόσμον ἐστοχάσατο*[43].

Isti sv. Izidor u drugoj svojoj poslanici Afrodiziju govori, da je Iv. 21, 25 hiperbola, ali smanjena. I da osvijetli ovu, navodi više

[40] Sermo 9. de Nativitate — Rimski Brevijar, 4. lectio Dom. infra Octav. Nativ.

[41] In Joannis Evang. tract. CXXIV — PL 35, 1976.

[42] Expositio in Jo. Evang. — PG 74, 755.

[43] Lib. I. Epist. 209. Gigantu — PG 78, 337. 338.

primjera iz Starog Zavjeta kao na pr. Dan. 3, 5; Exod. 3, 18; Ps. 106, 26, koje su čiste i velike hiperbole, dok je Iv. 21, 25 po riječi *οἶμαι* vrlo ublažena. Zatim govori, u istinu klasički, o ovoj kao i o hiperbolama u opće: „*Οὐ γὰρ ἀφῆκεν αὐτὴν* (t. j. hiperbolu) *ἁπλῶς, ἀλλ' ἐκόλασεν. Ὁ δὲ τὰς ὑπερβολὰς κολάζων, δύο ποίει· καὶ τὸν ἑαυτοῦ δεικνύει πόθον, καὶ τῆς ἀληθείας ἅπτεται*“[44].

U istoj svojoj poslanici dalje tumači, kako griješnici ne mogu shvatiti krijeposti protivne njihovim grijesima, tako ni svijet, koji Krista nije poznao,[45] ne može poznati, shvatiti djela Kristova. Ponovno o mikrokozmu. *κόσμον δὲ καλεῖ, τόν περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ γήϊκα πράγματα, ἐπτοημένον ὄχλον· περὶ οὗ ἐῤῥέθη· „Καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω“. Οὐ χωρεῖ δὲ ὁ εἰρημένος κόσμος· οὐ τόπων, ἀλλὰ τρόπων· οὐ διὰ πλῆθος πραγμάτων ἀλλὰ διὰ μέγεθος πραγμάτων*[46].

H a d r i j a n u svom komentaru, kad je došao do ovoga mjesta, veli jednostavno, da je rečeno *καθ' ὑπερβολήν* i kasniji pisci kao i teolozi i egzegete su jedinstveniji u tumačenju. F l a c i j e I l l y r i c u s veli, da je hiperbola, ali da se ne nalazi samo kod Iv. 21, 25, nego sličnih izražanja ima na mnogo mjesta u sv. Pismu.[47] K o r n e l i j e a L a p i d e ponavlja isto, pače s riječima mnogih pisaca starijih vijekova.[48]

Dr K r i s t e m a k e r u svom komentaru na ovo mjesto doslovce veli: »Hohe Bewunderung spricht sich in Hyperbeln aus. In den drei Jahre, da Jesus hervortrat öffentlich, und lehrte, wie vieles hatte er da gethan und gewirkt! viele, grosse, herrliche Wunderthaten! Wie vieles gelehrt und gesprochen, an wie vielen Orten, im Tempel, in den Synagogen, in Städten, in Flecken, auf dem Lande, am Ufer des Meeres, in Wüsten, auf Gebirgen, bei Tage und oft bei Nacht! Zu wie vielen: zum Volke, zu Schriftegelehrten, zu hohen Priestern, zu seinen Jüngern, zu Allen, die zu ihm kamen, auch vom Auslande her! Der Evangelist Matthäus sagt: »Jesus... 4, 23—25««.[49]

Dr A l l i o l i: »Wollte man alle Worte und Thaten Christi einzeln aufschreiben, so würde die Welt mit beinahe unzählbaren Büchern angefüllt werden«. Zatim nastavlja već sprijeda citirano.[50] Dr K l o f u t a r veli, da je istina ovog retka Ivanova očevidna iz dnevnih događaja i iskustva, koje može svaki promatrati. »Videmus quotannis de vita, gestis Christi tot fieri conciones, tot lectiones, tot sermones, tot scribi libros, tot commentaria, ut eos nume-

---

[44] Lib. II. Epist. 99 Afrodisiju prezbiteru —, PG 78, 541.

[45] Iv. 1, 10. Slično kao Origen Mat. 19, 11.

[46] Nav. mj. — PG 78, 543. 544.

[47] K ö n i g, Stilistik, Rhetorik, Poetik in Bezug auf die Biblische Literatur. S. 72.

[48] Comment. in S. Script. (edit. Crampon 1878), vol. 16, p. 652—653.

[49] Komentar, Grätz 1826. Bd IV, S. 334—335.

[50] Navedeno djelo, bilj. 18.

rare sit imposibile; adeoque si mundus duraret in aeternum, idem quotannis semper fieret, quae omnia, si in unum colligas, mundus ea *non* caperet«.[51] Lagrange: »Si l' hyperbole parait un peu fort, elle est du moins le reflet de l' impression profonde produite sur les disciples de Jean par son enseignement oral et par les vues indéfinies qu' il leur avait ouvertes sur l'action de Jesus. Puisque le disciple bien — aimé avait cessé d' ecrire, ce n' était pas a eux a faire connaitre les merveilles dont il avait reçu l' intelligence en reposant prés du coeur de Jesus«.[52]

Naš egzegeta Dr Zagoda veli: »Hiperbola. Evandelista hoće da kaže, da bi se još mnogo i mnogo dalo pisati o životu i djelima Božanskog Spasitelja«.[53]

U razno doba različita mišljenja. Neka tumačenja ne trebaju posebnih komentara, a drugima, koja ne mogu primiti, moja će izlaganja *u pozitivnoj formi*, vrijediti kao odgovori.

III.

Velika se većina[54] Otaca i egzegeta u čitavoj kršćanskoj prošloti i danas slaže, da Iv. 21, 25 sadržaje hiperbolu. Medutim prije nego pristupim samom tumačenju, radi boljeg razumijevanja, spomenut ću poznata načela.

Sv. je Ivan pisao historiju, život Isusov, prošlost Njegovu, djela, koja ἐποίησεν.[55] Kad ne bismo tumačili historijski ovaj redak, mogli bi izvrgnuti pogibelji historijski karakter samoga djela, jer ovaj redak je iste vrsti kao i samo djelo, on je rekapitulacija čitavog djela. Protivnici bi izrabili i po svojoj logici »ex singulo ad totum« zaključili, da je Ivanovo Evanđelje sama simbolika, tip, mistika i dr.[56]

Principe, kao sv. Oci,[57] daje nam i dogmatski traktat o inspiraciji. Duh Sveti može govoriti historijski, proročki, didaktički, pjesnički; u kratko: može se služiti svim načinima govora, koje upotrebljavaju ljudi. Ali drugčija je istina historije, drugčija pjesme, drugčija ostalih načina. Svrha i značenje nekog mjesta u sv. Pismu uočit ćemo najbolje, ako pazimo na način, kako je izrečeno, zna-

[51] Comment. in Evang. Sti Johannis, na ovo mjesto.

[52] L'Évangile selon Sainte Jean, na kraju.

[53] Navedeno djelo, bilj. 1. str. 217.

[54] »Većina« velim, ne »svi«, jer neki premda vele, da je hiperbola, ako mjesto tumače o spoznaji, hiperbolu stvarno niječu; djela se Isusova u istinu ne mogu spoznati; čovjek ne može Boga razumjeti, Origen; mikrokozmos, sv. Izidor; futuristički Klofutar; mistične aplikacije i drugo.

[55] Lepin protiv Loisy, Le quatrième Évangile. Acta Apost. Sedis 40 (1907) 383— DB 2112 — EB 182.

[56] Acta Apost. Sedis kao gore 470—478 — DB 2016—2018 — EB 200—202.

[57] Vidi sprijeda sv. Jeronim i sv. Ivan Hrizostom.

čenje riječi, kojima je izrečeno u tekstu, kontekstu i paralelama.[58] *Κόσμος* se uzima u mnogostrukom značenju. U evanđelju sv. Ivana i u značenju *αἰών*.[59] Svakako prvo, literarno značenje je svijet u smislu: zemlja, krug zemaljski, vidljivo, materijalno, realno, prostorno, što objektivno izvan nas postoji.[60] Ako se pak ima uzeti metaforički ili kako drukčije, tada nam je u tekstu već jasno, da je isključeno literarno značenje. *χωρέω, (χῶρος,* spatium), habeo spatium ad recipiendum aliquid vel aliquos, capio; germ.: fassen; dicitur de loco, vase, mensura etc.; a) p r o p r i e Joan *2*, 6; 3 Reg. 7, *26*; J o a n *21*, 25.[61]

Dakle, prema prvotnom značenju ovih dviju riječi, od kojih proizlazi sva teškoća, ne može se *κόσμος* uzeti u smislu mens, intellectus, čovjeka; prema tomu ni *χώρειν* u smislu poznati i razumjeti. Literarno dakle značenje Iv. *21*, *25* je: Isus je toliko mnogo djela učinio, da kad bi se ona jedno po jedno — »redom« opisala, čitav svijet ne bi mogao obuhvatiti napisane knjige.

»Multa profecto Servator noster gessit, multa dixit vel in publicis orationibus vel in privatis colloquiis, quae in nostris evangeliis desiderantur. Quomodo ergo factum est, ut nullum tantarum rerum vestigium ad nos pervenerit? Erantne Apostoli et primi illi discipuli dominicae memoriae adeo negligentes, ut illa penitus non curarint? Ut de illis numquam locuti fuerint? Quodsi sunt locuti, quomodo primi fideles rerum narratarum memoriam in oblivionem penitus abire permiserunt?«[62] Na mnogo mjesta čitamo, da je Isus mnogo rekao i učinio, a da ne saznajemo, što je rekao i učinio.

P a p i j a, hijeropolitanski biskup, učenik sv. Ivana, poznavao je sva četiri Evanđelja. Ipak, u onom glasovitom fragmentu, koji je na grčkom jeziku sačuvan kod Euzebija, Hist. Eccl. III, 39, 3—4,[63] nije se zadovoljio samo čitanjem knjiga o Isusu, nego je nastojao, da čuje, što su govorili učenici Isusovi ili oni, koji su ove slijedili. *οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς μενούσης.* Vjerovao je, da to polazi od samog Spasitelja: *οὐ γὰρ τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρων, ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλὰ τοῖς τἀληθῆ διδάσκουσιν, οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολὰς μνημονεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς παρὰ τοῦ Κυρίου τῇ πίστι δεδομένας καί ἀπ' αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας.*

---

[58] P e s c h, De Inspiratione 1905 (id. 1925) — lib. II. pg. 402 ss.

[59] Vidi bilješku 45. mog članka u Bogosl. Smotri, Br. 1. str. 9. ov. g.

[60] Z o r e l l, Lex. Graec. N. T. (2. ed. 1931), col. 729—731, br. 4) Joan. *21*, *25*.

[61] Isti, kol. 1462—1463.

[62] A l. G. d a F o n s e c a u Verbum Domini *2* (1922) p. 301 pod naslovom »Agrapha« donosi na str. 300—309. neka n o n - s c r i p t a u sv. Pismu, a u Tradiciji se postavljaju u usta kojem biblijskom licu ili samom Spasitelju.

[63] F ü n k, Patres Apostolici I, 350 ss.

IV.

Hiperbola: Mensuram transcendere, excedere, superare; jacio aliquid super, trans; trajectio, eminentia, praestantia, excellentia, excessus, ingens magnitudo, sublimitas, supra modum — — *καθ' ὑπερβολήν* — pervalde, summopere i t. d.[64] Hiperbolu lijepo karakterizira i determinira sv. Augustin,[65] koja je drugim riječima opisana, dozvoljeno uvećanje istine, koje se odmah pozna, a biva prema duhu dotičnog jezika. Ova se figura nalazi u svim jezicima, sviju naroda, kojih poznamo literaturu. Nije isključena od nijednog evropskog jezika, ali navlastito vole orijentalni narodi pretjerivanja i izgrađene hiperbole, tako da u opće njihove izjave treba uvijek uzimati s opreznošću.[66] U hrvatskom jeziku: Manji od makova zrna. Ni koliko bi muha na peru ponijela. Jeste silna vojska u Turaka, svi mi da se u sô prometnemo ,ne bi Turkom ručka osolili.[67] Ni kod Rimljana nije hiperbola bila nepoznata. »Praesertim quum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix coelo capi posse videatur«.[68] »Ferrit aurea sidera clamor«.[69] »Cum sidera tangerem gloria.«[70] I »Non, mihi linguae si centum sint, oraque centum, ferrea vox, omnes scelerum comprehendere formas, omnia poenarum percurrere nomina possim.«[71]

Grci obiluju hiperbolama u svojoj literaturi. Navesti ću samo jednu od poznatih: *ἔστι γὰρ ἀμφοτέροισιν ὀνείδεα μυθήσασθαι πολλὰ μάλ' · οὐδ' ἂν νηῦς ἑκατόζυγος ἄχθος ἄροιτο* ·[72]

König je sakupio razne figure kod mnogih naroda. Tako navađa i mnogo primjera za hiperbole.[73]

Kinez neki, iza putovanja po Europi, pripovijeda svojima u stihovima, što je sve vidio, pa veli: »U Londonu, u Engleskoj su kuće tako visoke, da s njihovih krova možeš pobrati zvijezde na nebu«.[74] Sirska, pa arapska literatura obiluje ovakovim i još većim slikama. »Jašio je na krilima vjetra«[75] ili ona, koju čitamo u pjesmi Amrou-ovoj: Moal-

[64] Zorell, nav. dj. kol. 1363—1364.

[65] Naved. mj. PL 35, 1976.

[66] Vigouroux, Dictionnaire de la Bible, t. V. col. 793 ss.

[67] Petračić - Zagoda, Poetika, školska knjiga za V. razr. gimnazija.

[68] Cicero, Phil. II, 44.

[69] Vergilius, Georg. 1, 318.

[70] Isti, Aen. 2, 488.

[71] Isti, Aen. 7, 625—627.

[72] Homer, Ilijada XX, 246—247. Veličina se lađa mjerila po broju veslača.

[73] König, navedeno mjesto str. 70—77.

[74] Abel Remusat, In Kiao Li (= blizanci), t. I. p. 41 (u lat. prijevodu).

[75] Wenrich 161.

lakat, gdje se opisuje jakost arapskog plemena Tagleb: »Ispunili smo svu zemlju i preuska je za nas;[76] naši brodovi pokrivaju površinu morâ. Svijet je naš, i štogod se rodi, nama pripada.... i nema toga, koji bi se mogao usprotiviti našoj moći. Naša dojenčad istom biva otklonjena s prsiju majka i vidimo već pred njom klečati sa strahopočitanjem najmoćnije heroje svijeta.«[77]

Josip Flavije kad pripovijeda, kako Bog obećaje Jakovu i njegovu potomstvu zemlju Kanaan, veli: »i napunit će more i zemlju i sve, gdjegod sunce svijetli.«[78] I poslije razorenja Jeruzalema po Titu govori o obećanju, koje je Bog dao Jakovu po anđelu protiv onih, koji bi htjeli podjarmiti židovski narod, da »nitko od smrtnika ne će nadmašiti jakošću ovaj rod«.[79] Strabon, čiji tekst donosi Flavije: »Prodrli su u sva mjesta i nemoguće bi bilo naći prostora, koji nije primio židovskog plemena ili da nije zaposjednut po njima.«[80] Rabinska književnost nadmašuje sve dosad navedene primjere. Čudesa i druge pripovijesti, koje se ondje navode, tjeraju čitatelje u smijeh i sažaljenje. Jer i u današnjoj literaturi ima hiperbola, ali tako velike pretjeranosti ipak ne nalazimo. Samo koji primjer bit će dostatan. »Rabbi Johanam veli: Kad bi svi ljudi bili pisari, sva stabla šumska pera, sve vode i mora crnilo, a plavetilo svoda nebeskog pergamena, sve to ne bi dostajalo, da se ispiše nauk i mudrost, koju sam ja primio od svog učitelja«.[81] Drugi, nešto čedniji od prvog, gotovo istim riječima pripovijeda, kako je nemoguće opisati blagost i dubinu srca kneževa.[82] U Talmudu čitamo: »Na prijelazu Crvenog mora pjevale su noseće žene i sami začeci u utrobama majka«.[83] U apokrifima nalazimo najveće hiperbole u opće. Sličnih nema nigdje. Najsmionije hiperbole upotrebljavaju ovi auktori s najvećom lakoćom, što se drugi ne bi nikako usudili činiti. Sibila, nastariji apokrif, oko 150. godine prije Krista, veli: »Totum universum, terra et mare Judaeorum plenum est«.[84] Kad pak apokrifi, osobito oni stariji (a i noviji, koji su židovskog podrijetla one skoro nadmašuju), opisuju židovski narod, njihove sposobnosti i vrline, pa nagradu, koja taj narod čeka, i kazne, koje će druge zateći, teško je to današnjemu čovjeku i čitati, jer je neprobavljivo. I ako zna, da su sve to tropi,

---

[76] V. Genez. 13, 16: »nec poterat eos capere terra...« Ovdje svakako u relativnom smislu.

[77] Memoires sur l'origine et les anciens monuments de la littérature des Arabs. Memoires de l'Academie des Inscriptions, t. 50, p. 260.

[78] Jos. Flav, Antiquitates Judaicae I, XIX, 1.

[79] Isto I, XX, 2.

[80] Isto XIV, VII, 2.

[81] Jalkut, fol. I, 1.

[82] Sabbath, fol. XI, 1.

[83] 6 Sota 30 T.

[84] Sibil. III, 271.

pjesnička upotrebljavanja, nepodnosivo je, jer je šovinizam odvratan i kad je zaodjenut lijepim ruhom. Današnji pisci, osim nekih prebujne fantazije, računaju i opisuju veličine metrima, plohe i prostore kvadratima i kubima, a krijeposti kao i ostale apstraktne pojmove u relativnim odnosima prema priznatim uzorima i opće primljenim definicijama.[85] Nada sve se ističu hiperbolički opisi kozmoloških pojava na koncu svijeta. Ovdje ne vrijedi opći pojam o hiperboli, da je ona smioniji trop. Jer su pretjerane, uzimaju se zato općenito u metaforičkom značenju. Tako na primjer čitamo o strašnim bičevima, koji će potpuno uništiti svijet.[86] Dalje u nastavku (40, 30) se te kazni opetuju, što suponira, da svijet nije uništen. Zvijezde će se vidjeti posred bijela dana. Židovske će majke, kao obično, rađati djecu, a nežidovske — goim — rađat će pse.[87] Iz kamenja će izvirati krv.[88] Zvijeri će ljudima posluživati, a zmije otrovnice poslušat će i pokoravat se nejakoj djeci.[89]

V.

Hiperbola nema samo u svjetovnoj i apokrifnoj literaturi; mnogo ih nalazimo i u sv. Pismu Starog i Novog Zavjeta. Imade ih u pjesničkim, didaktičkim i u čisto historijskim dijelovima. U tumačenju biblijskih hiperbola treba se držati načela o hiperbolama uopće kao i onih o tropima. »I s te strane čuju se mnogo puta objekcije protiv sv. Pisma, ali većinom su bez pravoga temelja s razloga, što se tropi i hiperbole uzimaju u doslovnom smislu riječi.[90] Kao što sam već gore spomenuo, da proizlazi hiperbola i ostali tropi iz duha dotičnog jezika, zato prema navedenom egzegetskom načelu sv. Hrizostoma »Historia cognosconda et proprietas sermonis observanda est«,[91] potrebno je za naš slučaj pripaziti na osebine jezika sv. Pisma.

Primjeri, koje sam naveo u IV. dijelu, su po većini iz semitskih jezika. Novi Zavjet, i ako je pisan grčki,[92] pokazuje i ima čisto semitski način mišljenja i izražavanja. To opaža i slabiji poznavalac semitskih jezika. Naumice sam zato izabrao većinu onih primjera, jer oni ilustriraju to iz bližega. Vrijedno je ujedno spomenuti, da je hebrejski jezik, kao i ostali semitski, u svojem riječniku i pregibanju jako konkretan i materijalan. Apstraktni pojmovi, koji bi samostalno stajali, vrlo su rijetki; i

[85] Za Boga vrijedi apsolutno, koji pojam izražavamo obično superlativom.

[86] Henoch 18, 90.

[87] Sibil. II, 151. 161.

[88] Sibil. III, 803.

[89] Baruh sirski pogl. 73 .

[90] Vigouroux, nav. dj.

[91] PG 56, 158 (nav. bilj. 37).

[92] Ovim ne ulazim u pitanje originalnog jezika sv. Mateja.

apstraktnosti se opisuju konkretnim slikama. I otuda mnogo hiperbola u izrazima.[93]

Ivan 21, 25. je hiperbola. Kao takva nije osamljena u sv. Pismu. Već u knjigama Starog Zavjeta ih susrećemo mnogo, pače više nego li u onim Novog Zavjeta. Gen. 3, 15 veli Bog zmiji: »super pectus tuum gradieris et terram comedes — odmet i prezir«.[94] Gen. 11, 4: »faciamus nobis civitatem et turrim, cujus culmen pertingat ad coelum«. Gen. 13, 16: »Faciamque semen tuum sicut pulverem (tamquam harenam) terrae: si quis potest hominum numerare pulverem terrae, semen quoque tuum numerare poterit«. Na ovo veli sv. Augustin: »... quod et locutione dictum est, quam Graeci vocant hyperbolem: quae utique tropica est, non propria. Quo tamen modo, uti solere Scripturam, nullus qui eam didicit ambigit«.[95] Gen. 29, 31: »Videns autem Deus, quod (Jakov) despiceret Liam...« mjesto »manje ljubi«. Num. 13, 34: »Ibi vidimus monstra quaedam filiorum Enae de genere giganteo: quibus comparati, quasi locustae videbamur«. Na ovo se odnosi Deut. 1, 28: »....et nobis statura procerior: urbes magnae et ad coelum usque munitae...«. Deut. 10, 22, u drugom svom govoru, koji je Mojsije održao preko Jordana narodu Izraelskom, potsjećajući ga na Božja dobročinstva, veli: »In septuaginta animabus descenderunt fratres tui in Aegyptum: et ecce multiplicavit te Dominus tuus sicut astra coeli«.

Možemo dakle zaključiti na duh i način izražanja, rekao bih skoro redovitog, onog naroda, kad toliko primjera hiperbola nalazimo u knjigama, u kojima se nalazi bit zakona i odredba. Ali još više hiperbola nalazimo u drugim knjigama. Na pr. 2 Reg. 10, 5, gdje David oplakuje Saula i Jonatu: »...aquilis velociores, leonibus fortiores«. 3 Reg. 4, 20 slično se opisuje veličina i slava Salamunova i njegova naroda. Psalmi, koje u liturgiji dnevno molimo, nikako nijesu bez hiperbola. Uz ostale stvari, potrebno je i na to pripaziti. Ps. 6, 7: »Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum: lacrymis meis stratum meum rigabo«. Ps. 17, 43: »Et comminuam eos ut pulverem ante faciem venti, ut lutum platearum delebo eos«. Hiperbolične prispodobe Ps. 21, 15: »...factum est cor meum tamquam cera liquiescens... Ps. 63, 3: »Quia exacuerunt ut gladium linguas suas«. Jasne su hiperbole u opisivanju čudesa Velikoga Kralja u Ps. 113, 3. 4.: »Mare vidit et fugit: Jordanis conversus est retrorsum. Montes exultaverunt ut arietes: et colles sicut agni ovium«.

Daleko bih zašao, kad bih iz svake knjige htio navesti samo po jedan primjer. Ali da potvrdim svoju izreku glede duha i načina

---

[93] Joüon, L'Évangile de Notre Seigneur Jésus-Christ, Paris 1930, Avant-propos pp. VII—XXI.

[94] N. B. Ovdje presumiram teološko značenje i tumačenje samih mjesta u Bibliji. Obazirem se samo na literarni izraz. Ova napomena vrijedi i dalje za druga mjesta, osim da inače što spomenem.

[95] De Civitate Dei 16, 21 — PL 40, 99.

izražavanja hebrejskog jezika, pa jer sam naveo primjere iz historijskih i pjesničkih knjiga, neka bude mjesto i za par primjera iz proročkog dijela. Tim više, što je kod proroka jezik elegantniji i u historijskoj hebrejskoj gramatici zauzimlje odlučujući stav. Izaija 14, 7. 8. veli, da se i neživa bića vesele nad propašću Kaldejaca: »Conquievit et siluit omnis terra, gavisa est et exultavit; abietes quoque laetatae sunt super te et cedri Libani«. Iz. 14, 13. opisuje oholost babilonskih kraljeva izrazima, kojima se opisuje oholost sotone: »In coelum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte Testamenti, in lateribus Aquilonis«. O dobrima Novog Zavjeta Iz. 55, 12. veli: »Montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manu«. Iz. 60, 31. navješćuje oslobođenje po Ciru iz ropstva i utjehu: ... qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas ut aquilae«. Jednako kod Jeremije 48, 40; 51, 53; Treni 4, 19; 5, 10; Habakuk 1, 5—11; 2, 11. Joel glasovita hiperbolička parabola o skakavcima i t. d. kod svih proroka i svih knjiga.

Novi Zavjet u tim figurama ne zaostaje za Starim Zavjetom. Ipak moram ustvrditi, da sv. pismo u opće ne dostiže ni profanu, ni apokrifnu literaturu istočnih naroda, ni brojem, ni veličinom hiperbola. Ove biblijske nijesu ni tako teške ni zagonetne, kao istočne; većinom su jasne i bez velikog studija. Osim toga potcrtavam, da se u biblijskim hiperbolama nalaze svi potrebni literarni elementi, kao i u drugim lijepim književnostima, pa ih zato treba tumačiti po istim načelima.

Sv. Matej 6, 3: »... nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua«. 9, 35: »... omnes civitates et castella... omnem languorem et infirmitatem«. 13, 32: »... minimum quidem est omnibus oleribus«.[96] 13, 34. 35: »... et sine parabolis non loquebatur eis«, možda mjesto, da je često govorio u parabolama.[97] O značenju i realnom tumačenju, kako sam prije spomenuo, ovdje nije govor.[98] Premda

---

[96] Vele neki, da u to doba nije bilo u palestinskim vrtovima *λάχανον*, koje bi zbilja imalo manje sjeme od *σίναπις*. Međutim egzegete daju ovom razna značenja. Drugi vele, da je ova poredba bila proverbijalna kod rabina i uzimala se hiperbolički za oznaku sitnosti, malenkosti.

[97] Zorell. nav. dj. kol. 984—985 *παραβολή* osobito br. 3., 4. i 5. comparatio, similitudo. מָשָׁל, חִידָה, מְלִיצָה, ali u ovim slučajevima najbolje odgovara מָשָׁל = sličnost.

Vrlo dobro ilustriraju parabolu susjedni semitski jezici: u arapskom jeziku matsa, maṭa, a znači: kao, sicut, dakle prispodabljanje, poredivanje, comporatio; u asirskom (akadskom) mašalu znači jednak, u smislu prave polovice. מָשָׁל Prov. 26. je *ὁμοίος, ὁμοία, ὡμοιώθη* i slično.

[98] Vidi opasku u bilj. 94.

je govor u parabolama u to doba bio skoro redovit,[99] i Isus se prilagodio psihologiji svojih slušača, jer je ovaj način govora bio podesniji i uspješniji, da ih u svojoj nauci pouči,[100] ipak je ovakova ekskluzivnost prevelika hiperbola. Čitamo inače, da je Isus govorio i bez figura i metafora.[101] Iste riječi nalazimo i kod Mk. 4, 33. 34. Kod Mat. 19, 24. je ista hiperbola, koja se nalazi u Talmudu i Koranu:[102] »Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum coelorum«. 22, 24: »... excolantes culicem, camelum autem deglutientes...«.

Sv. Marko, i ako piše za Rimljane, koji su ga sami molili, »da lakše zapamte propovijedanje Petrovo«,[103] ipak govori palestinskim načinom u raznim figurama. U ostalom sprijeda sam naveo par primjera iz Cicerona i Virgilija, koji jasno pokazuju, da hiperbola nije bila Rimljanima strana i nepoznata. Mk. 1, 33: »et erat omnis civitas congregata ad januam«. 3, 10: »... ita ut irruerent in eum ut illum tangerent quotquat habebant plagas«.

Sv. Luka se u svojim spisima odlikuje jasnoćom. Ostale evandeliste nadmašuje čistoćom jezika. Školovan je čovjek i rodom iz Antiolije, helenista. Ipak se sa svojim slikama, pa i hiperbolama ne razlikuje od ostalih. Mnoge hiperbole su kod njega opetovane, koje se već nalaze u Evandeljima sv. Mateja i Marka. Lk. 2, 37: »... non descendebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die«.[104] 18, 14: »... lapides clamabunt«. 24, 53. »et erant semper in templo« (kao 2, 37). Sv. Pavao jednako. Rimlj. 1,

---

[99] »Familiare est Syris et maxime Palaestinis ad omnem sermonem suum parabolas jungere: ut quod per simplex praeceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem exemplaque teneantur«. Sv. Jeron., In Matth. — PL 26, 132.

[100] Huby S. I., Évangile selon St. Marc, p. 121: »Les paraboles piquaient l'attention, étaient faciles à retenir, présentaient un sens général accessible aux anditeurs«.

[101] Zadnje je vrijeme Jülicher-ova knjiga »Gleichnisreden Jesu«, kojom je zanijekao autentičnost parabola u Evandeljima, i u čemu ga Loisy potpuno slijedio, pobudila i katoličke bibliciste. Ova ih je ponukala, te su nauku Božju divno obranili i obradili u mnogim knjigama i revijama. Medu najznamenitije na tom polju spadaju: Fonck, Lagrange, Sáinz, Buzy, Meinertz, Durand, Prat i t. d.

[102] Isključena je ovisnost Evandelja od Talmuda, kad znamo, da je Talmud palestinski nastao iza Mišne i Tanaita nekako s Tosephtom u 3. i 4. stoljeću. A Talmud babilonski u 5. i 6. stoljeću, za vrijeme Masoreta. Koran pak je nastao u 7. i 8. stoljeću.

[103] Protivno govori sv. Irenej o postanku Markova Evandelja. Cfr. Eus., Hist. Eccl. V, 8, 2 — PG 20, 449 (60).

[104] Langrage-Gramatica, Il Vangelo di Gesù Christo, 1929, p. 31. veli, da je to bilo, jer je Ana imala stan (kao ćeliju) u predvorju hrama. Ne niječem stvari, ali sumnjam... Hiperbola uvijek ostaje.

8: »...quia fides vestra annuntiatur in universo mundo.«[105] Isto Rimlj. 1, 9. 10. »...sine intermissione memoriam vestri facio«, »semper in orationibus«. Efež. 3, 8 nazivlje sebe Pavao najmanjim među svetima, a 1. Tim. 1, 15 prvim griješnikom. Sv. Ivan također, kako u evanđelju, tako i u drugim svojim spisima imade mnogo hiperbola. Osobito ih mnogo susrećemo u proročkim opisima apokalipse, na pr. 6, 13; 16; 18 i dr., u kojima nitko ne vidi poteškoće s literarnog gledišta kao ni u onima kod proroka. Bez dugog promišljanja tumače se spiritualno, traži se metaforički smisao. Bez sumnje, da najviše poteškoća zadaje, prema svim hiperbolama, koje sam spominjao, najveća, koju imam pred očima na koncu evanđelja Iv. 21, 25., koja je objekt ovog mog rada. Težina je ove tim veća, nego svih onih kod proroka i u apokalipsi, jer je ona historijska, i nikako nijesmo slobodni, da joj dajemo metaforički karakter.

VI.

Većina se egzegeta slaže u tvrdnji, da je Iv. 21, 25. hiperbola.[106] U tumačenju smo vidjeli, da se razilaze: neki joj daju potpuno metaforički značaj, drugi bi zapali u čistu simboliku i mistiku; treći neki indeterminirani proročki tip tumačeći sensu litterali 19. stoljeća itd. Ali o tom dosta!

Iv. 21, 25. je hiperbola.[107] Ova hiperbola je historijska; dakako ne bez temelja. Ivan pišući evanđelje je historičar osobe i djela Spasiteljevih. Drugčije u epistolama i apokalipsi. Kao historičar nastoji u svemu biti precizan, svagdje opisuje pojedinosti, govori s brojkama, označuje vrijeme, mjesta, osobe, razgovore i dr. Blagdani: pasha, neomenia, f. tabernaculorum; zimi, ljeti; u Judeji, Galileji, preko Jordana, Jeruzalemu, Betaniji, Nazaretu i t. d. U Kani na svadbi opisuje s minucijoznošću vrijeme čuda, mjesto, uzvanike, razgovore, broj žara, njihovu mjeru i svrhu (2, 1—10), i kao točan hronista završuje 2, 11: »Hoc fecit initium signorum Jesus...« Dalje 4, 43: »Post duos...« 4, 46: »venit ergo iterum in Cana...«. 4, 54: »Hoc iterum secundum signum fecit Jesus..«. I tako kod Ivana svaki završetak odlomka ne samo da je opravdan, nego, bio na oko još veći i temeljitiji, bazira se na onom, što je prethodno pripovijedao. Zato i naša hiperbola 21, 25. nije nikako tako velika,

---

[105] Ovo mjesto sv. Pavla nije jednako onom Lk. 2, 2: »... ut describeretur universus orbis — τὴν οἰκουμένην Zorell, kol. 903 οἰκουμένη 2) e modo loquendi Graecorum et Romanorum. × terra a Graecis Romanisque habitata (opp. barbaria) seu imperium Romanum Lc 2, 2.

[106] V. i bilješku 54.

[107] Sve, što je mjestimice rečeno o tropima, i napose o hiperbolama i njihovu značenju, vrijedi i ovdje.

[108] Mat. 4, 22; Mk 1, 20; Lk 5, 11; Iv. 1, 37.

kakva izgleda na prvi mah. Ivan je bio svjedok i očevidac iz početka javnog djelovanja Isusova[108] i govori samo o djelima, koja je Isus zbilja učinio. I nama samima, kad čitamo marljivo evanđelja, stupaju pred oči bezbrojna djela Isusova.[109]

Ivan jasno pokazuje, da dobro pozna tri starija evanđelja.[110] Osim vanjskih dokaza iz vrlo rane tradicije imademo i unutarnjih. U šestom poglavlju opisuje obećanje Isusovo euharistije, što su sinoptici[111] propustili, dočim ispušta samu ustanovu, jer je više nego dovoljno dokumentovana kod onih i sv. Pavla 1. Kor. 11. Dalje opisuje 4 (5) čuda, kojih ne nalazimo kod sinoptika i više aluzija na druga *σημεῖα* 2, 23; 3, 2; 6, 2; 10, 25. 38; 14, 11; 20, 30 i dr., koja je Isus učinio. »Duplikati«, o kojima kritičari govore kod sinoptika, kod Ivana ne dolaze u obzir, dapače obratno. Već iz shematičnoga prikaza četvrtog evanđelja lako vidimo, da je sv. auktor obradio po sinopticima većinom propuštena djela i zgode. Stoga nije čudo, da na prvi mah nailazimo na poteškoće i prividne kontradikcije. Kritičari već po svom običaju i »po svojoj dužnosti (!)« govore o očevidnim kontradikcijama hronološkim, topografskim, kristološkim i dr.[112] Ivana prema sinopticima, što je suvišno i pobijati. Moje je duboko uvjerenje, da se naša hiperbola Iv. 21, 25. odnosi na sva četiri evanđelja, bez obzira, što Ivan govori samo o svome.

Svi evanđelisti govore na više mjesta, da je Isus mnogo toga učinio, a da ta djela Njegova posebice ne opisuju. Na pr. Sv. Matej 4, 23—25: »et circuibat Jesus totam Galilaeam, docens in synagogis eorum... sanans omnem languorem... et obtulerunt ei omnes.. et sanavit eos«. 8, 16: »Vespere autem facto, obtulerunt ei multos daemonia habentes: et ejiciebat spiritus verbo: et omnes male habentes curavit«. 9, 35: »et circuibat omnes civitates et castella, ...et curans omnem langnorem et infirmitatem«. 11, 2—5: »Joannes autem cum audisset in vinculis opera Christi... caeci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt«. 11, 15: »...et secuti sunt eum multi, et curavit eos omnes«. 13, 54. sugrađani se čude i pitaju: »Unde huic sapientia haec et virtutes«. 13, 58. »et non fecit ibi virtutes multas...« 14, 2: »...virtutes operantur in eo«. 14, 14: »et curavit languidos eorum«. 14, 36: »et quicumque tetigerunt (skutove haljina Isusovih), salvi facti sunt«. 15, 30: »et accesserunt ad eum turbae multae, habentes secum mutos, caecos, claudos, debiles et alios multos: et projecerunt eos ad pedes ejus, et curavit eos...

[109] Fonck, Miracoli del Signore, p. 169. »Facta et dicta Jesu et Apostolorum valent sine restrictione«.

[110] Sv. Iren., Adv. Haer. Eus, H. E. 5, 20. *Ἔπειτα Ἰωάννης ... καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον* Elem. Alex, *Ὑποτυπώσεων* — P G 30, 553 ... *Ἰωάννην ἔσχατον ... πνευματικὸν ποιῆσαι εὐαγγέλιον.*

[111] Cornely, Introd. III, 278—281. Synopsis harmonija Mat., Mk. i Lk. Evanđelja.

[112] Loisy, Le Quatrième Évangile, 2. ed. 1921. p. 66 i sl.

Sv. Marko jednako: 1, 32—34: »...afferebant ad eum omnes male habentes, et daemonia multa ejiciebat.« 1, 39: »...et daemonia ejiciens«. 3, 8: »multitudo magna, audientes, quae faciebat...«. 3, 10: »multos enim sanabat ita ut irruerent in eum ut illum tangerent quotquot habebant plagas. 6, 55. 56... coeperunt in grabatis eos, qui se male habebant, circumferre... in plateis ponebant infirmos... et quotquot tangebant, salvi fiebant«.

Sv. Luka već u uvodu svog evanđelja naglasuje *παρακολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς*, kritički je sve ispitao. Čudesa Isusova zasvjedočena po očevitcima *αὐτόπται* prosuđuje kao stručnjak, liječnik zvanjem,[113] bez primjese subjektivne fikcije i fantazije. I on 4, 40. izjavljuje kao i Marko 1, 32—34, kako je Isus na mnoge bolesnike polagao ruke i liječio ih. 5, 15. prati Isusa mnoštvo bolesnika, da ih izliječi. 6, 17—19: ...et multitudo copiosa plebis ab omni Judaea, et Jerusalem, et maritima, et Tyri, et Sidonis... et sanarentur a languoribus suis. Et qui vexabantur a spiritibus immundis, curabantur. Et omnis turba... et sanabat omnes«. 7, 21: »In ipsa autem hora multos curavit a languoribus, et plagis, et spiritibus malis et caecis multis donavit visum«.[114]

Sv. Ivan takoder drugčije ne govori. Osim već navedenih mjesta, gdje sam aludira na *σημεῖα* pozivlju se na to i Židovi u zapanjenosti 7, 31: »Cristus cum venerit, numquid plura signa faciet, quam quae hic facit?« 9, 16: »Quomodo potest homo peccator haec signa facere?« Neprijatelji nehote sami zato divno svjedoče 11, 47: »Quid facimus, quia hic homo multa signa facit«. 12, 37: »Cum autem tanta signa fecisset«.

Koliko je Isus učinio? Koliko si možemo pretstaviti prema riječima na raznim mjestima u evanđeljima: omnem languorem, omnes, eos, multos sanabat, curabat, curavit, daemones ejecit, quotquot, tanta signa, multa, haec, plura i t. d., i t. d. Koliko djela? Koliko čudesa? Koja riječ, koji broj, koji pojam bi točno izrazio, što je sve Isus učinio. Jest hiperbola Iv. 21, 25., da sav svijet ne bi mogao obuhvatiti knjige, u kojima bi se ispisala sva djela Isusova. Ali u Ivanovim očima, koji je sve ono vidio na svoje oči, sve ono pratio, kad ovo piše, nije baš tako velika, kako se nama čini. Niz neprekinuti Isusovih djela mu je pred očima, pojedinačno se možda već mnogih ne sjeća *ἄλλα πολλά* između tolikih i tako velikih, koja mu obuzimlju duh. Bilo bi ih toliko *ἐὰν γράφηται καθ' ἕν*, per singula, redom, jedno po jedno, jedno za drugim, navevši sve, ne ispustivši niti jedno, *οἶμαι*[115], sav zadubljen, ništa na svijetu u svojoj misli ne vidi, do li nepregledno mnoštvo djela svemogućeg i ljubljenog učitelja. Nemoguća hiperbola postaje lakšom, kad kažem,

---

[113] Eus. Hist. Eccl. III, 4, 16; sv. Jeronim, Ep. ad Damas. 20, 4. i s njima mnogi moderni vele, da se sv. Luka očituje kao liječnik u Evand. 4, 38; 5, 31; 6, 40; 7, 10; 9, 11 i Dj. Ap. 13, 11.

[114] Ovaj se redak u B i Vulgati nalazi u zagradama (V. Bodin-Hetzenauer, N. T. J. Chr., Paris 1918. p. 155).

[115] Sv. Izidor Peluz., nav. mj. — PG 78, 541 ... *ἐκόλασεν*.

da je intenzivnost misli οἶμαι Ivanove na ovom mjestu možda veća, nego li gramatička ekstenzivnost pojedine riječi.

Čitajući evanđelja, gdje govore o sv. Ivanu Krstitelju, primjećujemo, da nam govore vrlo malo (Mat. 3, 1—12 (17); 11, 1—5, 14; Mk. 1, 4—9; Lk. 1, 80; 3, 1—20 (7, 24—30); Iv. 1, 19—34; 3, 22—36). Stalno imade mnogo toga nenapisano, što je sv. Krstitelj Isusov učinio; inače ne bi razumjeli, kako je izvršio svoju misiju. Neka mjesta suponiraju njegovu aktivnost: »Omnes ad eum veniebant, tamquam prophetam eum habebant i t. d. Da je opominjao Heroda (Antipa) »de omnibus malis quae fecit«, izričito nam nije poznato; i tako mnoge stvari. Pretpostaviti moramo, da je sv. preteča dosta vremena propovijeđao »pertransiens a Judaea ad partes Herodis«. Koliko bi o Ivanu imali više, kad bi se sve, ἃ ἐποίησεν opisalo točno, redom, per singula, Καθ' ἕν.[116]

Hiperbola Iv. 21, 25. ostaje uvijek. Knabenbauer[117] u zadnjoj periodi svog djela na ovo mjesto veli: Nonne ibi videtur esse allusio ad tres annos praedicationis Christi?« i upotrebljava zgodu, da o tom iznese i svoje mišljenje, navađajući tekstove Mat. 23, 37: ...quoties volui congregare filios tuos« i ono quoties uzima, da je determinirano kod Lk. 13, 7: »ecce anni tres sunt ex que venio quaerens fructum in ficulnea hac et non invenio«.[118]

---

[116] Ako bi riječi Iv. 21, 25. ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς uzeli u širem smislu, prema značenju ποιέω (Zorell, kol. 1091—1094. declarare se ipsum filium Dei — ἐποίησεν Iv. 19, 7, exerceo legem, praecepta Mat. 7, 21; Iv. 7, 19. misericordiam exhibeo Lk. 1, 72. i t. d.), tada bi se ovaj redak Ivanov odnosio na čudesa, razgovore, pouke i u opće na sve teandričke čine Utjelovljene Riječi, što je sve Ivanu lebdjelo pred očima. U tom smislu neki i uzimaju. Na pr. Sv. Augustin, tract. 44. in Joannem: »Ea quae fecit Dominus noster Jesus Christus, stupenda atque miranda, et opera, et verba sunt: opera, quia facta sunt: verba, quia signa sunt«. Vidi Dr. Kristemaker. — U dosadanjem sam nanizao nekoliko mjesta, kao sinopsu djela Isusovih i Iv. 21, 25. premda hiperbola, ali kako ostaje umanjena. Kako bi se još više umanjila, kad bih nanizao sve govore Isusove, parabole, pouke, podvrgao analizi ona brojna mjesta, gdje čitamo, da je Isus poučavao »in synagogis Galilaeae, in synagogis eorum, per diversa, multa sabbata, multa festa« i t. d., i t. d.

[117] Cursus Script. S., Comm. in Ev. sec. Joanem, p. 603.

[118] Dr. Fr. Zagoda, nav. dj. str. 140: »Nerodna je smokva slika naroda židovskog, komu je Bog dao zakon i proroke i želio, da donosi rodove prave pokore i pobožnosti. Međutim se narod stalno opirao zakonu Božjemu. Napokon šalje Bog Sina svoga, koji je svu svoju neizmjernu ljubav posvetio narodu, da ga obrati. Na žalost mjera nevjere narodne i tvrdoće će se doskora ispuniti, pa će narod stići isti udes, koji stiže nerodnu smokvu. Na prigovor, da bi prema priči u 13, 8. 9, Isus naučavao četiri godine, ne tri, odgovara se, da je ova daljna godina čekanja vrijeme od Uzašašća Isusova do razorenja Jerusalima i raspršenja naroda židovskog.«

S ovim ne ulazim u pitanje trajanja javnog djelovanja Isusovog, premda je za moju tezu od ne male važnosti. Ja, u ostalom dijelim u toj stvari mišljenje najopćenitije. Oni, koji tvrde, da je Isus naučavao samo jednu godinu,[119] imaju Iv. 21, 25. hiperbolu, koju ne znam, mogu li ju riješavati lako. Koji zastupaju hipotezu o dvijema godinama,[120] malo lakše, pogotovo o trima,[121] jer čim vrijeme više raste, hiperbola sve više pada, biva sve manja i manja, kad nam je poznata dobrota Isusova, koji »pertransiit benefaciendo et sanando omnes«[122] i njegova aktivnost.

Moje zaključke potvrđuje i najnovije djelo katoličkog egzegete Tillmann-a[123] i konzervativnog protestanta, koji doslovce veli:

---

[119] Da je Isusovo javno djelovanje trajalo jednu godinu i koji mjesec, prvi od sviju je govorio Klement Aleksandrijski pozivajući se na Lk. 4, 19 (Iz. 61, 2): »Spiritus Domini super me, propter quod unxit me... praedicare annum Domini acceptum... (Strom. 1, 21). Zatim Gaudencije brešijski iz IV. stoljeća, da je Krist kao jednogodišnje vazmeno janje žrtvovan poslije jednogodišnjeg propovijedanja (PL 20, 865), Julije Afrički, Sv. Efrem, Laktancije, sv. Filastrije, sv. Augustin. Od novijih: J. van Bebber, Belser, Fendt, Bonkamp i neki drugi.

[120] Od starijih: sv. Jeronim, sv. Epifanij, sv. Ćiril Aleksandrijski. Od novijih: Prat, Hetzenauer, Lagrange i neki drugi. Ovi polaze sa stanovišta, što Iv. 5, 1. kod ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων riječi ἑορτή ne pretpostavlja određeni član, i taj blagdan židovski prema tome nije pasha niti koji drugi od velikih blagdana. Kodeks 131 specificira blagdan dodajući ἡ σκηνοπεγία.

[121] Većina biblicista, koji se bave sepcijalno biblijskom hronologijom, odlučuju se za mišljenje, da je Isus javno djelovao tri godine. Melito Sardijski, Sv. Ćiril Jerusalimski i mnogi drugi, koje navodi Euzebije. Noviji: Nisius, koij je hipotezi dao današnju formu, Kristemaker sprijeda, Cornely, Fillion, Vigouroux, Knabenbauer, Ruffini, Rosadini, Fonck, Holzmeister, Tischendorf, H. von Soden i mnogo, mnogo drugih. Svi ti i kodeksi ℵCK i mnogi minuskuli postavljaju pred ἑορτή određeni artikul ἡ. Ove slijede B D G Φ i drugi. Kodeks Λ specificira dodav između τῶν i Ἰουδαίων riječ ἀζύμων I tako je ovaj blagdan određen, svima dobro poznat, pasha.

Osim ostalih razloga, koje ovi auktori navode o četirim pashama u evanđelju sv. Ivana, nemoguće je sve, što evanđelje pripovijeda, pomisliti, da se je dogodilo u jednoj godini. Vrlo je teško svrstati u dvije godine, lagano pak u tri — bez obzira na ono, što nije napisano. Sve ovo zahtijeva i prostor i vrijeme. Sama tolika putovanja nije mogao Spasitelj u kratko vrijeme izvršiti, naučavati i čudesa činiti u svim dijelovima Judeje, preko Samarije, u Galileji, Pereji, oko Tira i Sidona i sve do Primorja.

[122] Dj. Ap. 10, 31.

[123] Tillmann, Das Johannes-Evangelium, Bonn 1931. U »Vorwort zur ersten Aufgabe« se pozivlje na sv. Aug. 36, 5. — To je nam poznato mjesto PL 35, 410.

»Änliche Gedanken beschleichen unwillkürlich den Ausleger, wenn er, hier angekommen, im vollen Gefühl der Unzulänglichkeit dessen, was er dem Leser geboten hat, die Feder aus der Hand legt«.[124]

✶

Sv. je Ivan poznavao prije izdana tri evanđelja. Ali osim toga, da ona upotpuni i udovolji molbama efeških prijatelja,[125] i dade im oružje protiv heretika, koje je sam pobijao,[126] njegov je cilj u glavnom apologetski. Dokazati je htio Ivan, da je Isus Bog, Sin Božji, obećani Spasitelj, Mesija — Krist, kojega su proroci naviještali i koji je za nas postao čovjekom.[127] Na što veli sv. Augustin: »Tres priores evangelistas tamquam cum homine Domino in terra deambulasse et de divinitate pauca dixisse, Joannem autem non solum super omnem exercitum Angelorum et ad eum pervenisse per quem facta sint omnia«.[128] Zato veli sv. Ivan već u početku: »Et vidimus[129] gloriam ejus quasi Unigeniti a Patre«, i tu slavu Jedinorođenog Sina Božjeg pokazuje u svom historijskom djelu vanjskim činjenicama: riječima i djelima Isusovim. Da dokaže svoju tezu je izabrao važnija i povjerljivija fakta: govore i čudesa, kojima su on, apostoli i mnogi drugi prisustvovali kao svjedoci: vidimus — scimus. Mimo proročanstva, koja su se zbila na Isusu i koja dokazuju, da je On »željno očekivani svim narodima«,[130] Isus je to sam dokazao, jer »numquam sic locutus est lomo«,[131] a svoj nauk potvrdio tolikim čudesima, da nevjerni Židovi nijesu toliko ni očekivali »Christus cum venerit, numquid plura signa *σημεῖα*[132] faciet quam quae hic facit?«[133] I apostolima je dao tu vlast,[134] da svoje propovijedanje – *κήρυγμα, κηρύσσω, ἐκήρυξαν*[135] čudesima – *σημεία* –

---

[124] Th. Zahn, Das Evang. des Joh., Leipzig 1921. S. 707.

[125] Klem. Aleks. kod Euz, Hist. Eccl. VI, 14.

[126] Sv. Irenej, Contra Haereses III, 3.

[127] Iv. 1, 14.

[128] Sv. Aug., De consensu Evangelistarum; In Joannem tract. 36. — PL 35, 410.

[129] V. i bilj. 10.

[130] Agej 2, 8.

[131] Iv. 7, 46.

[132] Zorell, nav. dj., kol. 1198 *σημεῖον* 1) id quo aliquis, aliquid dignoscitur... 2) signum = eventus mirandus ac praeter solitum naturae cursum accidens; miraculum a Deo effectum aut a Christo, apostolis etc. patratum.

[133] Iv. 7, 31.

[134] Mat. 10, 8.

[135] Zorell, nav. dj., kol. 706 *κηρύσσω* 1) tamquam praeco aliquod annuntio, i. e. cum quadam auctoritate mihi ad hoc collata et cum quadam sollemnitate (Hom. ss.); in NT de legatis divinis... a) absolute: praeconium facio, praedico quae praedicare jussus sum... b) fere ita ut conotetur [illegible] exhortationis ad hanc rem amplectendam, faciendam etc. c) praeconium facio, auditores edocens de aliquo quem noscant ac sequantur.

potvrde.[136] Apostol se naroda, da svoje Božansko poslanje dokaže, pozivlje na svoja signa, prodigia, virtutes – σημεῖα, τέρατα, δυνάμεις Samo contra rationem bi bilo nijekati ona čudesna djela Isusova, što se nijesu usudili ni savremeni neprijatelji,[138] nego, multi... viderant, quae fecit Jesus, crediderunt in eum«.[139] Premda je Isus radio većinom kod siromašnih,[140] i bogataši Mu se sami približuju[141] priznavajući Ga Bogom, i »ex principibus multi crediderunt in eum«.[142] Što su čudesa koja je Isus učinio većinom nad bijednicima, bolesnicima i opsjednutima, dokaz su samilosti i ljubavi Isusove prema ovima. Isus je sam ocrtao tu svoju glavnu karakteristiku u slici milosrdnog Samaritanca.[143] I apostoli tu ljubav Učiteljevu osobito ističu, jer je On Utjelovljena Božanska Ljubav — Deus charitas est.[144] Imade i drugih čudesa, koja nijesu samo nad bolesnicima i nevoljnima u opće. Sva, sva bez razlike dokazuju Isusovu Božansku moć, pokazuju ga Sinom Božjim, Bogom samim. I tu moć, tu veličinu htio bi ocrtati sv. Ivan što dostojnije. Ali, jer je Isus u svojim djelima[145] neobuhvativ, Ivan je kod toga nesposoban, da sve iznese, što je na svoje oči vidio. Toga je toliko, da nezna, kad bi svršio pisati, kamo bi sve ispisao, kamo li sve ispisane knjige smjestio, jer pred mnoštvom, veličinom ovom οἶμαι, da je svijet premelan, da bi mogao obuhvatiti knjige, koje bi se imale napisati.[146]

---

[136] Mk. 16, 20.

[137] 2 Kor. 12, 12.

[138] Iv. 12, 18. 19.

[139] Iv. 11, 45.

[140] Mat. 11, 5; Lk. 4, 18.

[141] Iv. 3, 2 s.

[142] Iv. 12, 42.

[143] Lk. 10, 30—37.

[144] 1 Iv. 4, 16.

[145] »Qua Homo - Jesus«!

[146] Pred očima treba imati i sintaktičku konstrukciju Iv. 21, 25. Nije ovdje *apsolutni govor: knjige o djelima Isusovim napisane, svijet ih ne može obuhvatiti*, nego je tu kondicija ἐὰν γράφηται — probabilna kondicija. Kondicija bi se apodoze mogla, imala, trebala, morala ispuniti — sav svijet ne može obuhvatiti napisane knjige — onda, kad bi se prije — vremenski i sintaktički — *ostvarila protaza — da se napišu sva* djela redom καθ' ἕν. Realnost se ne isključuje. Nego dvostruko je stanovište s kojeg se ovaj redak promatra: Ivanu su pred očima velika i mnogobrojna djela Isusova ἄλλα πολλά koja ne može ispisati. Nas zapanjuje *ono što Ivan sekundarno ističe: možda, mislim* οἶμαι, ne brine se za *ono* što slijedi gledom na svijet. Ivanu su realna djela Isusova, koja pozna, glavna, a nama je realni svijet ishodište promatranja. Ivan je u pravu, jer primarnu misao ističe u protazi.

Drugčije je u Apokalipsi 5, 3. 4., gdje se ne ističe nikakav uvjet. Apsolutno se niječe (ne sa μή, ut) οὐδείς ἐδύνατο — da bi koji mogao, ili εὑρέθη — da bi se našao, da knjigu otvori ili vidi ἀνοῖξαι οὔτε βλέπειν.

Benediktinska opatija na Košljunu.

O. Vladislav Brusić.

Ostrvce Košljun u Košljunskoj drazi blizu grada Krka zovu latinske isprave iz srednjega i ranijeg novog vijeka redovito C a s t e l l i o, a rijede C a s t i l l i o. Uz ovaj redoviti latinski naziv nailazimo u latinski pisanoj dukali Leonarda Laureatan iz god. 1504. i na naziv C o s s g l i o n. Mi mislimo, da ovaj naziv nije drugo nego latinizirani hrvatski naziv Košljun. Ovako se zvao hrvatski mali gori spomenuti otočić, bez sumnje, već u ono doba. Što se pak tiče talijanskog naziva, poznato nam je, da Antun Vinciguerra otočić Košljun zove u jednoj svojoj talijanski pisanoj relaciji slavnoj mletačkoj gospodi iz god. 1481. C a s t e g l i o n, dok ga opet u jednom privatnom pismu iz iste godine nazivlje C a s s i o n. Napomenuti nam je i to, da neki svjedoci svjedočeći god. 1520. u parnici glede oporuke Katarine Frankopan zovu Košljun u svom mletačkom narječju C u r s i o n i C o r s i o n. Danas su za isti otočić u porabi samo nazivi: K o š l j u n hrvatski, C a s s i o n e talijanski i C a s t i l l i o latinski.

Značajno je, da na ovaj isti naziv naiazimo još na dva mjesta na našem gornjem primorju, na našim otocima. Na otoku Rabu seljaci sela Barbat zovu Košljun jedno brdo, koje se ispinje iznad kraja, kojega oni zovu Postrana, a na otoku Pagu zove se Košljun (tal. Val Cassione) zapadna luka grada Paga.

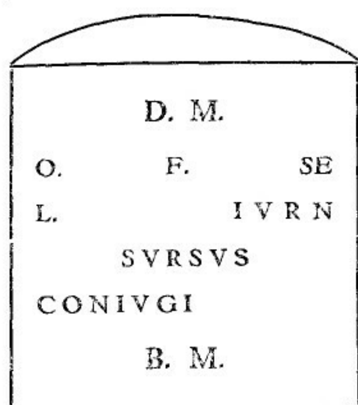
Općenito se drži, da se korjen ili osnova svih ovih naziva nalazi u latinskoj riječi C a s t e l l u m, što hrvatski znači utvrda, utvrđeno mjesto, K a š t e l.

Ant. Impastari iznesao je u svojoj nama već poznatoj knjižici »Otočić Košljun« jedno novo i originalno etimološko tumačenje hrvatskog naziva Košljun i talijanskog Cassione. On misli, da se korjen ovim nazivima neima tražiti u latinskoj riječi C a s t e l l u m već u grčkoj κασσύω što bi hrvatski značilo nagomilati (tal. ammassare, ammontichiare).[1]

Najstarija prošlost ostrvca Košljuna nama je nepoznata. Mi ne znamo čiji je on nekad bio posjed. U samostanskoj se knjižnici

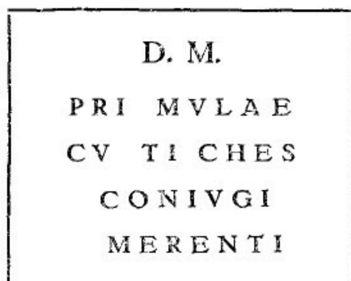
---

[1] A Impastari o. c. str. 12.

na Košljunu čuvaju danas dva rimska spomenika s natpisima. To s dva nadgrobna stećka (cippus). Na jednom od njih čita se ovaj natpis:

Stećak s ovim natpisom nalazio se je sve do nedavna na vrhu pročelja samostanske crkve, kamo ga smjestiše po svoj prilici još god. 1523., kad je bilo dovršeno zidanje crkve, kao podnožje, na kojem je bio pričvršćen željezni križ. U novije doba bio je dignut i prenesen, da se bolje sačuva, u samostansku biblioteku, zajedno s jednim drugim iz samostanskog vrta, gdje se od duže vremena nalazio, na kojem je ovaj natpis:

Mi ne znamo, jesu li ova dva rimska nadgrobna spomenika nađena na Košljunu ili su pak ovamo od druguda donešena i upotrebljena kao građevni materijal kod novijih gradnja. U prvom slučaju mi bismo u njima imali dva veoma važna i značajna spomenika iz najudaljenije prošlosti našega otočića, iz staroga vijeka, iz rimske dobe. Iz njih bismo mogli zaključiti, da je Košljun već u ono doba bio zanimiv. Možda je u onoj davnoj prošlosti bio u posjedu kakovog mogućnika, koji je na njemu imao svoj zaselak, svoje voćnjake (pomarium) sa grobnicama svojih pokojnika. Ipak nama se samima ovaj zaključak čini presmion. I zato ne prihvaćamo sličnog zaključka A. Impastarija,[2] nego rađe držimo, da su ova dva rimska spomenika negdje drugdje nađena i ovamo donešena.

Mi nemamo nikakvih vijesti o Košljunu ni iz ranijeg srednjeg vijeka, pa zato i ne možemo kroz cijelo to dugo razdoblje o njemu ništa stalno kazati. Ipak nam se čini, kao stvar veoma vjerojatna, da su stanovnici otočića Košljuna već u ranijem srednjem vijeku bili p u s t i n j a c i, ljudi, koje je na malen i samotni otočić domamila tišina i koji su ovdje prolazili dane u molitvi i postu. Njihovi stanovi bile su male pustinjačke kolibice, uz koje su gradili i zajedničku bogomolju, koju su dali posvetiti B. D. M a r i j i (Sta. M a r i a G l o r i o s a). Uza sve to ne odbacujemo ni mnijenje onih, koji misle, da se je otočić Košljun sve negdje do u kasniji srednji vijek nalazio u posjedu nekog bogatog mogućnika, koji je na Košljunu

[2] A. Impastari: o. c. p. 22.

imao svoj kaštio ili zamak, odakle je i poteklo ime otočića Castillio, Košljun, Cassione. Ovo mnijenje, čini se, da ima svoj oslon i u priči *»o postanku otočića Košljuna i Košljunske Drage«.*

U Rječniku Jugoslavenske Akademije u Zagrebu u svesku 20 pod riječju Košljun kaže se, da je ovo ime otočića, koji se nalazi blizu grada Krka (I. Milčetić). Nadalje se veli, da se Košljun spominje već u XIII. vijeku, kada se spominje neki gospodin Rodreg od Negrinjana i Košljuna (Mon. Croat. 36./1275). Odavle bi mogao tkogod zaključiti, da je gore spomenuti gosp. Rodreg bio onaj bogati mogućnik, komu je uz posjed, što se nalazio u kraju zvanom Nigrinjan (valjda Nigrit, koji se proteže na istok od Konoba, kraja koji se nalazi na ulazu u Košljunsku dragu s istočne strane) pripadao otočić Košljun; ali to ne može da stoji, jer je u ono doba Košljun bio benediktovska opatija sv. Marije (Sta. Maria Gloriosa).

Kad su se redovnici benediktovci nastanili na otočiću Košljunu i ondje uredili opatiju svoga reda, to nam nije poznato. Sudeći po pravilima i konstitucijama, po kojima se upravljala Košljunska opatija, ona je pripadala kasinskoj benediktovskoj kongregaciji. (Congregatio s. Benedikti de Monte Cassino). Ovoj su benediktovskoj kongregaciji pripadale i sve ostale opatije benediktovske na našim obalama i na našim otocima. Najstarija od svih ovih opatija, regbi, da je bila ona sv. Krizogona u Zadru. Crkvu i samostan sv. Krizogona u ovom gradu bili su negdje drugom polovicom X. stoljeća napustili neki redovnici monasi, a god. 980. obnovili su obje biskup zadarski Anastazije i Majus zadarski prior ili načelnik i prokonzul čitave Dalmacije. Onda su sve skupa predali monahu Madiju, kojega su pozvali iz Monte Cassina naredivši mu da ovdje u Zadru, u darovanom mu samostanu, uredi život po uzoru velike benediktovske opatije na brdu Cassinu.[3] Iz ovog samostana sv. Krizogona u Zadru proširila se brzo reforma monaškog života na sve lavre i samostane, koji su se do onda u nas nalazili. Ona je dala također novog zamaha procvatu redovničkog života u našim stranama, na primorju i otocima i bližeg povoda zidanju novih opatija.

Kad je god. 1153. krčki biskup Petar, kako doznajemo iz njegova pisma u Farlatiju,[4] utemeljio novi samostan sv. Martina na Krku, u svojoj biskupiji, i nastanio u njemu redovnike, koje je pozvao iz samostana sv. Ciprijana u Metimni (s. Ciprianus in Methaumansi) i sv. Benedikta na Padu (s. Benedicti in Pado vetulo), bilo je već redovnika ili monaha i samostana na otoku Krku. Biskup

---

[3] Farlati: Illyricum sacrum V. 41.

[4] »religiositatem, vitequae honestatem cognoscentes, et eorum sanctissimis disciplinis nostra monasteria institui, et in melius provehi cupientes.« Farlati: o. c. V. 639 T. Smičiklas, Codex Dipl. Vol. II. str. 204., 198.

Petar u svom pismu, ili darovnici izričito veli, da je on pozvao spomenute redovnike da se nastane u njegovom samostanu zato, jer pozna njihov uzoriti život i jer bi htio da se prema njihovim svetim zakonima preustroje i na novi život preporode samostani, koji već postoje u njegovoj biskupiji. Žao nam je, da biskup Petar nije zabilježio u svojoj darovnici onih samostana, koji su već prije samostana sv. Martina postajali u njegovoj biskupiji, i koje on zove »našim samostanima« (nostra monasteria). Mi mislimo, da se je među onim samostanima uz samostan sv. Lucije kod Baške, za koji sigurno znamo, da je postajao u doba kralja Zvonimira, nalazio i samostan na Košljunu.

Benediktovski samostan na Košljunu postajao je svakako i bez sumnje g. 1186. Na darovnici krčkog biskupa Ivana iz iste godine, kojom dariva benediktovskom samostanu sv. Ciprijana na otoku Muranu u Mlecima mnoga svoja dobra i crkvu sv. Ivana Krstitelja, koju je dao sagraditi, i koju je sam posvetio, a koja se nalazi u gradu Krku na mjestu, što se zove Portasuso, između 43 svjedoka, koji su potpisali istu darovnicu nalazi se potpisan i Ivan, opat iz Košljuna (Ego Johannes Abbas de Castelione tt. ss.). Ova isprava je za nas od veoma velike važnosti. U njoj nam se sačuvalo do danas ime prvog poznatog opata sv. Marije na Košljunu. Iz nje saznajemo također, da je benediktovski samostan na Košljunu bio posve neovisna opatija sa svojim neovisnim opatom, a ne kakav mali hospicij (cella, praepositura, obedientia, prioratus, monasteriolum).[5]

Košljanska je opatija sv. Marije bila veoma bogata. Njezini posjedi: polja, oranice, vinogradi ili brajde, livade i sjenokoše i šume ili drmuni bili su rasijani po čitavom otoku Krku. Tako su njezine zemlje u vrbovskom polju graničile sa zemljama, što ih je god. 1323. knez Nikola Frankopan poklonio skupa sa svojom crkvicom posvećenom sv. Nikoli, koju je on sagradio na Ravazniku, redovnicima sv. Ciprijana na Muranu u Mlecima. Papa je Inocent III. god. 1215. izdao posebno pismo, kojim prima u svoju zaštitu opata sv. Marije na Košljunu i pozivlje ga, da mu podnese na potvrdu popis svih dobara svojeg samostana. Od ovog pisma sačuvao se samo kratki sadržaj, u kojem nije spomenuto ime opata.[5]

Novi dobročinitelji ostavljali su košljunskoj opatiji nove posjede i tako se samostanski posjed sve više uvećavao. God. 1271. na 12. rujna dala je obnoviti svoju oporuku učinjenu 16. veljače iste godine neka gospođa Spreza de Dominico iz grada Krka. U oporuci spomenula se pobožna žena i samostana sv. Marije na Košljunu. Među ostalim nabožnim zadušbinama, koje u svojoj oporuci ostavlja veli, da ostavlja: samostanima sv. Mihovila u Krku,

[5] Mabilon in Praefat. ad saec. V. Act. SS. Benedict. § 4. num 53. apud Farlati. III. Sac. T. V. 44.

[6] Theiner: Vet. Mon. Slav. Mer. T. I. 54.

sv. Marije na Košljunu, sv. Lovrenca i sv. Ivana u Krku, svakom po 5 malih solida.[7]

Benediktovska je opatija sv. Marije na Košljunu bila do pod konac XIII. stoljeća na glasu toga radi, što je strogo opsluživala redovnička pravila. Krivnjom opata, koji su njome upravljali pri samom koncu XIII. i početkom XIV. stoljeća, nestalo je malo po malo prvašnje stege. Monasima za njihov rasipan život nijesu dostajali inače bogati samostanski prihodi. Da uzmognu udovoljiti svojim zahtjevima, prodali su mnogo samostanskog zemljišta. Najveća nesreća po samostan bila je u tomu, što su ovamo bili pribjegli i nastanili se neki redovnici apostate, bjegunci iz nekih drugih samostana. Sve ovo urodilo je najžalosnijim posljedicama. Crkva i služba božja u crkvi najgore su prolazile. O svemu, što se na Košljunu zbivalo za onih tužnih dana biskup krčki Toma obavjestio je god. 1308. papinskog legata za Dalmaciju kardinala Gentila. U svom pismu potužio se biskup Toma legatu Gentilu i na veoma jadno ekonomsko stanje svoje menze. Dobivši papinski legat Tomino pismo i u isto doba ono košljunskog opata, u kojem se odriče opatske časti, javi posebnom odlukom biskupu Tomi, da na temelju ovlasti, što ih ima od sv. Stolice dokida košljunsku opatiju i određuje da se sva njezina dobra priključe siromašnoj menzi krčke biskupije. Istodobno naređuje samomu Tomi, da poradi oko toga, nebi li kako natrag dobio i ona dobra Opatije, koja su bez potrebitih ovlasti bila prodana. Ali inače neka znade da se on i njegovi nasljednici moraju brinuti za to, da se nebi na Košljunu zapustila služba božja i druge običajne službe. Dapače mu naređuje, da ondje namjesti shodne službenike, i neka se stara za uzdržavanje samostana. A usto neka odmah iz samostana odstrani nedostojne monahe i sve one, koje ondje nađe.[8]

---

[7] »deinde dimitto monasterio Sancti Michaelis, monasterio sancte Marie de Castillione, monasterio sancti Laurentii et monasterio sancti Johannis solidos quinque parvorum pro uno quoque. T. Smičiklas: Cod. Dip. Vol. V. 605. 54.

[8] »Sane monasterio sante Marie de Castellione ordinis sancti Benedicti tue diecesis vigere solito hactenus observantia regulari, bonisque plurimis ad subtentationem et illo Christo famulantium habundare, quod nunc propter defectum et ignaviam eorum, qui ei pro tempore prefuerunt, et monachorum immo apostatorum et fugitivorum, ad tempus morantium in eodem, a quibus etiam in illo veneratione condigno non colitur divine gloria maiestatis, sic in spiritualibus et temporalibus noscitur miserabiliter diminutum, quod nisi ei celeriter succuratur, antequam in residuum bonorum ipsius consumptiva sciutillula debachetur vix adicere poterit, ut resurgat, per liberam resignationem dilecti in Christo filii fratris, Thome, qui gerebat se pro abbate dicti monasterii in manibus nostris sponte factam et a nobis receptam, vacante, nos, volentes non tam tuis, quam successorum tuorum episcoporum Veglensium, qui protempore fuerint, nec non eiusdem monasterii commodis in hac parte utiliter provideri, mona-

Istog dana pisao je legat Gentile takoder opatu sv. Mihovila u gradu Krku i Arcidjakonu krčkog kaptola. Odreduje da budu oni dvojica ovršitelji njegovog pisma pisanog biskupu Tomi t. j. da ga oni uvedu u posjed košljunske opatije i svih njezinih posjeda.[9]

Jesu li ovršitelji ispunili sve, što im je kardinal legat naložio, i da li bijaše benediktovska opatija na Košljunu zbilja ispražnjena od redovnika, te po tom njezina dobra priključena menzi biskupa Tome u Krku i njegovih nasljednika, to ne znamo. Ali znamo to, da ako su onom prigodom bili redovnici benediktovci odstranjeni iz Košljuna, da su se opet na Košljun povratili. Na koji način se to dogodilo ne znamo. Možda na njihov utok proti odredbama legata Gentila u Rim. Ne znamo ni to, kada je uslijedio njihov povratak na Košljun, da li odmah ili tek nakon više godina. Svakako god. 1331 benediktovci bili su na Košljunu i opatom im je bio neki fra Vid. Prama jednoj ispravi iz 2. aprila 1331. opat Vid dao je jednu samostansku dolinu u kraju Veltre marini(?) na uvijek uz obična podavanja Mateju Gambelariju. Izvornik ove isprave na koži nalazi se u samostanskom arhivu, a uspjela fotografija u arhivu jugoslavenske akademije.[10]

Do nazad malo godina nalazila se u samostanskom groblju na Košljunu prislonjena uza zid jedna nadgrobna ploča iz bijelog

sterium ipsum cum omnibus juribus, jurisdictionibus possessionibus, bonis et pertinentiis suis, predicte mense episcopali Veglensi in perpetuum annectimus et unimus... Proviso, quod in eodem monasterio servitores idonei deputentur, ac divinus cultus et animarum cura, si eidem monasterio imminet, in eo nullatenus negligantur. Quodque tu et successores predicti studeatis bona et jura prefati monasterii servare penitus illibata, ac deperdita et alienata illicite pro posse ad jus et proprietatem eijusdem monasterii legitime revocare; monachos vero, si qui presentialiter in eodem monasterio commorantur in aliis locis et monasteriis consimilis ordinis tue et aliorum diecesium propinquarum, per te vel per alium seu alios auctoritate nostra studeas colocare.« Cod. Dip. VIII. p. 167. 158.

[9] »In corporalem possessionem prefati monasterii... inducatis«. Idem p. 168.

[10] »In civitate Vegle in via publica apud domum Fumie quondam Marii de Macco,.... Ibique frater Vitus abbas monasterii sancte Marie Castellionis per se et suos successores ac vice et nomine dicti monasterii concessit in perpetuum et locavit Matheo filio condam Francisci Marci Gambalerii pro se suis heredibus et successoribus recipienti pro certo reddito infrascripto sive affictu unam vallem sitam in contrata Veltre marini... Et hoc ideo quia e converso prefatus Matheus per se (et) suos heredes et successores promisit et convenit eidem abbati pro se et suis successoribus ac vice et nomine dicti monasterii stipulantis dare omni anno in perpetuum (et) monasterium predictum portare suis expensis nomine affictus dicte vallis quatuor starios boni vini musti tempore vendemiorum, que omnia et singula supra et infrascripta promiserunt dicte partes.« (Original snimljen i štampan zauzimanjem popa Vinka Premude). T. Smičiklas: Cod. Dipl. IX. 547. 444.

zrnatog vapnenca. U gornjem dijelu bila je urešena grbom s mitrom, križem i pastirskom palicom (insignia abbatialia). U donjem pak dijelu bio je uklesan oduži latinski natpis. Ove ploče danas više nema. Po svoj prilici su iz nje priredili kakav škaf za pranje tanjura ili čaša. Otac fra Donat Fabijanić veli u svojem djelu: »Storia dei Fratti Minori in Dalmatia e Bossnia«, da je bila dignuta sa pločnika u staroj crkvi. Srećom je zabilježio i natpis, koji se nalazio na toj ploči. I tako nam je spasio i uspomeni sačuvao ime opata Franje, koji upravljaše košljunskom opatijom sv. Marije na izmaku prve polovice XIV. stoljeća i umro je god. 1350.[11]

God. 1362. bila je opatija sv. Marije na Košljunu ponovno ispražnjena, jer je njezinoga opata Nikolu papa Inocent VI. imenovao opatom sv. Petra na Rabu. Pravo, da popuni ispražnjeno mjesto, išlo je ovoga puta rimsku stolicu. I Inocent papa VI. posebnom poveljom iz Avinjona dne 22. ožujka 1362. imenova opatom na Košljunu oca fra Vilima od sv. Germana (Guillelnum de s. Germano), monaha kasinske opatije. Fra Vilim bio je svećenik zavjetovan u benediktovskom redu. Iz izvješća vjerodostojnog svjedoka papi bio je poznat radi njegove ljubavi napram svome redu i radi velikog znanja i čistoće života, kao i radi mnogih drugih zasluga i vrlina.[12] Papa Inocent se nada, da će novoimenovani opat Vilim mudro i pametno upravljati povjerenom mu opatijom, i da će se ona pod njegovom mudrom upravom podići no novog sjaja. Ne znamo, jesu li se nade pape Inocenta, što ih polagaše u opata fra Vilima, ispunile. Ne znamo, ni koliko je godina fra Vilim upravljao povjerenom mu opatijom, ni kada je umro, i dali je umro kao opat na Košljunu.

God. 1374. bio je na Košljunu opat neki Černe. Prema jednoj ispravi, koju smo našli u kodeksu isprava Nikole Kurtarolo, koji je koncem XIV. stoljeća bio notar u Rabu, imao je ovaj opat Crne da isplati nekakav dug nekom Zaninu pk. Flaskona u Rabu. I ovaj je pred svjedocima Klementom de Presbitero, Kristoforom de Domaldo i Frankolom iz Krka dne 15. veljače iste godine odredio svoga brata Jurja, da kao njegov prokurator primi i utjera od istog opata 119 libra, što mu ih on duguje.[12]

---

[11] Natpis na grobu opata Frana: S.V,E . OBITV . PRI . FRANCISCI . ABAT . HVIS . MONASTERII . MCCCL . DIE MENS . S . F . Fabijanich vol. II. p. 143. Regbi, da nije pravo prepisan.

[12] »Ad te monachum ecclesie Cassinensis dicti ordinis, ordinem ipsum expresse professum et in sacerdotio constitutum, cui de religionis zelo, litterarum scientia, vite munditia, et aliis multiplicium virtutum meritis apud nos fide digno testimonio perhibentur direximus oculos nostre mentis.... teque illi preficimus in abbatem, curam et administrationem ipsius monasterii sancte Marie tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo in illo qui dat gratiam et largitur premia confidentes, quod dextera domini tibi assistente propitia prefatum monasterium per tue circumspectionis industriam prospere dirigetur et salubria, dante domino suscipiat incrementa.« A. Theiner Vet. Mon. Slav. Mer. Tom. I. p. 244. n. 335.

Zadnji redovnički opat opatije sv. Marije na Košljunu spominje se neki fra Dominik. Ime ovoga opata sačuvalo se u tri nama poznate isprave. U dvjema dolazi Dominik potpisan samo kao svjedok: brat Dominik opat Košljunski i Dominik opat sv. Marije na Košljunu (Frater Dominicus abbas Castillionis i Dominicus abbas s. Mariae de Castillione). Prva od ovih isprava pisana je 15. ožujka 1419., a druga 10. lipnja 1421. Opat Dominik bio bi još u životu i na 18. listopada 1435. On je onda u gradu Krku u dvorani biskupske palače sa strane od mora (Vegle in Sala Episcopii a mari) sklapao ugovor s nekim Antunom Presoli iz Dobrinja. Tomu prisustvovao je uz druge svjedoke i krčki biskup Nikola. Iz ugovora saznajemo, da je opat fra Dominik rečenom Antunu Presoli pozajmio nešto novaca i da mu je dao na pašu i čuvanje tri glave konjske i jednu ovcu nuklicu (agnum aniculum) uz pogodbu, da primalac najprije isplati pozajmljene 24 livre, a potom će stranke prirast od živa dijeliti prema običajima otoka Krka.[13]

Kad je umro opat Dominik nije nam poznato. Svakako 16. svibnja 1438. nije bio više u životu. Iz tajnih spisa vijeća umoljenih u Mlecima (Secreta Consilii rogatorum) znamo, da, kad su gore spomenutog dana i godine bili poslani iz Mletaka na dvor kralja ugarskoga Sigismunda izvanredni poslanici Orsat Justinian i Frano Bono radi veoma važnih posala, među ostalim uputama primili su i ovu: da porade oko toga, e bi im kralj izdao preporučno pismo za knezove krčke i senjske, u kojem bi ih nagovorio, da dozvole, da Don Lovre Michaelis iz Mletaka, dosadašnji prior sv. Petra u

---

[12/1] »et recipiendum omne id et quodcumque a fratre Cerne Venerabili religioso Abate Monasterii Sante Marie de Castelion veglensis dioecesis sibi debetur pro vigore unius plezarie pro dicto abate per ipsum constitute et salute judici Jacobo de libris centum. Item vigore unius septi de manupropria ipsius Abatis, de certis stampis argenteis de valore librorum XIX sibi cessis per ipsum ser Zaninum« (list 96.).

[13] 1435. 18. list. u Krku: »Ibique Antonius Presoli de Dobrigno pro se et suos heredes fuit sanus et confessus est habuisse et percepisse ad pascendum et custodiendum ad bonam societatem et ad recipiendos denarios sexdecim usque ad viginti a venerabili viro Domino fratre Dominico miseratione divina abate sancte Marie Castilionensis per se et suos successores dante et locante capita tria cavaliona cum una anucli pretio librorum viginti quatuor denariorum parvorum. Quo facto pretium primo capi deberet et extrahi ex dictis animalibus et dicto Domino abati aut suo successori dari et persolvi ab ipso Antonio vel qui eius loco fiunt omnia alia nova (?) et singula fieri debent et cum affectu adimpleri a predicto Antonio vel qui eius loco fiunt in omnibus et per omnia secundum cosuetudines vegle.« Pergamena neizdana čuva se u samostanskom arhivu god. 1435. br. 1.

Kasalbi imenovan od rimskog pape opatom sv. Marije na Košljunu, bude uveden u posjed svoje nadarbine.[14]

Nije nam poznato, jesu li poslanici u ovom poslu imali kakova uspjeha na kraljevskom dvoru. Ako jesu, onda je Don Lovro prvi imenovani svjetovni opat (abbas comendatitius) negdje god. 1438. došao u posjed svoje nadarbine. I tako je opatija sv. Matije na Košljunu pala u svjetovne ruke.

Negdje početkom god. 1447. pisali su krčki knezovi braća Martin i Ivan Frankopan papi Nikoli V. posebno pismo. Tu mu javljaju, da je opatija sv. Marije na Košljunu nakon smrti opata Dominika opusjela, ostala bez redovnika i da je pala u ruke svjetovnjaka, koji su zapustili i crkvu i samostan. Također pišu, kako su oni na svoju ruku ondje smjestili dva Franjevca, da se skrbe za uzdržavanje crkve i samostana i da ih čuvaju. I zato ga mole, da bi on svojom apoštolskom vlašću potvrdio ono, što su oni učinili; naime da zauvijek dokine na Košljunu benediktovski red, a potvrdi red Male Braće Opsluživaoce sv. Frane, kojemu pripadaju ona dva redovnika, što su ih oni ondje smjestili. U svome izvješću braća vele, da je nemoguće, da se na Košljunu dalje uzdrži benediktovski red, a to s toga, jer je u novije doba samostan jako osiromašio. Sav njegov godišnji prihod iznosi jedva 24 zlatna forinta.[15]

[14] »Qua Don Laurentius Michaelis de Venetiis prior sancti Petri de Casalba per summum pontificem promotus est ad abbatiam s a n c t e M a r i e d e C a s t e l i o n de Vegla sub dominio Magnificorum Comitum Segne. Volumus et vobis mandamus, quatenus cum tempus vobis videbitur procurare debeatis penes regiam maiestatem serenissimi domini Romanorum regis habere literas recomandatorias eiusdem serenitatis directivas ipsis comitibus Segne in favorem predicti Don Laurentii, ut ipse possessionem sui predicti beneficii habeat juxta apostolicas bullas superinde a summo pontifice sibi concessas.« Secreta consilii rogatorum XIV. 109. Mon. Slav. Mer. Vol. XXI Listine IX. str. 109.

[15] »Sane pro parte dilectorum filiorum Nobilium virorum Martini et Johannis dictorum de Frangopanibus comitum Vegle, Senie et Modruse nobis super exhibita petitia continebat quod olim ipsi recensentes quod monasterium beate Marie Castilione ordinis sancti Benedicti tue dioecesis post obitum quondam Dominici abbatis per multos annos extra Romanam curiam defuncti vacaverat ac monachis et personis caruerat ac per laicos detentum et de facto occupatum fuerat, duos fratres ordinis Minorum fratrum ad illius ne ad totalem devenerit ruinam regimen et conservationem deputarunt. Et sicut eadem petitio subjungebat ipsi comites affectent quod in dicto monasterio propter illius fructuum et proventuum qui viginti quatuor florenorum auri de camera valorem annuum secundum communem extimationem non excedunt sancti Benedicti suprimatur et de observantia fratrum Minorum ordinis huiusmodi perpetuo creatur et erigatur pro parte dictorum Comitum nobis fuit humiliter supplicatum ut super his oportune providere de benignitate apostolica dignaremur.« Bulla Nikole V. u samostanskom arhivu — izvornik na pergamenu. Fabianić o. c. II. p. 147.

Papa Nikola V. nije htio u tom pitanju postupati na svoju ruku. I zato je o stvari pisao krčkom biskupu Franji i naredio mu, neka cijelu stvar najpomnije razvidi i ispita. Pa ako sve nađe, da je onako, kako su njemu pisala spomenuta braća, neka vlašću, koju mu on podijeljuje, uredi sve onako, kako žele spomenuti knezovi. U istom pismu papa Nikola ovlašćuje biskupa Franju, da na dražbi proda sva nepokretna dobra spomenutog samostana onomu, koji mu za njih više ponudi. I onda mu naređuje, da dobivenim novcem popravi crkvu i samostan, a ako što preostane, neka potroši za potrebe redovnika, koji se ondje nalaze.[16]

Istraga biskupa Franje, rek bi, da je potvrdila izvješće, što su ga papi Nikoli poslala braća Frankopani. I zato je on zbilja i oduzeo Benediktovcima opatiju na Košljunu. I tako je nakon više stoljeća prestala postojati ova veoma stara opatija, jedna od najstarijih na otoku Krku. Benediktovce, koji su toliko stoljeća živjeli na otočiću Košljunu zamijenili su redovnici Franjevci, koji na njem još i danas živu. Radi kasnijih pregradnja malo nam je što ostalo od starih benediktovskih zgrada na Košljunu.

Najvažnije od svega, što je ostalo, to je glavna kapela njihove samostanske crkve. Ona se sačuvala u današnjoj kapeli sv. Bernardina. U ovoj se kapeli na zapadnom zidu ispod kreča nalaze tragovi velikog luka (arcus triumphalis), koji je glavnu crkvenu kapelu dijelio od ostale crkve, od crkvene lađe. U prizemlju je ove lađe nakon raznih pregradnja i uporaba bilo napokon uređeno u najnovije doba kućno pozorište za zabave pitomaca. A gore je nakon podignutih zidova uređena čitava nova zgrada na dva kata. I samostanska je kula, što se danas diže nad spomenutom kapelom, dograđena tek u XVII. stoljeću. U isto doba regbi da je ova kapela bila presvođena unakrsnim svodom bez rebara. Na licu kamena, kojim je završen svod, uklesan je u štitu onaj isti grb, koji se nalazi i na grobnici Katarine Frankopanke, koja se danas nalazi u kapeli sv. Bernardina. Nama se čini najvjerojatnije, da ni kapela ni lađa stare benediktovske crkve nijesu imale ni stropa ni svoda,

---

[16] »Nos igitur qui de premissis certam notitiam non habemus huiusmodi suplicationibus inclinati fraternitati tue per Apostolica Scripta mandamus quatenus super premissis omnibus et singulis eorumque circumstantiis universis auctoritate nostra te diligenter informes, et si per informationem huiusmodi ita esse inveneris, sancti Benedicti in eodem Monasterio et illius Abbatialem dignitatem eadem auctoritate penitus suprimas et extinguas ac fratrum Minorum de Observantia ordinis huiusmodi crees, erigas, et instituas nec non ipsius Monasterii bona plus offerenti vel offerentibus adhibitis debitis circa hoc cautelis et solemnitatibus vendas et provenientia precium et pecunias in reparationem et restaurationem structure et edificationem ecclesiae dicti monasterii et alios in illius fratrum inibi pro tempore degentium utilitatem convertas« (Bulla Nikole V. kako gore.)

već da su i one imale otvoren tavan ili travaturu, kao što je ima i današnja samostanska franjevačka crkva.

Ne znamo, odakle su četiri starinske mramorne glavice ili kapiteli, što se danas čuvaju u samostanskoj biblioteci. Dva su od njih obilježena monogramom A n d r e a s i regbi da spadaju u VI. ili VII. stoljeće, a dva druga, na kojima se zapažaju likovi nekih mitičkih životinja, potječu sigurno iz IX. ili X. stoljeća. Sva su četiri svakako veoma interesantna.

Radi raznih pregradnja izvedenih na Košljunu još je više od same crkve stradao stari benediktovski samostan. Jedan dio ovog samostana, ako i jako izobličen kasnijim pregradnjama i dogradnjama, ipak nam se sačuvao u sjevernom krilu današnjeg samostana. Ostali je samostan bio porušen, kad se gradila nova današnja crkva. Ostaci se njegovih zidova inače vide još i danas u jednom dijelu porušenog tako zvanog starog samostana.

Malo što znamo o životu i radu Benediktovaca, koji su boravili na otočiću Košljunu. Veoma je vjerojatno, da su se oni ovdje u samoći i tišini bavili najviše molitvom, razmatranjem i kontemplacijom. Nema sumnje, da je ovdje kroz stoljeća živjelo i više redovnika visoke svetosti. Uz molitvu bavili su se bez sumnje redovnici Benediktovci na Košljunu poput ostale braće u drugim samostanima i drugim radom, kao prepisivanjem starih kodeksa crkvenog i svjetskog sadržaja. Otac Fabijanić u svojoj povijesti Franjevaca u Dalmaciji i Bosnoj, kaže, da se znade, da je prije samostanska knjižnica na Košljunu bila bogata raznovrsnim rukopisima ne samo latinskim nego i glagolskim.[17] A i Ant. Impastari u svojoj brošurici o Košljunu veli, da se uz mnoge skupocjene i veoma važne rukopise nalazio u istoj knjižnici i jedan tumač Vergilijevih G e o r g i k a i nekih pjevanja E n e i d e.[18] Jedan pak i drugi ističu za sigurno, da je i glagolski rukopis poznat pod imenom »G l a g o l i t a C l o t z i a n u s«, bio nekad svojina Košljunskog samostana, odakle je bio odnešen, a potom pronađen kod Pariza Klotza u Trentu i izdan od B. Kopitara. Mi mislimo, da su svi ovi rukopisi, o kojima je riječ, i koji se danas već ne nalaze na Košljunu, bili porijetlom benediktinski, i da su pripadali njihovoj staroj opatiji na Košljunu.

Veliki posjedi, koje je Košljunski samostan držao na otoku Krku, svjedoče, da su se neki od njegovih članova morali baviti i ekonomijom i gospodarstvom. I u ovom poslu bio je bez sumnje veoma blagotvoran njihov upliv među narodom spomenutoga otoka. Inače nema sumnje, da su oni među ovim narodom i duhovno djelovali.

Naše je dapače skrovno mnijenje, da su Benediktovci na Košljunu i u drugim samostanima otoka Krka silno utjecali i na odgoj svjetovnog svećenstva krčke biskupije.

---

[17] Fabijanić o. c. Vol. II. p. 144 i 145.

[18] A. Impastari o. c. p. 19.

Zaključit ćemo ovo prvo razdoblje povijesti otočića Košljuna s kronološkim nizom opatâ opatije sv. Marije na Košljunu (s. Maria Gloriosa de Castellione), kojih nam se uspomena sačuvala:

1. Johannes abbas de Castellione god. 1186.
2. Thomas « « « « 1308.
3. Vitus « « « « 1331.
4. Franciscus « « « « 1350.
5. Nicolaus « « « « 1362.
6. Gulielmus de s. Germano abbas s. Marie de Castellione 1362.
7. Cerne de Arbo abbas s. Marie de Castellione 1374.
8. Dominicus abbas Castillionensis 1410, 1419., 1421, 1435.
   s. Marie de Castilione de Vegla. 1438.
9. Don Laurentius Michaelis de Venetia, abbas comendatitius

Prikazi, izvještaji, bilješke.

Zaboravljenje senjske bratovštine.

Dr Josip Frančišković.

Da je vjerski duh u Senju cvao u prošlim vjekovima, dokazom su nam mnoge crkve i kapele, koje su u ovom malenom gradiću bile podignute. Ne ćemo se zato čuditi, ako je bilo u njemu i raznih bratovština, u kojima se duh vjerski produbljivao. Od mnogih takovih bratovština danas nema ni spomena.

1. — Najstarija je i najobljubljenija u Senju bila bratovština »Svetog Tela« ili »Sv. Sakramenta«, čiji su se članovi zvali braća i sestre.

Bratovštine presv. Sakramenta — confraternite o compagnia del Ss. Corpo di Christo — postojale su u nekim talijanskim gradovima već u 15. vijeku. Promicali su ih ponajviše franjevci observanti. U Rimu su je zaveli 1501. petorica jednostavnih vjernika, koji bi se u crkvi sv. Lovre in Damaso svako jutro sastali, da sa gorućim svijećama prate presv. Sakramenat do bolesnika. Primjer je njihov potaknuo mnoge vjernike, koji su im se pridružili tako, te je ovu bratovštinu potvrdio 1508. papa Julije II., koji je i sam postao njezinim članom.

No ova bratovština ne posta prabratovštinom, koja se raširi po čitavom kat. svijetu, već takvu potvrdi P. Pavao III. u crkvi sv. Marije sopra Minerva 30. novembra 1539. Dade joj razne oproste i povlastice i svaka bratovština pod tim imenom, gdjegod se ona podigne, dobiva iste oproste i ako se formalno ne pripoji ovoj prvoj koja je dobila naslov prabratovština — archiconfraternitas. To je ostalo i u novom crkvenom zakoniku, gdje se u can. 711. § 2. nalaže Ordinarijima, da ju nastoje u svakoj župi osnovati.

Svrha joj je častiti božanskoga Spasitelja u presv. Oltarskom sakramentu na razne načine i to pribivati pobožno sv. misi, i kad nije dužnost, blagoslovu (večernjici), primati često sv. pričest, posjećivati presv. Sakramenat, pratiti sv. popudbinu, brinuti se za čistoću i ukras crkve i t. d. Spojiti se s bratovštinom može i vječno klanjanje.

Ritual (n. IV. gl. 4. t. 10.) propisuje, da se prije nego se nosi popudbina bolesniku pozvoni velikim zvonom na tornju, e da se čla-

novi bratovštine presv. Sakramenta i drugi vjernici uzmognu sakupiti i pratiti svećenika s užganim svijećama. Taj se lijepi običaj gdjegdje zadržao, a većinom se zanemario i zapustio, pa se već ni zvonom ne daje znaka i skoro bi se htjelo privatno nositi kao u zemlji nevjerničkoj. »Sic tu nos visita, sicut Te colimus«.

Da je u biskupiji, a dosljedno i u Senju uvedena bila ova bratovština možemo zaključivati iz sinodalne naredbe, koju je izdao »fra Bonaventura Mancineli od Akvile reda male braće od observancije po božjoj milosti i stola apostolskoga biskup senjski i vrhovni gubernator biskupije modruške, ki sinod bi složen u Bakru u Vinodolu leta Gna. 1589. jenuara dan 22«. Tu se određuje: »Još zapovidamo: da plovani nastoje svakom častjom kada se nosi sv. tilo k nemoćnomu, da se ima združiti i sprovoditi pukom onolikim, koliko je moguće s vrimenom i s nebom zgora, i da u njih crikvah imite skupiti bratovštinu od svetoga tila po vsaki put«. (Arhiv za povjesnicu jugosl. II. str. 87.)

Kada je bratovština osnovana u Senju nije poznato, nema u arhivima spomena. Ali da je već u 17. v. postojala razvidno je iz odluke grada i kaptola od 27. apr. 1696., kojom se zabranjuje u sprovodu mrtvih naricati i kose čupati pod kaznom od 25 zlatnih i to u korist bratovštine presv. Sakramenta; zatim iz matica umrlih od 1707. dalje, gdje se napose kod mrtvih članova ističe, da je bio »brat« ili »sestra« »Sv. Tela« ili »sv. Sakramenta« i kod takovog se postavlja posebno znak križa. Iz istih matica vidimo, da su članovi bili iz svih slojeva građana: bilo je tu biskupa, svećenika, vojničkih časnika, vojnika, gradskih plemića i sudaca, mladića, gospođa i djevojaka i iz malog puka, domaći i strani »fruštiri« (forestieri). Svi su smatrali za čast, da budu počasna straža Onomu, za koga su bili spremni, da proliju krv svoju, dok su vojevali — protiv glavnog tada neprijatelja kršćanstva Turčina, koji im je za leđima bio i zalijetao se u njihovo orlovo gnijezdo, ali dosta puta skrhao vrat pred njihovim gradskim zidinama i nikad u njih dopro nije osim kao sužanj.

2. — Brojna članovima i doprinosima obilna bila je **b r a t o v š t i n a z a d u š e u o č i s t i l i š t u.** Ova je bratovština u crkvi najstarija barem po svom izvoru. Izvor im nalazimo u starokršćanskim pogrebnim društvima — kolegijima (fossores), a bila im je zadaća, da ne samo mrtva tjelesa braće dolično pokapaju, nego da se pobrinu i za dušu, za vjersku liturgičnu stranu pogreba, da skrbe za pogrebne mise i godišnjice. A nijesu li takva pogrebna vjerska društva postojala već i u samoj početnoj crkvi, u apostolsko doba? To možemo naslućivati iz Djela apostolskih, u kojima nam se za sv. Stjepana pripovijeda: »curraverunt Stephanum viri timorati«, dok kod pogreba Ananije i Safire sudjeluju samo »adolescentes, qui sepelierunt eos«. Viri timorati t. j. muževi, ljudi, koji između drugih vjernika teže za većim savršenstvom te su preuzeli i tu dužnost, da se brinu za pogreb i druge vjerske čine kod toga, na to nas upućuje i posebni izraz »curaverunt«, dakle nešto više, a ne samo sepelie-

runt. Prema tomu korijen bi ovoj bratovštini išao već u apostolsko doba. No formalne bratovštine u našem današnjem smislu za duše u očistilištu započinju sa drugim bratovštinama u 13. i 14. v. u vezi sa osnivanjem propovjedničkih redova. I laici svjetovnjaci naime htjeli su biti dionici raznih milosti, koje su redovi imali, pa su se dozvolom crkve udruživali u vjerska društva s posebnom svrhom dobročinstava za dušu i tijelo. Ljubav kršćanska nije se ograničivala samo na vremenita dobročinstva već i na duhovna u vremenu, pa i onkraj groba. Tako su nastale i bratovštine, kojima je svrha pripravljati vjernike na dobru smrt, a po smrti potpomagati ih zajedničkom molitvom, sv. misom i drugim dobrim djelima. — Sličnu bratovštinu predpostavlja i današnji Rim. Ritual (N. VI. gl. 1. br. 11.). Crkva je i te bratovštine nadarivala duhovnim dobrima, raznim oprostima, pa su se brzo raširile po cijelom kršćanskom svijetu. Takovu posebnu bratovštinu za duše nalazimo i u Senju.

Osnovana je pod biskupom Pohmajevićem 22. aprila 1725. u crkvi na Rtu izvan grada, potvrđena i oprostima nadarena u Rimu 1. juna 1726. Da su i u ovu bratovštinu stupili odmah mnogi senjski vjernici možemo zaključiti kod pomanjkanja drugih izvora iz kapitala, kojim je bratovština odmah kod osnutka svoga raspolagala, a taj je bio za tadašnje prilike velik: početna je glavnica iznosila 1275 zlatnih. Imala je bratovština i svog duhovnika — kapelana, koji je imao dužnost, da svaki dan drži tihu misu u crkvi na Rtu za 106 zlatnih godišnjih te subotom članove ispovijeda, bolesne članove pohađa, drži sastanke i dr. I ovoj se bratovštini zameo svaki trag.

3. — Tako isto nema danas spomena bratovštini sv. Nikole od Mire, zaštitnika mornara, koju su osnovali pod biskupom Čolićem 5. decembra 1749. mornari, tesači, kalafati radnici na senjskom brodogradilištu. I ova je imala svoga kapelana, pa prema tomu možemo suditi, da je imala i obilni kapital, kako to znademo za slične bratovštine u Bakru, Rijeci i drugdje po Primorju, koje su i siromašne članove novčano podupirale.

4. — Za prosuđivanje mjesnih prilika interesantna je bratovština pokornika(ca) pod zaštitom sv. Margarete Kortonske, koja se nakon tragične nagle smrti svog dugogodišnjeg griješnog druga obratila i kao franjevačka trećoretka provodila strogi pokornički život (1247.—1297.). Da je sličnih nevoljnika bilo i u Senju u 18. v. sasvim je shvatljivo, kad znademo, da su njemačka strana vojnička posada u gradu i neprestani ratovi uskolebali stari hrvatski patrijarhalni moralni život; trgovačko pomorsko mjesto, gdje su se miješali mornari raznih naroda, pa nevolja, glad, kako čitamo u maticama vjenčanih u dodatku kod jedne ženidbe: »10. Jula 1940.... a bil je drag kruh kvarta šenice sedam petic i dva groša«; onda nije čudo, da kadgod čitamo u maticama: Ja pop N. krstih mulo (nezakonito dijete) gospodičića N. (građanina) i njihove mlajše (sluškinje) i t. d. Izvanbračna djeca danas u sveopćoj pokvarenosti napose u većim gradovima još donekle dokazuju moralnost i ako se ničim opravdati ne dade, ali tada je to bila velika sra-

mota. Da takove digne iz kala, u koji su zapali i da ih sačuva od daljnih zlih koraka i poštenom društvu povrati, kršćanska je ljubav iznašla vjersko društvo bratovštinu i za takve sirote. Takovu bratovštinu nalazimo i u Senju u 18. v., koja je imala svog duhovnog vodu, svoje pobožne sastanke i dapače vlastitu sliku, koja se sada nalazi u crkvi Bl. Dj. Marije na Rtu.

Sliku ovu sv. Margarete kortonske za senjsku kongregaciju izradio je neki slikar imenom Paolo iz Gorice prema narudžbi presv. i preč. g. Conte Ridolfo D' Edling, dekana metropolitanske crkve u Gorici i komesara ove kongregacije. Za sliku je poslano iz Senja .9 maja 1754. na komesara lira 67 (ili 45 petica), a jer slikar nije bio s time sporazuman, poslalo mu se još 30 lira. Stajala je dakle 97 lira. Okvir je drveni napravio senjski stolar iz drva kupljenog u Senju kod trgovca Demellija Frana, što je sve stajalo 6 lira i 24 soldi. Okvir je bojadisao i lakirao slikar (pittore — soboslikar) senjski Fortunato Vergani za 6 lira.

Slika je prviput izložena bila na glavnom oltaru crkve Sv. Franje 18. novembra 1754. prigodom mjesečnog sastanka franjevačkih trećoredaca, jer je i svetica bila pokornica trećoretka. Inače nakon pjevane sv. mise izvadila bi se sa oltara i postavila na zid u svetištu iste crkve, zašto je upravitelj morao na trošak kongregacije postaviti tri željezne šipke, na kojima je slika visjela i zato je kovaču platio 3 lire. Na oltaru gorilo bi dok je slika izvješena bila, osam debelih voštanih svijeća, nabavljenih kod trgovca u Senju g. Gauša. Svijeće bi se nakon svršenih funkcija odnijele u kuću upravitelja kongregacije. Sve nam to dokazuje, da je ova kongregacija vođena odijeljeno od trećeg reda, koji su vodili franjevci, pa je i s njima nestao, ali je god. 1911. opet uspostavljen.

Kako i kada je slika dospjela u crkvu na Rtu? Kad su Franjevci iz Senja otišli i crkva njihova prešla u upravu diecezanskoga sjemeništa (1806.) bit će da je ova kongregacija, ako je uopće još tada postojala, prešla u koju drugu crkvu ili onu na Rtu. Budući da je crkva na Rtu u polovici 19. v. upotrebljena kao vojnički magazin, to je sve vrednije bilo iz nje preneseno u katedralu ili u druge crkve. Crkva je ova opet otvorena 1865., a na bijelu je nedjelju 8. aprila 1866., iz katedrale u procesiji prenesena slika M. Božje i postavljena bila na glavni oltar. Prenos se svečano obavio, te su i mužari pucali, od kojih se jedan rasprsnuo i za čudo nikomu se nije ništa dogodilo, kako to spominje ljetopisac Accurti, građanin senjski i konzul papinske države. Tom je zgodom valjda slika ove kongregacije tamo donesena. God. 1865. je zasađen i park oko crkve.

Kongregacija sv. Margarete obdržavala je i svoje sastanke, gdje bi upravitelj držao pokornicima kratku pouku, poticao ih na bogoljuban život i bodrio, da ustraju na započetom putu pokore, stavljajući im za uzor njihovu zaštitnicu. Sastanak bi završio sa pjesmom i molitvom, koja je slučajno sačuvana makar već zaboravljena i glasi:

»Imanaliti Pesan Ste Margarete od Kortone«:

Margarita pokoreća!
Koja plačeš grihe tvoje,
Mi, ki dila sagrišeća
Učinismo: Čin, da znoje
Od pokore tve slidimo, } Ova dva versa dva puta
I plačući nas krušimo. } govoridu se.

Nas pokorne milostivnim
S tvojim pogliedom z Raja gliedaj,
Našim suzam ti skrušenim
Pravu žalost serca podaj,
Zač uvridismo pridobroga
Z grisi našimi često Boga. dva puta kao gore.

Ti goreća Božanstvenim
Od ljubavi ogniem svuda
Ah! izgaraš pricviljenim
Tvojim plačom dila huda
S venci od Div okrunjena } dva puta kao gore.
V raju jesi proslavljena. }

Slava Ocu, ki sve može,
Sinu, koi nas sahrani,
Slava i Tebi Duhu Bože,
Pomočniće nas uffani,
Kako od vika bilo je prie,
Sad je i bit će svud poslie. dva puta kao gore.

Nas pokorne milostivnim etc. si repete, come supra.

V. Moli za nas sveta Margarito,

R. Da dostojni učinimo se obećanjih Isukerstovih.

Pomolimo se.

Bože, koji službenicu tvoju Margaritu od puta pogubljenja na stazu spasenja miloserdno pripeljal jesi: s istim nam milosrdjem podaj, da koju pervu grišajuću sliditi nismo sramovali se, poslie pokoreću serčano slidovati slavimo se. Po Gnu našemu Isukerstu Sinu tvojem, koi stobom žive i kraljuje u jedinstvu Duha Sga Bog po sve vike vikov. R. Amen.«

Podatke za ovu kongregaciju našao sam na jednim koricama Popisa kaptolskih spisa iz g. 1801. a pjesmu u istom popisu, gdje su navedeni i svi oprosti. Sudeći po rukopisu ovu je pjesmu ubilježio pop Anton Cerovac, kanonik od g. 1730. do 1768.

Nestanak svih tih i drugih još vjerskih društava, kojih ni spomena nema, pripisati treba u prvom redu vjerskim reformama Josipa II. i jozefinizmu, koji je progonio ne samo crkvene redove, nego i razna vjerska društva, većinom vođena od redovnika, ali i po-

negdje nemaru svećenstva, a po tom i vjernika, čemu nas i današnjica uči. Što bi od kršćanstva bilo da su se na progone rimskih careva i poganstva uopće apostoli i njihovi nasljednici povukli iz javnog života i prepustili apatiji? Oni su prihvatili, što im je rimski ustav dozvoljavao: pogrebna društva i osnivali po tom uzoru »Collegia cultorum Verbi«, a tim postali juridička osoba pa kao takvi smjeli su po zakonu i sastanke držati. Time su se kršćani upoznavali, širili i napredovali do potpune pobjede 313. nakon skoro 300 godišnjeg progonstva i uskraćivanja javnog bogoštovlja.

Apsolutna fiziološka sterilnost?

Prof. A. Živković.

1. — U prošlom broju »Bogoslovske Smotre«[1] izvijestio sam o stručnim izvodima dvojice medicinara u jednoj veoma važnoj stvari: postoji li kod žene jedno vrijeme, u koje bi bila potpuno nesposobnom da ostane u blagoslovljenom stanju? Dr. Knaus i Dr. Ogino postavljaju tvrdnje, koje se u glavnom podudaraju i tvrde, da je to vrijeme prije i poslije osamdnevnog »termina začeća«, t. j. vremena u kojem je začeće moguće. Oni se ne zadovoljavaju možda nekom manjom ili većom vjerojatnošću ili mogućnošću, kako je to svojevremeno tvrdio Dr. Capellmann,[2] nego radi fizioloških uzroka i pozitivno utvrđenih pojava u ovom procesu, daju svojim tvrdnjama stupanj apsolutne sigurnosti. O stupnju sigurnosti baš i ovisi, kakav će sud i kakav će praktični zaključak povući katolička moralka za život i vladanje svojih vjernika. Tako je prof. F. Hürth, S. J., čije sam mišljenje naveo u cit. broju B. S., zauzeo jedno stanovište, koje odgovara nesigurnosti stručnih medicinskih mnijenja o danima ageneze. Na to ga je najviše potakla tvrdnja Dra. Ogino, da sperma zadržaje svoju aktivnu sposobnost 3 do 4, pa čak i 8 dana. Uz abnormalnosti, koje znaju s bilo kakovih drugih razloga uslijediti, bio bi doista nemoguć i nesiguran svaki zaključak, kad bi taj navod stajao. Katolički bi dušobrižnik postupao nesavjesno, kad bi nesigurne i nedokazane tvrdnje uzeo za podlogu svojih savjeta u ispovijedaonici. Onima dakle, koji još uvijek nekako skeptično gledaju na čitavu stvar, nije se čuditi.

Međutim se čini, da stručna medicina ide u susret izvodima spomenute dvojice liječnika i da potvrđuje njihove teze. Javljaju se glasovi, iz istih krugova, koji na temelju svojih opažanja iz prakse, iz novijih istraživanja, dolaze do istih zaključaka. Upozoravam

---

[1] »Bogoslovska Smotra« br. 1/1932: O vremenu fiziološke sterilnosti, str. 81.

[2] Capellmann — Bergman: Pastoralmedizin 19. Aufl. str. 305 i si. Paderborn 1923. Bonifacius-Druckerei.

u tu svrhu na knjige: Capellmann-Niedermayer, Fakultative Sterilität ohne Verletzung der Sittengesetze;[3] zatim: J. N. J. Smulders, Periodische Enthaltung in der Ehe.[4] Apsolutna fiziološka sterilnost kroz jedno izvjesno vrijeme, u tačno određene dane, čini se, da je gotova tečevina moderne znanosti. Izračunavanje apsolutno sterilnih dana za svaku je ženu individualno, i to takovo, da ne čini nikakovih poteškoća u jednom normalnom, zdravom životu. Patološko stanje, dakako, vuče sa sobom jedno poremećenje u fiziološkim životnim procesima, pa je kao i svako drugo abnormalno stanje, upućeno na liječnika. Tu će izračuvanje dana ageneze biti poremećeno.

2. — Kakogod se međutim razvila ova stvar, katolička moralka stoji na stanovištu, da se bračni drugovi slobodno mogu poslužiti ovim iznašašćima i prema njima udesiti svoj seksualni život. Moralna strana u ovom pitanju nije, istina, na prvi mah sasvim bez neke poteškoće. Svakomu odmah pada na pamet mogućnost, da se potpuno izigra volja Stvoriteljeva, koja je bračni odnos i seksualni život odredila za razmnožavanje ljudskog roda. Dok je govor o ljudskom rodu in genere nema nikakove poteškoće. Dužnost rađati djecu u braku počiva na čitavom ljudskom rodu, pojedini bračni par kao takav nema te dužnosti. O tom već sv. Toma Akvinski govori jasno i razgovijetno.[5] Ako pak uzmemo pojedini bračni par na oko, kod njega kao kod svakog partikularnog ljudskog čina, vrijedi staro

[3] Limburg a. d. Lahn 1931., Verlag Gebrüder Steffen, 8°, str. 109.

[4] II. izdanje (ožujak 1932.) Verlag G. J. Manz, Regensburg, 8°, str. 134. Autor je veoma zagrijan za metodu Ogino-Knaus i na str. 102, 103. n. dj. daje izraza svome nezadovoljstvu s naprijed spomenutim stanovištem Fr. Hürtha, jer mu izgleda odviše rezervirano. Zamjera mu, što se usuđuje posumnjati u sigurnost spomenute metode, jer da to znači izricati sud o medicinskim podacima. »Ich glaube dennoch, dass ein Moralist eine richtigere Stellung einnimmt, wenn er das Urteil über die Sicherheit der Methode den Arzten überlässt...« Taj bi prigovor Smuldersov vrijedio onda, kad bi među liječnicima vladalo o svim ovim pitanjima i njihovim detaljima jednodušno uvjerenje i posve zajamčena objektivna izvjesnost. Naprotiv znamo, da to baš u njihovoj struci vrlo često nije slučaj, nego da mnijenja i metode počesto protuslove jedna drugoj. Međutim taj isti autor zalazi s nekom naročitom samosviješću na moralno polje, pa se čudom čudi, kako može biti ljudi, koji na prvi mah ne uočuju moralne opravdanosti periodičkog uzdržavanja. Za medicinara je, to je ovdje izvan diskusije, svakako ispravnije stanovište, da sud o moralnosti nekog čina prepusti bogoslovima...

[5] S. contra gentes l. 3. c. 136. »Quia igitur generatio non est de necessitate individui, sed de necessitate totius speciei, non est necessarium quod omnes homines actibus generationis vacent«. — »Licet sit homini divinitus provisa virtus generativa et ea, quae ad actum ejus ordinantur, non tamen oportet quod quilibet actui generationis intendat.«

načelo: bonum ex integra causa, malum ex quovis defectu. Periodičko će *uzdržavanje u braku biti u skladu s moralnim propisima*, ako je ono kao čin opravdano razumskim razlozima. Mnogo pojedinosti ulazi u obzir kod prosuđivanja moralnosti jednog konkretnog čina. Opće norme daju samo jedan načelni stav za prosuđivanje, u svakom pak konkretnom slučaju valja iz bliza pogledati, kakova je namjera i kakove su okolnosti. A priori dakle ne ćemo svako periodičko uzdržavanje moći nazvati etički dobrim, jer je individualno različno. Sâm objekt, t. j. primjena periodičkog uzdržavanja nije po sebi nedozvoljen čin. Da li će dakle biti dobar ili zao u konkretnom slučaju odredit će svrha, zbog koje se provodi i okolnosti, pod kojima se izvodi.

Periodičko uzdržavanje u braku promatrano s moralnog gledišta ima dakle svoju dobru i lošu stranu. Tako je konačno sa svakim ljudskim činom. Ono međutim zaslužuje, da ga detaljno s moralne strane osvijetlimo, da u ovako važnoj stvari ne bude dvoumice.

Bilješke ocjene i prikazi iz slavenske bogoslovske literature.

Dr. Janko Šimrak.

Ukrajinska crkva.

»Njiva«, časopis posvećen crkvenim i javnim pitanjima, izlazi jednom na mjesec na 2½ arka sa propovjednim dodatkom, redakcija i administracija Lavov Koernikova 36. Ovo je 27. godina, otkada izlazi ovaj časopis za grkokatoličke Ukrajince. U 2. broju 1932. god. nalazi se na prvom mjestu uvodnik o desetoj godišnjici vladanja Sv. Oca. T. Ževuskij piše članak o »Glasu Sv. Oca o enciklici Rerum Novarum«, Dr Gabro Kostelnik raspravlja o dogmi Presvetoga Trojstva i rješava prigovore, koji protivnici iznose protiv ove temeljne kršćanske nauke. Julijan Dzerović raspravlja o »Projektu novoga poljskoga ženidbenog prava u svijetlu kritike«. Nikolaj Benj piše članak »Dušpastir i protualkoholna akcija«, Josif Ivanec nastavlja liturgičnu diskusiju o načinu pričešćivanja kod istočnjaka, Dr A. Iščak piše članak »Pravo celibata u istočnim crkvama i druga Pinska konferencija«. Pisac polemizira sa igumanom Halušćinskim, koji je o toj temi govorio na drugoj unionističkoj konferenciji u Pinsku. Na koncu toga broja nalazi se vrlo zanimivi referat o stanovištu poljske štampe prema ukrajinsko-bjeloruskoj uniji i prema odredbi Vatikana, da se akcija unije u onim krajevima povjeri komisiji »Pro Russia«.

U Vilnu je počeo izdavati P. Macević D. I. organ pod naslovom »K sojedineniju, ruskij religiozni žurnal«. List je posvećen

Crkvene funkcije prema kan. 397.

U Bog. Smotri 1931. br. 4. str. 425. naveo sam generalni dekret SRC. od 9. jula 1895. (DA 3865), u kojem se odreduje, tko ima zamijenjivati prigodom svečanih funcija u katedrali otsutnog, zapriječenog ili umrlog biskupa Ordinarija. Iz tog dekreta kao iz kan. 397. nekoji krivo misle, da prva čast u kaptolu ima pravo i dužnost vršiti sve pa i one manje svečane funkcije u katedrali. No to ne stoji, toga mu ne daje ni spomenuti generalni dekret, ni citirani kanon, kao ni najnovija decizija SCC. od 9. maja 1931., i prva čast kaptolska ne može si prisvajati tog prava.

Dekret SRC. odreduje, da prva čast ima zamijeniti biskupa u svim funkcijama, koje na biskupa spadaju, a koje bi on vršio, kad bi prisutan bio. U III. točki upućuje dekret na Caerem. Epporum 1. II. c. XXXIV. 2., gdje se napominju blagdani, na koje će biskup pontificirati »nisi legitime fuerit impeditus«. Biskup može po volji (arbitrio suo) i u drugo vrijeme pontificirati, ali ne mora, nije propisano, pa ga i prva kapt. čast ima zamijenjivati samo u ove propisane dane.

Ni kan. 397. ne daje prvoj časti posebne vlasti. Ovdje se općenito govori: »Dignitatibus et canonicis secundum ordinem praecedentiae jus et officium est«. Prema tome dignitates et canonici dužni su u okviru liturgičkih propisa, da po redu prvenstva izvršuju funkcije in solemnioribus anni festivitatibus t. j. prva čast i ako je ova zapriječena druge successive.

Decizija SCC. od 9. maja 1931. govori samo to, da gen. odnosno kapit. Vikaru kao takovomu ne pripada vi praecedentiae, koju ima po kan. 370. (439.), pravo, da vrši funkcije u kan. 397. pridržane kaptolu — dignitatibus et canonicis.

Jer su prvoj časti (i successive drugim) pridržane prema liturgičkim propisima samo biskupske funkcije in solemnioribus anni festivitatibus, to ih na druge manje blagdane kao II. dan Božića, Uskrsa, Duhova i t. d. (Caerem. Ep. II. 24. 4.), u koje doduše biskup može celebrirati, ali nisu propisane, ne može prva čast sebi isključivo prisvajati, jer bi u tom slučaju druge u kaptolu časti bile većinom iluzorne, a kad ih je Crkva ustanovila, hoće da i ove sudjeluju u veličanju crkvenih svečanosti. U tom pogledu postoji i posebni dekret SRC. (Da. 2188). U jednom naime kaptolu nisu se mogli složiti, koje funkcije na koga spadaju, pa su se obratili na kongregaciju, koja je na pitanje odgovorila:

1. An celebratio Missae solemnis in diebus Nativitatis Dni, Paschatis Resurrectionis, Pentecostes et in die Festo Ssmi Corporis Christi, spectet privative ad Archipresbyterum? (= I. dignitas).

3. An celebratio Missarum in secundis feriis Paschatis Resurrectionis et Pentecostes, ac in die Festivitatis Divi Stephani Protomartyris nec non in die Dominica infra octavam Corporis Christi, spectet privative ad Primicerium (II. dignitas) vel ad Hebdomadarium?

Et SRC ... censuit respondendum:
Ad 1. Affirmative.
Ad 3. Spectare ad Primicerium.
Et ita decrevit ac servari mandavit, die 23. Martii 1709. U kazalu DA. upućuje ovdje i na generalni dekret (3865).

Prema tomu prva kaptolska čast nema isključivog prava na funkcije u manje svečanije blagdane, već ovi spadaju prema liturgičkim propisima na drugu čast (i redom slijedeću, ako je ova zapriječena), a ne možda na hebdomadara kao takvog, pa ih ni prva čast ne smije sebi prisvajati, a nije ih ni dužna vršiti, kad to spada na drugu (i t. d.) **Dr J. F.**

In memoriam.

Prof. A. Živković.

Tijekom prošle godine pošla su s ovoga svijeta u vječnost između ostalih katoličkih naučnih radnika i neki, kojima će imena ostati kroz dugo vrijeme ubilježena zlatnim slovima u povijesti moralnog bogoslovlja. To su Josef Mausbach, Dominik Prümmer, Jos. Waffelaert i Adolf Tanquerey.

1. — Dr Josef Mausbach se rodio 7. februara 1861. u Wipperfürthu (nadbiskupija Köln). Poslije svršene gimnazije (1880.) studira filozofiju i teologiju u Münsteru. No radi pruskog kulturkampf-a stupa 1883. u sjemenište u Eichstättu, gdje je i završio bogoslovske nauke, te 1884. bio zareden za svećenika. Doktorirao je 1888. na teološkom fakultetu akademije u Münsteru, kamo je nakon 4 godine pozvan za redovnog profesora za moral i apologetiku. Kao profesor djelovao je neprekidno kroz 25 godina. God. 1917. postaje članom katedralnog kaptola u Münsteru; 1919. članom njemačke narodne skupštine, u kojoj je također živo sudjelovao. Odlikovan je od Crkve 1912. čašću kućnog prelata sv. Oca, a 1928. je imenovan apostolskim protonotarom. Umro je 31. siječnja 1931. u Ahrweileru u dobi od 70 godina.

Prijatelj mu i kolega Dr Georg Schreiber ovako govori[1] o njemu:

»Sad on miruje. Neumorni, neutrudivi, spoznanja željni ... Zaklopilo se ono svijetlo oko, što je odavalo dubinu i bogatstvo njegove duše, te udivljenja vrijednu harmoniju čitavog njegovog bića. Odavalo je nešto jasnoga kô sunce, neku osobitu sigurnost i stupanje ravnim putem; toliko je upio u se te odlike, da su mu one postale temeljnom značajkom.

---

[1] D. Dr. Georg Schreiber: Josef Mausbach (1861—1931), sein Wirken für Kirche und Staat (Schlichte Gedächtnisblätter) Münster 1931, Aschendorff.

S njim je nestalo najvećeg savremenog učenjaka katoličke Njemačke. On je kod njemačkih katolika bio vodeći teolog, kojemu svjetska znanost spominje ime s poštovanjem...«

Te riječi pokazuju u kolikoj je cijeni uspomena J. Mausbacha u njegovoj rodnoj zemlji. Njegovom naučnom glasu odajemo i mi čast, ne puštajući, da ime i zasluge velikog teologa naših dana prođu bez spomena.

U djelu »Religionswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen«[2] napisao je pokojni sâm svoju biografiju i razvoj svog naučnog djelovanja. Bogati i neumorni znanstveni rad bio je s jedne strane potreba njegove duše, s druge je strane uplivao u najpovoljnijem smislu na razvoj katoličke moralne nauke i ideološku formaciju njemačkog inteligenta.

Koje knjigâ, koje samostalnih publikacijâ, izdao je na broj trideset i pet (35); Članaka i predavanja po časopisima i raznim skupnim djelima oko jedne stotine (94). Iz tog velikog broja M. naučnih radova ističem ovdje samo najvažnije:

Christentum und Weltmoral. Drei Vorträge (Ueber antike und altchristliche Moral; Der Wert der weltlichen Kultur nach Thomas von Aquin; Die organische Eincheit der thomistischen Moral); Münster; 2. Aufl. 1905.

Die katholische Moral, ihre Methoden, Grundsätze und Aufgaben. Köln 1901. Peto izdanje pod naslovom: Die katholische Moral und ihre Gegner. Köln 1921.

Kernfragen christlicher Welt- und Lebensanschauung. M. Gladbach. 13. Aufl. 1921.

Weltgrund und Menschheitsziel. (Moderne Naturauffassung und Gottesglaube; Der Kampf um das sittliche Endziel). M. Gladbach. 10 Aufl. 1921.

Altchristliche und moderne Gedanken über Frauenberuf. M. Gladbach. 7 Aufl. 1910.

Die Ethik des hl. Augustinus. (2 sveska.) Freiburg i. B. 2. Aufl. 1929.

Grundlage und Ausbildung des Charakters nach Thomas von Aquin. Freiburg i. B. 3. Aufl. 1920.

Die Religion und das moderne Seelenleben. Kempten. 5. Aufl. 1923.

Die Kirche und die moderne Kultur. Kempten. 5. Aufl. 1923.

Grundzüge der katholischen Apologetik. Münster, 4. Aufl. 1920.

Katholische Moraltheologie. Münster, 6. Aufl. 1926.

---

[2] E. Stange: Religionswissenschaft etc., Band III. str. 57 i sl. Felix Meiner, Leipzig 1927.

Sozialismus und Christentum. Münster. 4. Aufl. 1919.

Thomas von Aquin als Meister christlicher Sittenlehre. Münster 1925.

Dasein und Wesen Gottes. (2 sveska, II. izd.) Münster 1929. i 1930.

2. — Dne 9. lipnja 1931. umro je u 65. godini života u Freiburgu u Švicarskoj O. Dominik Prümmer, dominikanac, profesor moralnog bogoslovlja na tamošnjem sveučilištu. Studirao je civilno pravo u Louvainu, medicinu u Berlinu, a kanonsko pravo u Rimu. U dominikanskom je redu položio zavjete god. 1885; od god. 1908. bio je profesorom u Freiburgu, gdje je uživao zasluženi glas učenog i vrijednog redovnika i profesora.

Osim prigodnih i manjih naučnih radova u časopisima »Theologisch-praktische Quartalschrift« (Linz) i »The homilitic and pastoral review« (New-York) stekla su osobito priznanje njegova dva djela: »Manuale iuris canonici« (5. izdanje 1927.) i Manuale theologiae moralis (5. izdanje 1928.) Izdao je jedan »Vademecum theologiae moralis« (3. izdanje 1923.) Njegova je moralka jedno od najvrsnijih djela posljednjih godina. Obuhvata 3 omašna sveska, vjerno se oslanjajući na nauku i misli sv. Tome Akvinskoga. Pokojni P. Prümmer nije bio probabilista, nego zastupnik Pottonova kompenzacionog sistema. Još god. 1925. prigodom XVII. izdanja Noldinove moralke, O. Prümmer je znao osporavati snagu Noldinovim dokazima za probabilizam i mislio, da se taj sistem moralnog naučavanja ne može braniti.[3]

Pored solidne tomističke nauke njegova su stručna djela protkana zdravim i korisnim pogledima iz savremenog praktičnog života, te su ne samo u teoretskom, nego i u praktičnom pogledu vrlo uporabiva. R. i p.!

3. — Gustave-Joseph Waffelaert umro je kao biskup u Bruges (Belgija) u dobi od 84 godine. Čitav je svoj dugi vijek (1847—1931) posvetio teološkoj znanosti u prvom redu praktično moralnim pitanjima. Odavde je našao put i postao svome kleru i narodu također učiteljem ascetike i mistike. God. 1880. naslijedio je na stolici moralnog bogoslovlja u velikom sjemeništu u Bruges Thomasa Bouquillona. Od tada počima njegovo naučno djelovanje, najprije u časopisu »Nouvelle revue theologique«, a kasnije i u nizu naučnih djela i rasprava. Nije pisao isključivo s teoretskog gledišta, nego mu je praktični momenat redovito bio pred očima. O pitanjima, koja su u javnom životu iskrsla ili bila predmetom raspre, iznosio je svoj stručno obrazloženi sud i na taj način tražio da pomogne pobjedi dobre stvari.

Spomena su mu vrijedna djela u kojima obrađuje četiri kardinalne kreposti: »De iure et iustitia« (1885. i 1886.) »De prudentia,

[3] Vidi »Bogoslovska Smotra« god. 1925. broj 3/4. str. 364.

fortitudine et temperantia (1889.); manje je djelo »Confessarius rite institutus ad impugnandam blasphemiam« (1889.); zatim »Exposé sommaire des principes généraux de la science sociale« (1894.). Praktične svrhe imaju pred očima i njegove rasprave: »Dissertation sur la malice intricèque du mensogne et sur l' emploi de la restriction mentale et de l'amphibologie« (N. R. Th. t. XIII.); »Etude morale sur la coopération« (N. R. Th. t. XIII.), »Etude de theol. morale sur l'obligation en conscience des lois civiles« (N. R. Th. t. XV.) i dr.

S područja ascetike i mistike spominjem vrsne njegove »Meditationes theologicae«, prevedene na francuski jezik, »Analecta ascetica et mystica« u »Collationes brugenses«, brošure, pa članke i bilješke u »Revue d' ascetique et de mystique, »Ephemerides lovanienses« kroz dugi niz godina. Dva je asketska djela napisao i u narječju svoga puka. Svestranu duboku vjersku kulturu nastojao je unositi u život naroda i njegove inteligencije. Vrijedan i neumoran s perom u ruci radio je do posljednjih dana svoga života. Pater F. Jansen S. J. (Nouvelle révue théologique Nro 3, 1932) veli az nj: »Il a fourni une carière d' une merveilleuse unité, long, effort, tenace et suivi, pour éclairer la piété par la s c i e n c e, guider l' action par la d o c t r i n e, former l' apostolat social sur l' é v a n g i l e, fonder la dévotion des simples et des doctes sur la richesse solide de notre d o g m e«.

Uspomena na ovog biskupa teologa ostat će trajna u njegovom narodu. Umro je 20. XII. 1931.

4. — Na četvrtom mjestu spominjemo O. A d o l f a T a n q u e r e y - a, iz družbe sv. Sulpicija. Rođen 1854. u Coutances, umro je 21. februara t. g. u Aix-u. Dugogodišnji profesor u teološkim seminarijima, sastavio je vrlo uspjele priručnike iz dogmatskog i moralnog bogoslovlja. I mnogim našim svećenicima će biti njegove knjige dobro poznate. Kao dogmatske knjige, jednako mu je dobra: S y n o p s i s t h e o l o g i a e m o r a l i s e t p a s t o r a l i s, ad mentem S. Thomae et S. Alphonsi hodiernis moribus accomodata (3 sveska). Baš u tomu se odlikuje iznad nekih talijanskih moralista, što se ne gubi samo u izlaganju principa i rješavanju fingiranih kazusa, nego iz bližega zagleda u oči poteškoćama, što ih je naše doba sobom donijelo.

I na polju ascetike izdao je pažnje vrijedna djela. »Précis de théologie ascétique et mystique«, »Dogmes générateurs de la piété«, »La divinisation de la souffrance«, našla su veoma susretljiv odziv naročito u Francuskoj i Belgiji. R. i. p.!

Recenzije.

Matocha Dr. Josef: Osoba v dějiném vývoji a významu. Olomouc 1930. Tiskem Lidových závodů tiskařských. Str. 256 + 40, 8°. Cijena 30 Kč.

Kao treći svezak izdanja ćirilometodskog bogoslovskog fakulteta u Olomucu izašlo je u vrlo ukusnoj opremi, na finom papiru gornje djelo Dr. Matoche, profesora filozofije na istom bogoslovskom fakultetu. Ono sačinjava prema autorovom planu (str. 13) prvi dio njegove zasnovane opširne studije o problemu osobe u filozofiji, dakle: povjesni pregled. Drugi dio ima obraditi nauku kršćanske filozofije s ontološkog gledišta, treći s psihološkog, a četvrti s etičkog gledišta.

God. 1924. izdao je Dr. M. jedan dio ovoga sadašnjega djela, u kojem je iznio povjesni razvoj problema osobe u staroj i sredovječnoj filozofiji. U novoj obradbi, koja obuhvata sav povjesno-filozofski razvoj, zauzima pretežni dio moderna filozofija (str. 82—256.). Važnost i vrijednost samog problema osobe dala je Dr. M. mogućnost, a ujedno mu nametnula i dužnost, da se zaustavi kod svih filozofskih struja i mišljenja, pošto nema ni jedne, koja bi mogla ovaj problem šutke mimoići. S pitanjem osobe spojeno je pitanje supstancije, kako je to jasno formulirao sv. Toma: subsistens in rationali natura. A odgovor na pitanje, što je supstancija, određuje pojedincu stav među smjerovima u filozofiji. Od Aristotela do najnovije filozofije naših dana — pojam supstancije je kamen međaš, koji dijeli ili spaja dva filozofska nazora. On je zapravo od temeljnog značenja po čitavo naziranje na svijet i život, kako pojedinca, tako čitavog filozofskog smjera ili škole. Dok se o njemu vodi borba ili rasprava, vodi se uistinu o pitanju: da li je metafizika moguća i opravdana? A metafizika je kruna filozofskog umovanja. Bez nje se ne može nikuda i ne dopire ni do čega ni u psihologiji, ni u etici, ni u pitanjima spoznaje, ni kozmologije, ni pedagogije. Da je pak o riješenju tih teoretskih pitanja ovisna i sva praktična filozofija, te sav realni život ljudski — jasno je na prvi pogled.

Eto, zašto je ova publikacija Dr. M. od neprocjenjive važnosti za češku javnost. U tom se djelu mora ispoljiti sva neodrživost ne samo pojma osobe i pojma supstancije u onom smislu, kako ih je pokušavala riješiti moderna filozofija, nego neodrživost čitave te moderne filozofske zgrade. I zato je posve na mjestu, da autor ovom pitanju poklanja toliko prostora. S druge strane mora pozornom čitaču postati jasno, kako su solidno izgrađeni osnovi philosophiae perennis, kojoj se priklonila i kojom se u svojoj nauci poslužila i katolička Crkva.

Djelo je metodički i kritički izrađeno vrlo savjesno. U opaskama i opširnom pregledu literature dana je mogućnost svakomu, da upotpuni ili proširi onaj dio, koji želi. Ono će već ovim svojim prvim sveskom dobro doći inteligenciji i omladini českoj, naročito onoj katoličke ruke, da se u pitanjima moderne filozofije snađe. U djelu Dr. M. će mati sigurnog provodiča.

Čestitam autoru i želim, da nastavi i sretno dovrši zasnovani plan.

Dr. A. Živković.

1. **Morice Henri: La vie mystique de saint Paul.** Le contemplatif, le docteur, l'amant du Christ. Paris 1932. Pierre Téqui, libraire-éditeur. 8⁰, str. XIV + 250.

2. **Duplessy Eugen: La Chasse aux bévues,** erreurs et ignorances religieuses. Paris 1932, Téqui, 8⁰, str. X + 228.

3. **Maire Elie: Le Christ total.** II. Eglise. Paris 1932, Téqui, 8⁰, str. XI + 165.

4. **Duplessy Eugen: Cours de religion** en forme de petits prônes. I. série: les verités à croire, 52 léctures. Paris 1932, Téqui, 8⁰, str. VIII+160.

5. **Georges Em.: Ame de prêtre.** Le R. P. Henri Jalabert des Eudistes. II. édit. Paris 1932, Téqui, 8⁰, str. VI + 242.

6. **Meunier G.: Gerbe de merveilles.** Paris 1931, Téqui, 8⁰, str. X+140.

1. — O životu i djelima, o krepostima i uzor-svecu sv. Pavlu mnogo je već napisano u književnosti svakoga pojedinog kulturnog naroda. I francuska religiozna književnost ima o njemu vrsnih djela. Pa ipak nijedna knjiga o tom velikomu svecu Kristove Crkve, ako je iole napisana znalački i s izvjesnim stupnjem originalnosti, nije ni dandanas suvišna. Kanonik Morice je vrstan pisac mnogih knjiga religioznog sadržaja. Ovo je svoje djelo zamislio u dva dijela. Prvi iznosi sv. Pavla kao učitelja naroda, predočuje njegovu ljubav prema Učitelju i njegov kontemplativni život. Drugi će svezak zaokružiti sliku razmatranjem o ascezi sv. Pavla, apostolskom njegovom djelovanju i o Pavlu kao čovjeku.

Sv. Pavao nam se, istina, predstavlja više kao čovjek akcije, nego mistike. Sa svim tim i ono malo, što on o sebi i o svom nutarnjem životu govori, dosta je, da se razvije slika njegove duhovne veličine i dubine, koja se snažno nameće našemu vremenu aktiviteta. Uspješne akcije nema bez temeljite i duboke priprave, koja se napaja na izvorima čiste božanske snage. Sv. Pavao pokazuje pravi put svima koji hoće da razviju svoje snage. Pokazao ga je u mističkom zanosu svome, kad je uronio ili bolje kad se milošću Božjom uznio u visine kontemplativnog nadzemaljskog gledanja stvari, koje nije dano gledati čovjeku.

Autor u ovom prvom svesku obrađuje određeni materijal na temelju poslanica i Djela Apostolskih. Najznačajniji je prvi dio »Les états mystiques de saint Paul« (str. 3—83) gdje su u 4 poglavlja obrađena mistična stanja Pavlova: obraćenje na putu u Damask, objave, velika ekstaza i karizmata. U drugom je dijelu (str. 83—157) prikazana mistika sakramenata u Pavlovom životu, a u trećem zašto je i kako je Pavao ljubio Krista.

Djelo je vrijedno svake preporuke.

2. — Jednako je isto vrijedna, poučna, korisna i savremena knjiga kanonika E. Duplessy, takoder pisca mnogih djela religioznog sadržaja: »Lov na zablude«. Tu on pokazuje frapantno neznanje mnogih pisaca o religioznim stvarima. Naročito je to svakodnevna pojava među žurnalistima, koji tako dijelom iz neznanja, a dijelom zbog nemara zavađaju u bludnje hiljade svojih čitatelja. Ali i u djelima i raspravama, koje bi morale poštivati princip: »Ne piši o čemu nijesi upućen!«, nalazimo u vjerskim pitanjima čudo od neznanja. Kako to vrijedi za strani svijet, vrijedi jednako i za naše domaće prilike. Tko dakle hoće, može u ovoj knjizi naći

izvrsnih dokazala za dijelom namjerno, a dijelom nehotično izvraćanje bilo historijskih činjenica, bilo nauke katoličke Crkve. U 30 poglavlja sakuppljeno je mnogo podataka i podijeljeno po predmetu: o papi, euharistiji, svecima, sakramentima, o sv. evanđeljima, isusovcima, nekim Kristovim riječima i t. d.

3. — Ovo je drugi dio katekizma, što ga je autor sastavio za dvogodišnju t. zv. »Cours de perseverance« prema novom programu pariške dijeceze. Prvi je dio (»L'homme-Dieu«) primljen s pohvalom i priznanjem. Ovome je drugom dijelu napisao dijecezanski inspektor za vjeronaučne obuke Ch. Quinet kratki predgovor, u kojemu se vrlo pohvalno izražava o autorovoj metodi obradbe. Svraćam na ovo djelo pažnju naših kateheta.

4. — Religijsku poduku ima za cilj i ovaj prvi svezak Duplessy-ev, koji obrađuje istine, što smo ih dužni vjerovati u formi kratkih propovijedi. Obrađeni su dijelovi: I. Bog (opstojnost, savršenstva, promisao, sv. Trojstvo) u 14 takovih kratkih prodika, koje redovno ne presižu dvije stranice u tisku; II. Božja stvorenja (anđeli, čovjek) u 10 prodika; III. Isus Krist (utjelovljenje, život) u 12; IV. Crkva u 9 i V. Posljednja svrha u 6 prodika.

Autor predviđa, da se ove kratke propovijedi mogu i pročitati. On ih zato i naziva »lectures«. Svrha mu je da pruži francuskom dušobrižničkom kleru u ruke knjigu, pisanu baš prema zahtjevu kan. 1345. C. Z. koji traži, da se kod svake nedjeljne sv. mise, kod koje prisustvuju vjernici, pruži i kratka vjerska pouka. Neki su francuski biskupi uveli taj običaj, a autorova je želja, da postane općenit. Na taj bi se način doskočilo donekle onomu velikom neznanju u vjerskim stvarima. Dakako, ovaj kanonski propis ima u prvom redu važnost za gradove i njihove Crkve, u kojima se služi po nekoliko sv. misa, a vjernici se raspodijele na sve sv. mise. Osim ovoga, slijedit će još dva sveska, od kojih će jedan obrađivati »kršćanske dužnosti«, a drugi »sakramente«. — Nema sumnje, da će ova knjiga dobro doći onima, kojima je namijenjena. Kad bi se kod nas više pažnje posvećivalo francuskom jeziku, mogla bi i našemu dušobrižnom kleru biti od koristi.

5. — Autor opisuje život i djelovanje svoga subrata iz kongregacije Isusa i Marije, zvane Eudista. To je povijest jedne svećeničke duše, koja nije u životu imala izvanrednih događaja niti poticaja, ali je ipak postigla jedan zamjeran stupanj svetosti. Životopis je doduše namijenjen u prvom redu onima, koji su poznavali pokojnog P. Jalaberta; no njegovo drugo izdanje pokazuje, da je knjiga našla jačega odziva, baš radi svog lakog i jednostavnog, a vrlo iscrpnog načina prikazivanja života jednog svećenika sveta života.

6. — Veliki su poticaj za jedan čestiti život čitavih krajeva, živi sveci u jednom narodu. Francuska je zemlja, gdje je ljudski um u otpadu od Boga luđovao do skrajnosti. Ali ona je i zemlja velikih svetaca Božjih. I u naše dane. Nije čudo zato, da je o sv. Mariji Mandaljeni Postel, utemeljiteljici instituta »Sestara kršć. škola od milosrđa«, o njezinom životu i čudesima napisano nekoliko knjiga i da evo izlazi ponovno knjiga, koja skuplja u jednu kitu čudesna djela i događaje iz života nje-

zina i života njezine nasljednice s. Placide Viel. Prva je živjela od 1756.—1846., a druga od 1815.—1877., za koju je u Rimu poveden proces, da također bude uzdignuta na čast oltara radi svoga svetoga života.

A. Ž.

Bulić don Frane: Povodom 50 godišnjice jubileja »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« (Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate) 1878—1928. Split 1931, 8°, str. 132.

Na prvom mjestu donosi ova publikacija »O p r o š t a j Msgr. Frane Bulića od saradnika i čitatelja« na hrvatskom, francuskom i njemačkom jeziku. U njemu veli među inim: »S jubilarnim pedesetim godišnjakom (1928) ovoga »Vjesnika« prestajem biti njegovim urednikom i završujem u njemu svoj naučni rad, a ovaj oproštaj prijateljima i znancima upravljam na ovaj način, jer mi je bilo onemogućeno i to zadovoljstvo, da mogu ovaj oproštaj upraviti u samom časopisu, kojemu sam za 50 godina bio suradnikom i urednikom«. Prijatelji i poštovatelja Don Frana Bulića, koji je u naučnom radu časno pronio svijetom hrvatsko ime, pročitat će ove retke s nekom gorčinom u srcu. Slijedi zatim objava o »Z a k l a d i don Frane Bulića«; »P o z d r a v društvu »Collegium cultorum martyrum« u Rimu, prigodom njegove pedesetgodišnjice. Ovaj je pozdrav pročitao 9. II. 1929. don Ivo Delalle u mjesečnoj sjednici istoga društva u Rimu. Između arheoloških članaka valja istaknuti onaj H. D e l e h a y e a: »Aurelius civitatis Riditionis episcopus«, gdje se utvrđuje, da je Rider u Dalmaciji, a ne u Siriji; B u l i ć e v e prinose: »Peto starokršćansko grobište stare Salone na jugoistoku grada«; »Natpis svećenika Dominika graditelja crkvice sv. Martina nad Porta Aurea u Splitu« i niz manjih priloga o nalazima u Krku, Kaštel Sućurcu i dr. Doneseni su također iz raznih djela i časopisa literarni izvaci (ocjene), što se tiču solinskih iskopina i pojedinih pitanja, koja su u vezi sa Solinom i Dalmacijom. Tako Zeillerov članak o štovanju Cybele i Mithre (str. 102 — 111), Delehayeov o djelu »Recherches à Salone« i dr. Saznajemo na str. 132., da Msgr. Bulić namjerava napisati povijest državnog arheološkog muzeja, kojemu je od 1883.—1926. bio na čelu kao njegov direktor. Bog mu dao dug život i zdravlje, da izvrši sve, što mu je želja. Bit će samo na korist naroda, a na čast nauke, za koju živi i radi!

Dr. **A. Ž.**

Lippert Peter, S. J.: Vom guten Menschen. 8° (VIII + 360 str.), Freiburg i. B. 1931., Herder; M 6.—.

Linhardt Robert: Unser Glaube. 8° (VIII + 350 str.), Freiburg i. B. 1931., Herder; M. 4.60.

Bopp Linus: Wir sind die Zeit. 8° (VIII + 198 str.) Freiburg i. B. 1931. Herder; M. 4.40.

Dehen Peter: Leben und Gegenwart. 8° (VIII + 104 str.) Freiburg i. B. 1931., Herder; M. 1.20.

1. — Lippert sâm ističe u predgovoru značaj svojih studija o »dobrom čovjeku«: obrađujem pitanja duševne kulture, unutrašnjeg života, promatranog s psihološkog, ćudorednog i vjerskog stanovišta. Stari majstor, autor knjige »Von Seele zu Seele«, koja je u Herderovoj nakladi

već premašila 60.000 primjeraka, traži i ovdje da spoji i poveže niti, kojima se međusobno dodiruju duše i onih, za koje bi čovjek sve prije rekao, nego da vode kakav duševni život. Pitanja, kojih se Lippert dotiče, leže uistinu na prvi pogled vrlo daleko ljudima od kina, kancelarija, velikih novinskih redakcija i industrijskih poduzeća. Ali — doista samo na prvi pogled. Jer i ako sav taj nervozni, brzi, užurbani rad vremena pokreću vrlo često neki egoistični motivi, on je u stvari ipak rezultanta jednog duševnog napora, duševnih težnja, pogleda, nemira. Tu, eto, hoće autor da finom analizom otkrije što su i kakove su karakteristike »dobrog čovjeka«. Ove je članke autor svojedobno kroz decenije pisao u časopisu »Stimmen der Zeit«. Sada ih je udesio koliko je trebalo za naše vrijeme; podijelio u 3 dijela: vom guten Menschen (str. 3—123), vom religiösen Menschen (str. 124—209) i von einigen guten und religiösen Menschen (str. 290—359), gdje govori o Albanu Stolzu, Sv. Franji Asiškom i indijskom pjesniku Rabindranathu Tagore. Pojedini su članci čitave studije. Da su i oni razdijeljeni u pododsjeke i da su pisani modernijim stilom, lakše bi se čitali. Ali svoje unutarnje vrijednosti ne gube ni ovako. Među inima se ističe svojim vanrednim praktičnim i savremenim pogledima članak »Priesterleid in moderner Zeit« (str. 246—266).

2. — Svojim dosadašnjim publikacijama, naročito posljednjima (Das Leben ruft, Von Menschen und Dingen der Zeit, Unsere Ideale, cfr. »Bogoslovska Smotra« god. XIX (1931) str. 101/2) stekao je L. zasluženo priznanje u prikazivanju i obrađivanju religioznih istina za inteligentne slojeve našeg vremena. Njegov stil i njegov način obradbe, koji se prilagođuje životu, potrebama i prilikama savremenog čovjeka, osvaja. To dokazuje brojna nova naklada njegovih knjiga. Nekim se ne sviđa taj način njegovog izvađanja. Misle, da je odviše živ i odviše zorno povezan sa ovim često hirovitim i neozbiljnim strujanjem našeg doba. Da mu manjka ona mirna, dostojanstvena ozbiljnost katoličkih govornika i propovjednika. Prigovarali su mu također, da »lista po evanđelju«, a da duboko ne analizira pojedinih bibličkih navoda. (Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge, 1928, Heft 3.)

Činjenica je međutim, da je L. pogodio pravi put, kako valja govoriti modernom čovjeku. Svoj veliki dar iskoristio je on na vanredan način. Njegova djela govore za nj i daju mu najbolje svjedočanstvo.

»Unser Glaube« obrađuje katoličku dogmatiku. Nije samo potrebno, nego je i osobito važno, da se dogmatika obradi baš na ovakav simpatični L. način. Laici često misle, da je dogmatika jedno polje, na koje mogu i smiju izbližega zaviriti samo bogoslovi. A to je krivo. Što laici budu u dogmatske istine svoje religije bolje proniknuli, više će je cijeniti i u život provoditi. Čitava je knjiga podijeljena u 4 otsjeka s uvodom. U uvodu se govori o crkvenom naučiteljstvu i izvorima objave. U I. dijelu (str. 35—113) o Bogu i njegovim svojstvima, u II. (str. 114—184) o stvorenju svijeta i čovjeka, u III. dijelu (str. 185—286) o utjelovljenju Kristovom i otkupljenju svijeta. Napokon u IV. dijelu (str. 287—305) o milosti i o četiri posljednje stvari čovjeka. Sve prikazano tako, da se velike istine neprestano vežu i primjenjuju na živi čovječji život i to čovjeka naših

dana. — Od ovoga modernog propovjednika i konferencijera mogu i naši ljudi mnogo naučiti.

3. — Boppova knjiga hoće da pruži modernom čovjeku ne samo jedno razumijevanje za savremeno doba, nego da ga obodri, potakne na rad i oduševi za saradnju na rješenju mnogih pitanja, o kojima se danas raspravlja. Na temelju principa, što ih razvija kršćanstvo, osobito katolicizam, mogu se naći skladni putevi, kojima valja dandanas uputiti čovječanstvo, a pogotovo omladinu. I onu radničkih slojeva, i onu, što stupa u zvanja industrijskog značaja; s katoličkog stanovišta treba prosuđivati probleme seksualnog odgoja, problem športa, pitanje zvanja, odnos između duše i tijela, psihu i odgoj žene. Bopp ne zanemaruje rezultate moderne psihologije i socijologije; zato njegova knjiga ima tu prednost, da nastoji razumjeti pojedinca i vrijeme u kojem živi. On ne jadikuje, nego pokazuje put, kako se može i mora naprijed. Takovo jedno sigurno i odlučno stanovište može dakako danas zauzeti samo onaj, tko s Crkvom Kristovom stoji na stijeni, koja se ne ljulja i ne mijenja u vrtlogu ljudske misli. — Knjiga ima 9 poglavlja. Prva se tri bave načelnim pitanjima (Um die Zeit und ihren Sinn), pokazujući u čemu je religiozni tip u katolicizmu. Ostala poglavlja obrađuju gore označena pitanja prvenstveno s pedagoškog gledišta.

4. — Dehenova knjižica hoće da bude jedan vodič za obrtničku omladinu. Autor označuje u naslovu sebe: »Schreinermeister, Doktor der Philosophie und der Rechtswissenschaften«. U kratkim poglavljima govori on obrtničkoj omladini o samoodgoju, smislu života, obiteljskoj sreći, pogiblima našeg vremena, domovini i državi; o borbama u životu i t. d. I on želi da djeluje podižući, bodreći, ulijevajući pouzdanje, zanos i veselje za rad i život. Dobro ističe, kako nije mudro, a konačno ni ispravno, govoriti uvijek omladini, kako je u prijašnja vremena bilo »drukčije«, »bolje« i sl. kao da je danas svuda samo pakao i propast među mladeži. Knjižica će svojim načinom obradbe postići svrhu, za koju je napisana. **A. Ž.**

1. **Katić Lovre: Svoji na svome.** Hrvatska povijest za Arpadovaca. Jeronimska knjižnica knj. 359. Zagreb 1932. 8° str. 133.

2. **Fran Barbalić: Vjerska sloboda** Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici. Izd. društva sv. Jeronima. Zagreb 1931., 8°, str. 88.

3. **Horvat Ivo** i dr. **Bahr-Claudel-Kossak Szczucka-Papini.** Izdanje društva sv. Jeronima. Zagreb 1931., 8°, str. 107.

Među prošlogodišnjim izdanjima našega društva Sv. Jeronima valja istaknuti tri gornje knjige kao vrlo vrijedne i korisne za narod. L. Katiću je to već treća knjiga; poželjno je da nastavi ovako. — Ona o vjerskim prilikama našega naroda u Istri — zlata je vrijedna. — A književne studije će dobro doći svima, koji imaju smisla i razumijevanja za povijest književnosti i duhovne kulture uopće. **A. Ž.**

1. **Laveille E.: L'ame d'un prêtre.** Paris 1931, P. Téqui, 8°, str XIX + 276.

2. **Neyen F.: Notre vie spirituelle.** Essai d'analyse et principes de direction. Paris 1931, P. Téqui, 8°, str. VI + 314.

Kniewald dr. Dragutin: Dr. Ivan Merz, život i djelovanje. Zagreb 1932. Tisak Tipografije, 8⁰, str. 272.

U velikom formatu osmine, na finom papiru, ukrašena s 30 slika donosi nam ova knjiga u pet poglavlja život i djelovanje jednog prerano preminulog katoličkog inteligenta, poznatog medu hrvatskim katolicima po svim hrvatskim zemljama. Naslovi pojedinih glavnih otsjeka vrlo su dobro i značajno odabrani: Dijete Božje dobrote obraduje ranu mladost, gimnazijsko doba, boravak u vojnoj akademiji i na bečkom sveučilištu. U krvi i plamenu donosi same izvatke iz pokojnikovog dnevnika, koji su zanimivi ne samo sa subjektivnog, nego i s objektivnog gledišta. Treći otsjek pod naslovom: Studij istine, dobrote i ljepote prikazuje nam Merza u Beču, Parizu i Zagrebu, kako se u njemu esteta i literat prekaljuje u Božjeg čovjeka. Otsjek: Dobar vojnik Kristov pokazuje prvoborca za Katoličku Akciju u našim prilikama i sa specifično našim poteškoćama. Ovo je poglavlje obradeno vrlo diskretno uz naročiti obzir na osobe, koje su na ovom polju dolazile u bliski odnos s dr. Merzom. Možda će neupućenomu biti po gdjekoje mjesto nejasno. No autor ovog životopisa je bio mišljenja, da je i tako bolje, nego da raspreda stvari, za koje bi bolje bilo, da se nikada nisu medu nama zbile. On, koji je imao ponajbolji uvid u sav razvoj dogadaja i stajao u neprekidnom ličnom dodiru s pokojnikom, mogao je ovako uspješno i taktično prikazati rad, energični nastup i konačni uspjeh žrtve pokojnog Dr. Merza, da mu nitko objektivan ne može ništa u tom smislu prigovoriti. To je stanovište honorirala i crkvena cenzura, podijelivši knjizi svoj nihil obstat i imprimatur U tom je otsjeku nanizan sav literarni rad Merzov, a prikazan je vrlo lijepo i pobudno njegov duhovni život. Posljednje poglavlje nosi naslov: In vitam aeternam te prikazuje bolest i smrt Merzovu. Slijedi zatim zaokruženi prikaz ličnosti i karaktera njegova, kako ga gleda autor; osvrti prigodom smrti pokazuju, kako gledaju na nj ostali njegovi saradnici, znanci i posmatrači njegovog života i rada.

Za pok. dr. Merza se punim pravom može primijeniti ona riječ: consumatus in brevi explevit tempora multa! To se vidjelo ovih zadnjih godina, a vidjet će se za kratko vrijeme još bolje. Prve je uspjehe svog požrtvovnog rada gledao još za života i ako nakon mučnih borba i teških žrtava; ono, što se rodilo zdravo iz tih borba i pregaranja, pronijet će zdravu katoličku misao kroz život svog naroda uz zagovor na nebesima i molitvu svetog ovog čovjeka i patnika.

Prikaz života i djelovanja dr. Merza, kako ga je napisao dr. Kniewald, jest jedan dostojan spomenik vrijednom pokojniku. Ne vjerujem, da bi ga itko drugi bio u stanju napisati s toliko truda, ljubavi i razumijevanja. Knjiga je prvorazredna i zaslužuje svako priznanje. Dokumenat naših dana, važan, poučan i zanimiv. Uz to je nevjerojatno jeftina: stoji 40 Dinara.

A. Ž.

1. **Dr. Zvonimir Marković: Homiletika.** Đakovo 1931, str. 80/VIII.
2. **Conrad Gröber: Christus Pastor.** Freiburg, Herder 1931., str. 149/XVI. Broš. M. 2.50, u platno vezano M. 3.60.

3. **Kardinal Faulhaber: Rufende Stimmen in der Wüste der Gegenwart.** Freiburg, Herder 1931. Str. 480/XVI. Cijena M. 6.80, u platnu M. 7.80.

4. **P. Iacob Heerinckx, F. O. M.: Introductio in theologiam spiritualem asceticam et mysticam.** Taurini, Marietti 1931, str. 356/XVI, cijena L. 15.

5. **P. dr. Stanislaus Grünewald, O. M. Cap.: Franziskanische Mystik.** München, Naturrechtsverlag 1932, str. 144/XVIII, cijena M. 3.80.

6. **Dr. Josip Srebrnić: Korizmena poslanica 1932.**

7. **Willibrord Verkade: Der Antrieb ins Vollkommene.** Errinerungen eines Malermönches. Freiburg, Herder 1931.

1. — Profesor moralnog i pastirskog bogoslovlja na biskupskom bogoslovnom učilištu u Đakovu, dr. Zvonimir Marković, polazi s ispravnog gledišta, da i homiletiku treba predavati ispravnom metodom. Nije dovoljno da studenti upoznaju samo teoriju crkvenog govorništva, već treba da nauče i to, kako se načela homiletike konkretno primjenjuju u praksi, kako se konkretno sastavlja propovijed. On drži, da se dosad homiletika predavala neispravnom metodom, pa nastoji da utre put ispravnijoj metodici homiletskih predavanja. On želi da studentu zorno i praktički pokaže, kako nastaje propovijed. U tu svrhu profesor i studenti zajedno rade. Profesor na konkretnim primjerima tumači homiletska pravila. Po mom mnijenju nema sumnje, da je ova induktivna metoda doista bolja i uspješnija od deduktivne, koja samo nabraja pravila. U drugom dijelu donosi dr. Marković nekoliko uzornih propovijedi u svrhu, da ih mladi propovjednici sami proučavaju i analizuju. Dobro je upozorenje dra Markovića, da se studiraju samo zbilja klasični propovjednici, i to oni, koji odgovaraju psihi, karakteru, načinu izražaja svakog pojedinca. A i tu vrijedi upozorenje, da treba ponajviše proučavati formalnu i psihološku stranu, dok će živa vjera propovjednikova i lično razmatranje o istinama, o kojima propovijeda, uvijek biti bolje vrelo za dobre propovijedi, od svakog »propovjednika«.

Bilo bi dobro, kad bi se g. pisac u drugom izdanju pobliže obazreo i na onaj tip propovijedi, koji zovemo »ekshortom« i koji je uveden i uobičajen u našim srednjim školama. Usput bih primijetio, da liturgijske propovijedi, kako se danas obrađuju, u doba liturgijske obnove, ne tumače samo liturgijskih obreda, nego može biti jedna propovijed sasvim liturgijska, ako i ne tumači nijednog obreda, već nastoji upoznati vjernike s liturgijskim duhom odnosne svetkovine, ili i cijelog jednog razdoblja crkvene godine. Takve propovijedi, kako to dr. M. ističe, vjerni puk vrlo rado sluša i one su danas vrlo potrebne i uspješne, jer ne djeluju samo na razum, nego i na srce, pa bih izrazio želju, da u drugom izdanju bude po mogućnosti uvršten i jedan primjer ovakve liturgijske propovijedi.

2. — P. Meschler je nekad pisao o Isusovoj pedagogici. U ovoj knjizi piše biskup Gröber o Spasiteljevu pastirskom djelovanju. To je neke vrste metodika Spasiteljeve pastoralke. Spretnim načinom približuje pisac dušobrižnika XX. v. Spasitelju i ukazuje mu put, kojim će postići onaj cilj, za koji je reden i koji je jedini Spasitelju toliko na srcu: spasenje duša. Kod toga ima biskup Gröber pred očima cjelokupno dušobrižništvo modernog duhovnog pastira, posebice i dušobrižništvo Katoličke Akcije, za

koje sam veli, da se svakim danom sve više uvjerava, kako je ono potrebno, i to nesamo od svećenika, nego i od njihovih pomoćnika-svjetovnjaka.

3. — Rijetki su u naše doba tako plodni pisci, kao što je kardinal Faulhaber. A još su ređi, koji tako snažno zahvaćaju u najdublje dubine ideja i životnih pojava našega doba. To, što se ovdje čita o katehezi, o papinstvu, o Katoličkoj Akciji, o Pijo XI, o crkvenoj umjetnosti, o današnjoj porodici, o bijedi današnjeg djeteta (ne samo u Njemačkoj!), o kršćanskoj karitas, o štampi, o crkvenom pogrebu i o kremaciji, o miru na svijetu, to nisu fraze, to je ž i v o t i crpljeno na vrelu života današnjice, crpljeno iz moralne i materijalne bijede današnje generacije. Sve su te tamne i teške slike osvijetljene vedrim optimizmom, koji je toliko značajan za sve pisanje kardinala Faulhabera, optimizmom, koji se može crpsti samo u živom katolicizmu, u živom i punom osjećaju zajednice s Kristom i s Papom.

4. — Profesor »duhovne teologije« na međunarodnom kolegiju sv. Antuna u Rimu, P. Heerinckx, pružio je u ovoj knjizi vrlo dobar i informativan pregled ove discipline, koja se prema najnovijim odredbama Sv. Stolice u buduće mora predavati na svakom katoličkom bogoslovnom fakultetu. Stoga dolazi ova knjiga u pravi čas, te će lektori ove discipline dobro učiniti, ako se njome služe za priređivanje svojih predavanja. Knjiga je pisana vrlo odmjereno, na osnovu velike erudicije i znatnog ličnog iskustva, obzirno i oprezno. Posebice bih istaknuo kao naročite odlike, da uzima u obzir i pravilno ocjenjuje i tekovine moderne znanosti, kao na pr. empirijske psihologije, religijske psihologije i uopće nauke o religiji. Dobro je upozorenje, da se duhovno bogoslovlje ne može predavati tek na osnovu životopisa jednog sveca, pa ni na osnovu njegove autobiografije. Autobiografije su vrlo važno vrelo za upoznavanje duše i razvitka pojedinog Božjeg ugodnika, ali ne mogu imati u svemu univerzalnog značenja. Vrlo je savremena i potrebna primjedba piščeva, da katolički propovjednici nemaju samo te zadaće, da vode vjernike putem čišćenja, nego treba da ih vode i putem osvijetljenja i putem sjedinjenja s Bogom. On upozoruje, kako imade mnogo vjernih duša, koje žeđaju za o v o m hranom. Neki podaci u dnevniku dra Ivana Merza, koji su nedavno bili objavljeni, samo potvrđuju ovu konstataciju.

5. — Dok je predašnja knjiga nastojala da u pitanju asketike i mistike dade općeniti pregled, raspravlja P. Grünewald o franjevačkoj mistici, s osobitim obzirom na sv. Franju asiškog i naročito na sv. Bonaventuru. On s pravom razlikuje katoličku mistiku od nekatoličke, a pogotovu od one, koja je danas u velikoj modi. U samoj katoličkoj mistici dopušta P. Grünewald različite struje i razlike u nebitnim pitanjima, pa se na osnovu posebnih studija o sv. Franji i sv. Bonaventuri posebice bavi pitanjem: koja je naročita značajka t. zv. franjevačke mistike. Onda je isporeduje s duhovnošću sv. Dominika, koja je više intelektualne prirode, i s mistikom Karmela, koja se odriče s v e g a zemaljskoga, dok se franjevačka ljubezno oslanja na »Boga utjehe«, te se i stvorovima služi da se popne do božanskih visina. Pisac nalazi, da je kod novijih redovničkih

družbi mistika zapostavljena aktivnom radu za spasavanje duša. Koga on misli, kad govori o struji »die mehr das menschlich Grosse pflegt, um der Welt soweit als möglich entgegenzugehen und sie dasurch gewinnen zu können«? Meni se lično čini, da se ovdje, ne doduše imenice, ali jasno i izrijekom, ponavlja diskusija o »aktivnoj« i »pasivnoj« molitvi, o kojoj sam govorio u Bogoslovnoj Smotri 1931, 365/9. Čini mi se, da bi se htjelo s jedne strane, da sve redovničke družbe budu u načelu kontemplativne. Pa ipak se danas i one »stare« redovničke familije u praksi često bave praktičnim dušobrižništvom, koje onda, sasvim razumljivo, stavlja sasvim nove i drugačije zahtjeve i na lični život redovnika, u koliko hoće da pravilno udovolji tražbinama suvremenog dušobrižništva. Bez svake je sumnje, da je takva jedna tražbina razumijevanje i podupiranje mističkih tendencija sadašnjice, ali još više dovođenje pojedinaca i različitih skupina Gospodinu i osvijetljenje njihovih puteva Božanskim svijetlom, za kojim premnogi žedaju, možda i ne znajući. Loše bi bilo i ne bi vodilo dobru, kad bi se u dušobrižništvu pojavila struja, koja bi u prvom redu njegovala ono, što je veliko pred ljudima, sve, kad bi i išla za tim, da na taj način ide ljudima u susret, te ih tako predobije za Boga, Jer p r v o je i glavno uvijek: milost Božja. Ali držim, da bi isto tako bilo pogrešno, kad bi se načelno otklanjalo sve ono, što je pred ljudima veliko, da ih se tako predobije za Boga i onda vodi putem Njegovim. Benson u svom »Gospodaru svijeta« doduše prikazuje predposljednjega Papu, kako je otklonio svu »modernu kulturu« pod konac XX. v., ali i on sam šalje svoje poslanike svim vladama ovoga svijeta, a njegov nasljednik, posljednji Papa, ima u svojoj kućici u Nazaretu i Radiostanicu, s kojom je u najužoj vezi sa svojim pouzdanicima. No još je uža veza s čitavim katoličkim svijetom po redu »Krista Raspetoga«. Evo, to su oba puta, put Marije i Marte, sjedinjena u Percyu, koji je u zbilji sav utonuo u mistički svijet. Držim, da ni najveća aktivnost ne priječi mističke veze s Bogom, ako i jest znatno lakše sačuvati duh slobodan od svijeta i njegovih težnja u čistoj kontemplaciji. No velika većina naših vjernika i svećenika ne može da živi u čistoj kontemplaciji, nego u buri života i svijeta.

6. — Poslanice krčkog biskupa dra Josipa Srebrnića obrađuju, jedna za drugom, veoma važne i aktuelne probleme sadašnjice. Nakon svojih poslanica o suvremenim ćudorednim pitanjima i o Tyršovu uzgoju mladeži poslao je za korizmu 1932. svome svećenstvu i vjernicima svoje biskupije opsežnu poslanicu o Papi. On propovijeda nesamo poslušnost, nego i l j u b a v k papi. Prilike su u našim krajevima takove, i unutar samih »katoličkih redova«, i izvan njih, da je jedna od najpotrebnijih stvari kod nas: gojiti i širiti ljubav k Papi. To je jedna od oznaka suvremenog katolicizma.

7. — P. Willibrord je nekad bio napisao povijest svoga obraćenja pod natpisom »Die Unruhe zu Gott«. Ovoj je drugoj knjizi, koja prikazuje njegov život u redu sv. Benedikta, htio prvotno dati natpis »Die Ruhe in Gott«, ali se konačno odlučio za gornji natpis. Poput »Die Unruhe zu Gott« i ova je knjiga jedna od onih rijetkih, kojih ne možeš pustiti iz ruke, a da je do kraja ne pročitaš, čim si pročitao prvih nekoliko rečenica. Tu osjećaš

živi život jedne duše, sa svim njezinim trzajima, bolima, težnjama, suzama i konačnim smirenjem. Tu nema fraza ni nacifranih literarnih pretenzija, premda je P. Willibrord i po svojoj prirodi i po tradicijama reda sv. Benedikta i Beuronske opatije sav u atmosferi svete umjetnosti. To je neke vrste autobiografija, ili, ako hoćete, to su ulomci iz dnevnika. Premda je taj dnevnik pisan tridesetak godina kasnije, ipak u njemu pulzira neposrednost života, kojoj pridolazi odmjerena smirenost, tako značajna za učenike sv. Benedikta i naročito za beuronce, protkana finom psihologijom, iskrenošću, koja ništa ne uljepšava, te humorom, koji čak i ljudske slabosti znade promatrati u vedrijem svijetlu, te one ne ogorčavaju, nego izazivaju blagi smiješak. Tko bi išao za tim, mogao bi naći neobično mnogo dodirnih tačaka između osebina P. Willibrorda i našega dra Merza. A ipak: kolika razlika! Gospod ih je vodio toliko različitim putevima, da dođu k istomu cilju. Dr. Merz se smiruje u Bogu jedva što je prošao dvadesetu godinu života, a onda za nj nastaje doba bojeva Gospodnjih, ali ne više u vlastitoj duši, nego kao pionir novih generacija... A. P. Willibrord nakon burnije mladosti nego li je bila ona dra Merza, prolazi svoje dane većinom u tišini, uronjen u sv. liturgiju i hieratsku umjetnost Beurona... Rijetko sam kad s toliko živo osjećane iskrenosti rekao: Tolle, lege! **Dr. Dragutin Kniewald.**

Bessodes (Abbé Maurice): **La Sainte amante de Jésus Marie Madeleine.** Ed. Marietti, Torino 118, 1931., 8°, str. VIII + 136. Frs. 7.—.

Danas rijetko susrećemo zaokruženi životopis sv. Marije Magdalene, jer malo je komu što podrobnije poznato o ovoj velikoj svetici pokornici, osim onoga, što o njoj znamo iz Evanđelja. Pored onih podataka, što ih nalazimo u Evanđelju, pisac se naročito služio životopisom što ga je o toj svetici napisao Raban-Maur pod naslovom: Vita B. Mariae Magdalenae, zatim onim od M. Faillon-a pod naslovom: Monuments inédits sur l'apostolat de sainte Marie Madeleine en Provence, gdje je osobito upotrebljena pobožna predaja, raširena o toj svetici u francuskoj pokrajini Provence, no kritički dosta nepouzdana. Zato je pisac još posegnuo za vrelima talmudističke literature i tragao po starim piscima iz vremena kršćanske predaje prvih vjekova. Tako mu je uspjelo popuniti praznine iz mladenačkog života Marije Magdalene. Elegantnim stilom oživljenim bujnom maštom dočarava nam pisac prilike mladenačkog života Marije Magdalene, koja je kao dijete aristokratske familije svoga doba, okružena čarima zemaljskih raskoši, posegnula za njima da utaži žeđu svoje nemirne duše, ali nije u njima našla žuđene sreće. Njezino srce nalazi potpuno smirenje, kad upozna uzvišenu pojavu božanskog Učitelja Isusa Krista. Od tada se predaje Njemu čistom evanđeoskom ljubavlju, da mu savršeno služi. Uz presvetu Majku Isusovu ona ga prati u najtežim časovima, zato i gleda među prvima slavu Isusova uskrsnuća. Poslije toga postaje revna pomagačica apostola u njihovu djelovanju. Za progona nastalih u vrijeme Heroda Agripe ostavlja Palestinu u društvu nekih pobožnih duša. — Nedaleko Marsilije proživi Marija Magdalena prema predaji dugi niz godina u oštrom pokorničkom životu te umrije svetom i blaženom smrću. Ovaj

životopis moći će s velikom korišću upotrijebiti propovjednici prigodom svetkovine Marije Magdalene. — Preporučujemo. **Dr. J. Oberški.**

Bessodes (Abbé Maurice): **Saint Roch,** histoire et légendes. Turin-Rome, Ed. Libreria Marietti 1931, 8°, VII + 170. str.

Kao što je isti pisac u životopisu Marije Magdalene sabrao i kritički proučio podatke predaje o njezinu životu, tako je u životopisu sv. Roka preduzeo sebi za zadaću, da iz brojnih podataka sastavi što kritičniji prikaz života sv. Roka, koji se naročito mnogo poštuje u njegovom zavičaju, t. j. u okolici Montpellier-a, rodnoga grada ovoga sveca. Najznatniji životopisi, iz kojih je pisac crpao podatke o životu ovog sveca, jesu ovi: Vita Rochi confessoris, F. Diedo, Brescia 1478: Acta breviora, Anonymos (iz ovog djela su crpljeni podaci o životu ovog sveca u kolekciji oo. Bolandista); zatim od I. Pin-a, biskupa u Rieux-u i ujedno francuskog dipl. poslanika u Veneciji (1516), od Petra de Natalibus (1493), L. Maldura (1510), Barthélemy Barotti (1525).

Prema podacima ovih životopisa sv. Rok rodio se g. 1295. Proučio je pravni studij, da se tako osposobi za socijalno djelovanje, a zatim teologiju da uzmogne što bolje služiti Bogu. Oboje je studirao u Parizu. U dobi od 20 godina umru mu roditelji. On proda svu svoju baštinu i podijeli među siromahe. Na putovanju u Rim zaustavi se u gradovima Rimini i Piacenza, gdje je strašno harala kuga. Tu je njegovao kužne bolesnike i mnogima svojom molitvom isprosio čudesno zdravlje. Umro je 16. kolovoza 1327. g. navršivši tek 32 godine života. — Poslije njegove smrti proslavljena je njegova svetost mnogobrojnim čudesima, a osobito se pokazao kao moćni zagovornik u kužnim bolestima. Prema svjedočanstvu historičara Baronija utekli su se sv. Roku kao zaštitniku proti kuge i sami oci na općem crkvenom koncilu u Konstancu g. 1414., te je po njegovu zagovoru kuga prestala. Od toga vremena, po odobrenju Crkve, prizivaju Roka kao sveca i zaštitnika protiv kužnih bolesti u čitavom kršćanskom svijetu. Kako je poznato, kult sv. Roka mnogo je raširen također u našem narodu, pa ako bi se tkogod zanimao za kritičan prikaz njegova života, osobito prigodom njegove godišnje svetkovine, moći će se uspješno poslužiti ovim djelom. **Dr. J. Oberški.**

Drane Franciska O. P.: **Duh Dominikanskog Reda,** prikazan i osvijetljen primjerima iz života njegovih svetaca i blaženika. Izdanje Naklade »Istina«, Dominikanski samostan, Zagreb 1932., Kažotićev trg 4, 8°, str. VIII + 328. — Cijena Din 40.—.

Ovo je djelo originalno napisano od engleske autorice, članice dominikanskog Reda. Prevedeno je na hrvatski od anonimnog prevodioca, kojemu nije stalo do kakvih ličnih literarnih pretenzija, nego do dobre stvari, t. j. da po ovom djelu naš narod što bolje upozna duh djelovanja i redovničkog života dominikanskog reda. Knjiga je razdijeljena u tri dijela: prvi dio nam crta temeljna načela, po kojima se ravna taj red; drugi dio govori o pobožnostima, koje se navlastito gaje u ovom redu; treći nam dio opisuje pojedine točke dnevnoga reda dominikanaca. Svagdje nam knjiga iznosi obilje primjera iz života najuzornijih muških ili ženskih članova ovoga reda i time dobiva naročitu privlačivost i zanimivost. Čita se

ugodno i lagano. Tko hoće da temeljito upozna duh i djelovanje dominikanskoga reda, a osim toga tko želi da i sam nađe obilja pobude za krepostan kršćanski život, neka se posluži ovom vrijednom knjigom. Hrvatsko se izdanje odlikuje lijepim prijevodom i vrlo ukusnom opremom; tisak na finom papiru sa nekoliko ilustracija. Prema svom opsegu cijena joj je umjerena, pa je zato toplo preporučujemo. **Dr. J. Oberški.**

Luseau-Collomb, Manuel D'Etudes Bibliques, Tome V (II partie). Les dernières Epîtres de saint Paul. Les Epîtres catholiques. L' Apocalypse Paris. Pierre Tequi 1931.

Ovaj svezak bavi se ostalim Pavlovim poslanicama, katoličkim poslanicama i Otkrivenjem.

Što sam spomenuo u pohvalu prvog sveska, vrijedi i za drugi.[1]

Raspravljajući o mjestu, gdje su pisane četiri poslanice: Efežanima, Kološanima, Filipljanima i Filemonu, zastupaju pisci općenitiju sentenciju, da su pisane u Rimu. Uspješno pobijaju noviju sentenciju, koju je svojim ugledom proširio Deissmann, da su poslanice pisane u sužanjstvu Efeškom.

To sasvim arbitrarno mišljenje krepko je oborio Dr. Schmid, Zeit und Ort der paulinischen Gefangenschaftsbriefe. Freiburg i. B. 1931. Da je Pavao pisao u Efezu, morao bi dulje biti ondje utamničen, a je li moguće, da da bi to Luka u Djelima zašutio. Ako je bio kratko vrijeme u tamnici, ne bi mogao sve poslanice napisati. Lagrange hvali solidnu Schmidovu disertaciju i ubraja ga među prve njemačke katoličke tumače: prend rang décidément parmi les meilleurs exégètes catholiques de l'Allemagne.[2]

Opširnije govore o naslovnicima poslanice Efežanima. Dopuštaju vjerovatnost Harnackove sentencije, da je poslanica pisana za općinu u Laodiceji; ali drže najvjerovatnijim, da poslanica ima enciklički karakter. Iznenađuje, što u literaturi nije spomenuto vrsno djelo spomenutog Schmida, Der Epheserbrief des Apostels Paulus. Freiburg i. B. 1928.

U poslanici Filipljanima trebalo je navesti čuvenu disertaciju: Schumacher, Christus in seiner Präexistenz und Kenose nach Phil. 2, 5—8 Rom. 1914. — Bila bi slika Kenoze potpunija.

U pastoralnim poslanicama, gdje potanje pretresaju pitanje crkvene hierarhije, ne bi smjelo manjkati ime Dunina Borkowskoga, ni Brudersa.

U Apokalipsi nigdje ne nalazimo upozorenje na znamenita tumačenja priznatih biblicista: Zahn, Die Offenbarung des Johannes (2. B.) Leipzig-Erlangen 1924. 1926. — Hadorn, Die Offenbarung des Apostels Johannes und die hellenistische Kosmologie und Astrologie. Eine Auseinandersetzung Franz Bolls »Aus der Offenbarung Johannis. Freiburg i. B. 1929.

U tumačenju 2, 8—11 lista upravljenog na anđela u Smirni bilo bi dobro, da je barem nešto natuknuto, da se proroštvo i krasna pohvala vjernosti odnosi na velikog biskupa i mučenika Polikarpa, učenika Apostola Ivana i pisca Apokalipse.[3] **Dr. Franjo Zagoda.**

---

[1] »Bogoslovska Smotra« 1931. broj 3. p. 348. 9.
[2] Revue Bibliques 1932. n° 1, p. 122. 3. 4.
[3] Zahn l. c. (I. Hälfte) p. 228—241.